

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СЛОБОДЯН НАЗАРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

ДИСЕРТАЦІЯ

УДК 398(430=161.2)

**РЕЦЕПЦІЯ НІМЕЧЧИНИ В УСНИХ АВТОБІОГРАФІЧНИХ
НАРАТИВАХ УКРАЇНЦІВ**

03 Гуманітарні науки

035 Філологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD)

Дисертація містить результати власного дослідження. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Назарій
Слободян

Автор цифрового підпису
Назарій Слободян Назарій Слободян
Дата: 2024.04.12 15:35:49
+03'00'

Науковий керівник **Лабашук Оксана Василівна**
доктор філологічних наук, професор

ТЕРНОПІЛЬ 2024

АНОТАЦІЯ

Слободян Н. В. Рецепція Німеччини в усних автобіографічних нарративах українців. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2024. 209 с.

Коллективні уявлення про образ чужої землі та людей, які її населяють, є ваговою частиною національної свідомості. У роботі розглядається, якими, на думку сучасних українців, постають німецька земля й німецький етнос, що для наших сучасників є уособленням «німецькості». Найповніше це можна виявити, проаналізувавши усні нарративи, розказані в меморатній конвенції. Для цього у роботі застосовані методологічні підходи, вироблені в рамках фольклористики, структурної наратології та імагології.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше в українській фольклористиці здійснено комплексний аналіз усних автобіографічних нарративів про Німеччину та її мешканців, визначено основні структурно-семантичні типи нарративів про Німеччину, показано їхній зв'язок з усною оповідною традицією, з'ясовано витоки образів Німеччини та «німця» як фольклорно-міфологічних конструктів про далекі землі та людей, які проживають там.

Емпіричну базу дослідження становлять 161 структуроване нарративне інтерв'ю, більшість з яких були записані та розшифровані впродовж останніх трьох років автором дисертації. Загальний обсяг розшифрованих матеріалів налічує близько 800 сторінок.

У першому розділі «Усна народна проза про Німеччину: історіографічний та методологічний аспекти дослідження» здійснено аналіз напрацювань у сфері сучасних гуманітарних наук, для яких плідним підходом у вирішенні широкого спектру проблемних питань стала наратологія. Зазначено, що завдяки своїй універсальності усна оповідь стала об'єктом дослідження низки соціально-гуманітарних дисциплін, як-от:

історія, психологія, лінгвістика, фольклористика тощо. Кожна із цих дисциплін виробила чи формує свою методологічну базу дослідження сюжетних текстів, які оприявнюють не тільки індивідуальний досвід людини, але, що важливо, відтворюють колективний досвід, у якому синтезувалися загальнокультурна та комунікативна інтенції оповідача. Підкреслено універсальність самої розповіді, яка притаманна людській культурі, існує в усі епохи та в різних соціальних групах, а отже, слугує потужним засобом трансляції світоглядних уявлень і упереджень людини.

Здійснено аналіз фіксації та дослідження фольклору про Німеччину в період Першої і Другої світових війн, післявоєнного і сучасного періоду. Якщо у 20-х роках минулого століття лише окреслювалися методика збору й опрацювання матеріалу, у 40 – 50 роках з'являються окремі дослідження про досвід контактів із німцями за часів Другої світової війни та про фольклор українців, вивезених на чужину, то в останні десятиріччя з'являється низка цікавих публікацій, у яких вивчаються наративи про досвід оstarбайтерів, в'язнів концтаборів, переселенців тощо. Історії людей, насильно депортованих до Німеччини, привертають увагу як усних істориків, так і фольклористів. Зауважено, що в жодній із відомих нам робіт прицільно не досліджувалось, як формується образ Німеччини чи ставлення до німецького люду, які фольклорні механізми «включаються» при омовленні досвіду українця, який побував у Німеччині або ж спілкувався з німцями.

Окреслено методику фіксації та інтерпретації автобіографічної прози. Завдяки застосуванню методу структурованого наративного інтерв'ю, що передбачає фіксацію інформації на цифрові носії, а потім розшифрування (транскрибування) згідно з вимогами зберігати лексичні, граматичні та синтаксичні особливості мовлення оповідача, вдалося записати і використати в дослідженні автобіографічні оповіді респондентів, життя яких так чи інакше пов'язане з темою Німеччини.

У другому розділі «Структурні особливості усних автобіографічних наративів про Німеччину» досліджено синтактику оповідей. Значна частина

нашого матеріалу – це тексти-хронікати, у яких відображена система уявлень українців про Німеччину. Більшу частину записаного матеріалу ми можемо кваліфікувати як меморати, однак записати фабулати нам не вдалося. Зазначено, що поїздка до Німеччини і досвід спілкування з представниками німецького етносу є важливою та унікальною подією в житті людини, суттєво впливає на неї, отже, відповідає п'яти критеріям подієвості (за В. Шмідом), а тому активно омовлюється, стаючи частиною автобіографічного нарративу. Визначено типи фабул, що їх використовують наші оповідачі. Для нарративів про перебування в Німеччині (сучасний досвід трудової міграції, навчання, туризм, а також досвід оstarбайтерів) властиво використання фабули про «далеку землю» та людей, які їх населяють. Тут важливим є протиставлення ми/вони. Розповіді про досвід контакту з «німцями» в період Другої світової війни будується за такими моделями: невинуваті очікування про «німців-ворогів», які демонструють гуманне ставлення до місцевого населення, історії про чудовий порятунок, історії-протиставлення шляхетності німецьких солдатів і дикунства та жорстокості радянського «воїна-визволителя». Сюжет «німецьких» нарративів проаналізовано з погляду темпу розповіді (за Ж. Женеттом). З'ясовано, що типовими сценами, які найдетальніше омовлюються, є опис Німеччини, її природи, краси німецьких міст і містечок, типових рис представників німецького народу, їх відмінності від українців. У вигляді сцен зображаються такі епізоди, як перше перебування в Німеччині, перша зустріч з німцями, їхня допомога, показ різноманітних культурних практик, які їх з українцями різнять. Релевантними для семантики автобіографічної оповіді про Німеччину є лише розгорнуті епізоди, адже важливі події потребують детального переказування. Деякі події переказуються стисло, у вигляді резюме. Це вказує на те, що вони є менш важливими для оповідача і творення самої оповіді. Як короткі резюме, подаються причини поїздки до Німеччини, формальні речі, пов'язані з роботою, навчанням тощо. Паузи у згаданих нарративах можуть бути нарративними, дескриптивними та

медитативними і містять додаткову інформацію, що суголосна змісту основної розповіді. Наративна фігура еліпсису є найскладнішою для трактування, адже вона пов'язана з неомовленим. Серед нашого матеріалу практично немає згадок про конфлікти і проблеми під час перебування в Німеччині, проблеми і випробування, які довелося подолати. Це можна пояснити тим, що у наративі про ідеальну країну немає місця розповідям про будь-які конфліктні ситуації. Щодо гомодієгезису та гетеродієгезису у досліджуваних наративах, то наш матеріал представлений переважно гомодієгетичними наративами у розповідях про сучасну Німеччину та гетеродієгетичними наративами у розповідях про досвід Другої світової війни. Однак це можна пояснити не внутрішньою структурою наративу, а тим, що безпосередніх свідків Другої світової війни практично вже не залишилось, а отже, їхні розповіді стали частиною родинного переказу. Серед особливостей презентації нарації зазначимо відмінність чоловічого/жіночого тексту, використання мовленнєвих форм, типових для фольклорної розповіді.

Розділ третій «Образно-символічна парадигма автобіографічних оповідей» присвячений дослідженню образу «німця» як «чужого / іншого», який є однією з найбільш виразних етико-естетичних домінант. Підґрунтям для їхнього формування стали міжкультурні та суспільно-політичні процеси, що, як наслідок, призвели до створення етностереотипів в усній народній творчості, серед яких чітко простежується саме образ «німця».

Записаний матеріал свідчить про те, що фольклорний портрет соціостереотипного образу «німця» наділений виразними домінантними рисами, які в наш час інтерпретується зазвичай у позитивному ключі. Виявлено, що дуже часто фраза «типовий німець» стає зрозумілою співрозмовникам і не потребує додаткових тлумачень, при цьому респонденти звертаються до стереотипізації образу. Охарактеризовано побудову так званих «ментальних карт» (створених людиною зображень частини навколишнього простору), коли група або індивід, використовуючи

певну семантику і конотації, характеризують навколишні території, вкладаючи своє розуміння соціального й культурного простору. Спостерігається, що національні образи мають двоїтий характер: переважно вони конструюються не тільки «зверху», а й «знизу», з погляду переконань, забобонів, потреб простої людини. Якщо конотація «чужого» в усній народній творчості сприймається через ознаку «негативного», то в досліджуваних нами наративах простежується переважно ідеалізований образ «німця» і німецької землі. Російсько-українська війна актуалізувала протиставлення хорошого німця і поганого росіянина, що відобразилось у нашому матеріалі. Амбівалентним є образ німецького солдата у наративах про досвід Другої світової війни.

Досліджено функціонування мотиву про «далекі землі». Зазначено, що згаданий мотив наявний в усній народній творчості багатьох народів і є найбільш універсальною формою такого типу легенд. Однією з таких «далеких земель» є Німеччина, у розповідях про неї використовується фольклорно-міфологічний мотив «райського саду», підкреслюється абсолютна гармонія між людиною та природою. Зібраний матеріал свідчить про те, що в усній традиції простежується мотив утопічних взаємин серед населення, де також виокремлюється атрибутив гармонії та достатку. Дуже часто в позиції зіставлення «ми і вони», «тут і там» підкреслено ціннісні орієнтири оповідача.

Ключові слова: фольклор, фольклоризація, усний наратив, усна історія, народна проза, прозовий текст, ідентичність, Німеччина, «свій», «чужий», війна, російсько-українська війна, бінарна опозиція, семантика, структурно-семантичні трансформації.

ABSTRACT

Slobodian N. Reception of Germany in oral autobiographical narratives of Ukrainians. Qualifying research paper on manuscript rights.

Thesis for Doctor of Philosophy degree in specialty 035 Philology. Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Ternopil, 2024. 209 p.

Collective ideas about the image of a foreign land and the people inhabiting it are a significant part of national consciousness. The paper examines in what way the German land and the German ethnic group appear according to modern Ukrainians, what is the embodiment of “Germanness” for our contemporaries. This can be found most fully by analyzing the oral narratives told in the memorate convention. Thus, methodological approaches developed within the framework of folklore studies, structural narratology and imagology are used in the research paper.

The scientific novelty of the thesis is that, for the first time in Ukrainian folklore studies, a comprehensive analysis of oral autobiographical narratives about Germany and its inhabitants was carried out, the main structural and semantic types of narratives about Germany were determined, their connection with the oral narrative tradition was shown, and the origins of images Germany and the German as folklore and mythological constructs about distant lands and the people living there were clarified.

The empirical basis of the research is 161 narrative-structured interviews, most of which were recorded and transcribed over the past three years by the author. The total volume of deciphered materials is about 800 pages.

The first chapter, titled “Oral folk prose about Germany: historiographical and methodological aspects of the study”, examines the research conducted in the field of modern humanities, where narratology has become a fruitful approach in solving a wide range of problematic issues. It is noted that due to its universality, the oral narrative has become the research object in a number of social and humanitarian disciplines, such as history, psychology, linguistics, folklore studies, etc. Each of these disciplines has developed or is still forming its own

methodological base for the study of narrative texts, revealing not only the individual person's experience, but, what is the most important, reproducing the collective experience in which the narrator's general cultural and communicative intentions were synthesized. It is emphasized on the universality of the story itself that is inherent in human culture and has existed in all eras and within different social groups, and therefore serves as a powerful means of broadcasting human worldviews and prejudices.

An analysis of the fixation and research of folklore about Germany during the First and Second World Wars, post-war and modern period was carried out. If in the 1920s only the methods of collecting and processing material were outlined, in the 1940s and 1950s separate studies about the experience of contacts with Germans during the Second World War and about the folklore of Ukrainians taken abroad appeared, then in the last decades a number of interesting publications studying the narratives about the experience of star workers, concentration camp prisoners, immigrants, etc. emerged. Stories of people forcibly deported to Germany attract the attention of both oral historians and folklorists. It was noted that in none of the works known to us it was specifically investigated how the image of Germany or the attitude towards the German people is formed, what folklore mechanisms are "turned on" when describing the experience of a Ukrainian who visited Germany or communicated with Germans.

The method of recording and interpreting autobiographical prose is outlined. Thanks to the application of the structured narrative interview method, involving recording information on digital media, and then deciphering (transcribing) in accordance with the requirements to preserve the lexical, grammatical and syntactic features of the narrator's speech, it was possible to record and use in the further study the autobiographical respondents' stories of life which is somehow related to Germany.

In the second chapter, "Structural features of oral autobiographical narratives about Germany", the syntax of the stories is investigated. A significant part of our material is the cronicates, reflecting the Ukrainians' system of ideas

about Germany. We can qualify most of the recorded material as memorates, but we did not manage to record any fabulates. It is noted that a trip to Germany and the experience of communication with the representatives of the German ethnic group is an important and unique event in a person's life, it significantly influences him, therefore it relates to five criteria of an event (according to W. Schmid), and therefore it is actively told becoming a part of an autobiographical narrative. The types of plots used by our storytellers are defined. Narratives about staying in Germany (contemporary experience of labor migration, education, tourism, as well as the experience of *Ostarbeiter*) are characterized by the use of fables about "distant lands" and the people inhabiting them. The opposition we/them is important here. Stories about the experience of contact with the Germans during the Second World War are built according to the following models: unjustified expectations about enemy Germans who demonstrate a humane attitude towards the local population, stories about miraculous salvation, stories contrasting the nobility of German soldiers with the savagery and cruelty of the Soviet "warrior-liberators". The plot of "German" narratives is analyzed from the point of view of the pace of the story (according to J. Genette). It was found that the typical scenes covered in the most detail are the description of Germany, its nature, the beauty of German cities and towns, the typical features of representatives of the German people, their differences from Ukrainians. In the form of scenes, such episodes as the first stay in Germany, the first meeting with the Germans, their help, and the display of various cultural practices that distinguish them from Ukrainians are displayed. Only extended episodes are relevant for the semantics of an autobiographical narrative about Germany, because important events require a detailed storytelling. Some events are recounted succinctly, in the form of a summary. This indicates that they are less important to the narrator and the creation of the narrative itself. Reasons for traveling to Germany, formal things related to work, studies, etc. are given as short summaries. Pauses in the mentioned texts can be narrative, descriptive and meditative containing additional information consistent with the content of the main story. The narrative figure of ellipsis is the

most difficult to interpret, because it is connected with the unpronounced. Among our material, there are practically no mentions of conflicts and problems during the stay in Germany, problems and trials that had to be overcome. This can be explained by the fact that the narrative about the ideal country has no place for stories about any conflict situations. Regarding homodiegesis and heterodiegesis in the studied narratives, the material is represented mainly by homodiegetic narratives in stories about modern Germany and heterodiegetic narratives in stories about the experience of the Second World War. However, this can be accounted not to the internal structure of the narrative, but to the fact that there are practically no direct witnesses of the Second World War left, and therefore their stories have become part of family tradition. Among the features of the narration presentation, we emphasize the difference between the male/female text, the use of speech forms typical for folklore narration.

The third chapter “Image-Symbolic Paradigm of Autobiographical Narratives” is dedicated to the study of the image of the German as alien/other, which is one of the most expressive ethical and aesthetic dominants. The background for their formation became intercultural and social political processes having led to the creation of ethnical stereotypes in oral folk art, among which the image of a German can be clearly traced.

The recorded material shows that the folkloric portrait of the social stereotypical image of the German is endowed with distinct dominant features, which nowadays are usually interpreted in a positive way. It was found out that very often the phrase “typical German” becomes clear to the interlocutors and does not require additional interpretation, while the respondents resort to stereotyping the image. The construction of so-called “mind maps” (man-made images of a part of the surroundings) is defined, when a group or an individual, using certain semantics and connotations, describes the surrounding territories, showing their understanding of the social and cultural space. It is observed that national images have a dual nature: they are mainly constructed not only “from above”, but also “from below”, from the point of view of beliefs, superstitions, needs of the

common person. If the connotation of “alien” in oral folk art is perceived through the “negative” sign, then in the studied narratives, the idealized image of the German and the German land can be traced. The Russian-Ukrainian war actualized the opposition between a good German and a bad Russian reflected in the material. The image of the German soldier in narratives about the experience of the Second World War is ambivalent.

The functioning of the motive about “distant lands” is studied. It is noted that the mentioned motif is present in the oral folk art of many peoples and is the most universal form of this type of legend. One of such “distant lands” is Germany, and stories about it use the folklore-mythological motif of the “paradise garden”, emphasize the absolute harmony between man and nature. The collected material shows that the motif of utopian relations among the population can be traced in the oral tradition, where the attributes of harmony and abundance are also highlighted. Very often, the narrator’s value orientations are emphasized by opposing “*us and them*”, “*here and there*”.

Key words: folklore, folklorization, oral narrative, oral history, folk prose, prose text, identity, Germany, “self”, “other”, war, Russian-Ukrainian war, binary opposition, structural and semantic transformations, semantics.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Наукові праці, в яких опубліковано
основні наукові результати дисертації
Статті в наукових фахових виданнях:**

- Слободян, Н. (2022а). Структурні та семантичні особливості оповідей про Німеччину та німців (на матеріалі нарративних інтерв'ю). *Народознавчі зошити*. № 2 (164). DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.02.391>
- Слободян, Н. (2022b). Образ «Чужого» в усних нарративах про Німеччину. *Мова. Література. Фольклор*, № 2. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-2-15>
- Слободян, Н. (2023). Мотив «далекої землі» в усних оповідях українських емігрантів про Німеччину. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 30. DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.30.57>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

- Slobodian, N. (2021a). Besonderheiten des Sammelns von Volksmaterial über Deutschland und Deutschen in der Zeit des Ersten und Zweiten Weltkriegs. *Studia methodologica*, ISSN 2304-1222, No. 52. URL: <https://www.studiamethodologica.com/index.php/journal/article/view/80/69>
- Слободян, Н. (2021b). Зміни у методиці збору фольклорного матеріалу про німців та Німеччину в часовій проекції. Категорія «зміни» у соціальних і гуманітарних дослідженнях: матеріали V міжнародного Тернопільського методологічного колоквиуму, 26-27 березня 2021 року. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/19498>
- Slobodian, N. (2022a). Mündliche Erzählungen der Ostarbeiter: plotschaffende Elemente und semantische Struktur. *Studia methodologica*, ISSN 2307-

1222, No. 54. URL:
<https://studiamethodologica.com/index.php/journal/article/view/92/83>

Слободян, Н. (2022b). Образ «Чужого» в сучасному українському фольклорі (на основі матеріалів про Німеччину). Матеріали II Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків – Шумен : ХНПУ; ХІФТ. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/27321>

Слободян, Н. (2022c). Німецька земля для українця у фольклорній традиції: сфера цінностей чи інтересів? Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції, 13-14 травня 2022 року, м. Тернопіль. ТНПУ ім.В.Гнатюка. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/25853/1/Slobodian.pdf>

Slobodian, N. (2023a). Mündliche Erzählungen über „ferne Länder“: Handlungsmotive und ihre Fortführung in Erzählungen über Deutschland. *Studia Methodologica*. Тернопіль ; Кельце : Гельветика. Вип. 56. URL: <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/sm/article/view/91/87>

Слободян, Н. (2023b). Мотив райського саду в усних наративах про Німеччину. Франкофонія в умовах глобалізації і полікультурності світу : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (28 квітня 2023 р.). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/28953>

Slobodian, N. (2023c). Folkloristische Motive in Mündlichen Erzählungen über „Ferne Länder“. Германістика в транс культурній перспективі = Germanistik in transkultureller Perspektive : Матеріали XXX Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціація українських германістів (29-30 вересня 2023 р.). Львів : ПАІС. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7770/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%25202023%D0%BD%D0%B0%2520%2520%D0%B8%D0%B0%25202023>

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ABSTRACT	7
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ	12
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. УСНА НАРОДНА ПРОЗА ПРО НІМЕЧЧИНУ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	24
1.1. Усний наратив: міждисциплінарність характеру досліджень і проблема дефініції	24
1.2. Історія фіксації та дослідження фольклорного матеріалу про Німеччину	38
1.3. Методика фіксації та інтерпретації автобіографічної прози	60
Висновки до розділу 1	69
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ УСНИХ АВТОБІОГРАФІЧНИХ НАРАТИВІВ ПРО НІМЕЧЧИНУ	72
2.1. Автобіографічні оповіді та стадії побутування фольклорного тексту ..	72
2.2. Парадигматична структура усноавтобіографічних оповідей про Німеччину	82
2.2.1. Формування подієвого ряду усного наративу	83
2.2.2. Формування фабули усного автобіографічного наративу	90
2.2.3. Сюжет (нарація) усного автобіографічного наративу	98
2.2.4. Презентація нарації	108
Висновки до розділу 2	114
РОЗДІЛ 3. ОБРАЗНО-СИМВОЛІЧНА ПАРАДИГМА АВТОБІОГРАФІЧНИХ ОПОВІДЕЙ	118
3.1. Образ «чужого» в усних наративах про Німеччину	118
3.1.1. Виникнення імагології та її становлення як міждисциплінарної науки	118

3.1.2. Амбівалентність образу «німця» в наративах про Другу світову війну.....	129
3.1.3. Образ «німця» та його трансформація з другої половини ХХ століття до сьогодні.....	137
3.2. Мотив «далекої землі» в усних оповідях українських емігрантів про Німеччину.....	157
Висновки до розділу 3	168
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177
ДОДАТКИ	194

ВСТУП

Актуальність теми. Для досягнення та розуміння власної національної самобутності й ідентичності кожен народ проходить довгий шлях. Важливим чинником у реалізації цього завдання є ідентифікація себе в порівнянні з іншими. Заглиблюючись у минулі століття, можемо помітити, що саме історичні події, такі як різноманітні соціальні трансформації, політичні перевороти, війни та інші явища сприяли формуванню власної самобутності. Вагому роль у цьому процесі відіграє міфопоетичне протиставлення «свій – чужий», яке найяскравіше відображається в усній народній творчості. Використання бінарної опозиції «свій – чужий» та «своє – чуже» є результатом довготривалих взаємодій між народами, етносами, державами, що, як наслідок, так чи інакше реалізувалося не тільки в політичній чи економічній сферах, а й насамперед у сфері духовній.

Як нам відомо, барометром духовного життя суспільства є його творчість. Для багатьох поколінь українців відчиненим вікном у духовний світ був фольклор. Усна народна творчість слугує засобом гармонізації міжособистісних стосунків не тільки в масштабах певної групи, соціуму, але і є чутливим інструментом для розуміння життя народу в контексті міжнаціональних взаємин.

Сучасна фольклористика охоплює широке коло найрізноманітніших проблем, визначаючи обсяги наукових пошуків у сфері дослідження усної народної творчості. Розуміння фольклору як форми усної комунікації відкриває перспективи для вивчення тих форм фольклору, які раніше були поза увагою науковців. Нині вчені звертають увагу на спроможність сучасного фольклору виражати приховані символічні значення. Підтвердженням цього є й те, що, коли за об'єкт дослідження ми беремо розповіді про інші держави та національності, це дає можливість нам побачити і дослідити ті уявлення, вірування та стереотипи, які відображають

міфопоетичну картину світу. Постійні міжкультурні та міжнаціональні взаємодії сприяють утворенню фольклорних стереотипів, які передбачають трансляцію соціально важливої інформації каналами усної комунікації, застосовуючи для цього сталі відтворювані структури й систему семантичних універсалій (знаків). Це і породжує міжнаціональні стереотипи та вірування.

Завдяки дослідникам традиційної культури в царині фольклористики було вироблено низку відповідних методів, які виявилися дієвими для інтерпретації усних текстів, витворених іншими типами культури. Це дає змогу застосовувати фольклористичні підходи для того, щоб, аналізуючи закорінені в людському досвіді соціально-культурні практики, пізнати духовні цінності українців. У цьому контексті нам варто звернути увагу передусім на прозові тексти оповідного характеру, які ми надалі будемо називати усними автобіографічними наративами.

Фольклор про німців і Німеччину є невід'ємною частиною усної народної творчості, яка формувалася крізь призму суспільно-політичних подій, що були основою для її розвитку та функціонування. Особливо активно цей пласт фольклору почав розширюватися в період політичних та соціальних катаклізмів, таких як Перша і Друга світові війни, хвилі еміграції та заробітчанства. З початком російсько-української війни понад мільйон українців були змушені покинути рідні домівки та знайти прихисток у Німеччині. Усе це спричинило до появи великої кількості різних думок, стереотипів та упереджень стосовно німців і Німеччини, які завдяки соціальному контексту та масовості стали основою для формування комунікатів фольклорного типу.

Зазначимо, що у нашій роботі ми звертатимемо увагу на стереотипізацію в уявленні українців про Німеччину як країну, що включає в себе парадигму ширших понять, таких як «німецька держава», «німецька земля», «німецькі люди», «німецький спосіб життя». Для нас важливо, яким у сучасній масовій свідомості українців є ставлення до «німецького».

Дотичні до фольклористики дослідження у сфері культурної антропології набувають неабиякої ваги, позаяк відкривають простір для глибшого усвідомлення української ідентичності, ментальності в порівнянні з іншими народами. Саме тому вважаємо цілком закономірною ще одну спробу осмислення вітчизняного фольклору в широкому типологічному контексті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в руслі кафедральної теми «Національні моделі української та зарубіжної літератури» (номер державної реєстрації 0118U003136).

Тему дисертації «Рецепція Німеччини і німців в українському фольклорі кінця XIX – початку XXI століття» затверджено вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 6 від 22 грудня 2020 року). У новій редакції – «Рецепція Німеччини в усних автобіографічних наративах українців» (протокол № 9 від 23 січня 2024 року).

Мета роботи полягає в тому, щоб дослідити усні автобіографічні оповіді про Німеччину та німецький етнос як фольклорну наративну систему на семантичному і прагматичному рівнях. Продемонструвати цілісність цієї системи, що виявляється через генетичні, типологічні, естетичні зв'язки з фольклорною оповідною традицією українців.

Реалізація цієї мети передбачає виконання низки **завдань**:

- окреслити історіографічні, теоретичні та методологічні засади дослідження, здійснити критичну оцінку наукових праць, які інтерпретують фольклорний матеріал, простежити історію фіксації усної народної словесності про Німеччину;
- провести польові дослідження методом структурованого наративного інтерв'ю, увести в науковий обіг новий і маловідомий матеріал, що є релевантним для дисертаційної роботи;

- окреслити зв'язок досліджуваного матеріалу з усною традицією розповідання, властивою для сучасних українців;
- виявити структурно-семантичні особливості досліджуваного корпусу текстів;
- прослідкувати типи наративних трансформацій, властивих для усних автобіографічних оповідей про Німеччину;
- дослідити образно-символічну парадигму автобіографічних оповідей про Німеччину;
- розкрити особливості відображення опозицій *свій / чужий* на прикладі дихотомій *українець / німець; Україна / Німеччина*;
- з'ясувати особливості формування текстів неказкової прози про «далеку землю» та її мешканців.

Об'єктом дослідження є два типи текстів. До першого типу належать тексти із фольклорних збірників та книг спогадів очевидців Першої і Другої світових війн, особливо примусово вивезених українців на терени Німеччини. До другого – зразки сучасних матеріалів, записані методом структурованого наративного інтерв'ю в межах проведеної польової роботи, які відображають уявлення сучасних українців про Німеччину та німців.

Предметом дослідження є релевантні особливості усних автобіографічних наративів про Німеччину, що формують комплексну модель фольклорно-мовленнєвого явища, яка відображається завдяки структурно-семантичній специфіці та образно-символічній парадигмі.

Джерельна база дослідження становить записи фольклору, текстів неказкової прози, уміщених у видруках ХХ–ХХІ століть, а також 161 наративних структурованих інтерв'ю (з них 70 – власні записи автора дисертаційної роботи), записаних у 2020–2023 роках від жителів Тернопільської, Івано-Франківської, Волинської, Львівської, Рівненської, Миколаївської, Київської, Хмельницької областей. Деякі респонденти на час запису інтерв'ю проживали в різних федеративних землях Німеччини та на

території Польщі. Загальний обсяг розшифрованих матеріалів налічує близько 800 сторінок.

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять дослідження з проблематики теорії й історії фольклористики, етнології, культурної антропології, усної історії, наратології, мовознавства, літературознавства представників української та зарубіжної наукової думки XIX – початку XXI ст., зокрема культурних студій таких учених: Роланда Барта, Олександри Бріциної, Єнса Брокмеєра, Василя Будного, Тетяни Вільчинської, Олени Гінди, Володимира Гнатюка, Лілії Давидюк, Михайла Драгоманова, Лідії Дунаєвської, Романа Кирчіва, Ольги Косович, Оксани Кузьменко, Пантелеймова Куліша, Марселя Кюкенгауза, Оксани Лабащук, Клода Леві-Строса, Степана Мишанича, Дмитра Наливайка, Олесі Наумовської, Ігоря Папуші, Дороти Симонідес, Вольфа Шміда та інших.

Методи дослідження. У дисертації застосовано методи і прийоми, дієві при комплексному аналізі фольклорного матеріалу під кутом зору порушеної проблеми. Порівняльно-історичний та порівняльно-типологічний методи допомагають простежувати динаміку фольклорної традиції від минулого до сьогодення. Для з'ясування особливостей формування текстів застосовується метод аналізу наративних трансформацій. Образно-символічна система досліджуваного матеріалу аналізується за допомогою імагологічного підходу. Польові матеріали зібрано, паспортизовано та затранскрибовано відповідно до сучасних вимог роботи із методом структурованого наративного інтерв'ю.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в українській фольклористиці зроблено спробу системного осмислення національної специфіки образу Німеччини та німців у її переломленні через оптику жанру усного автобіографічного наративу. Уведено в науковий обіг матеріали, зібрані методом структурованого наративного інтерв'ю, які відображають уявлення українців про Німеччину та її народ у сучасному фольклорі. У дисертації охарактеризовано масив зібраної народної прози про

пережиті події в межах загальної української усної оповідної традиції. Виявлено структурно-семантичні особливості та розкрито образно-символічну парадигму аналізованих текстів усної народної словесності.

Практичне значення. Результати і висновки дисертаційної роботи можуть бути використані викладачами та студентами вищих навчальних закладів у процесі вивчення теорії та історії українського фольклору: як систематизована програма розв'язання конкретної проблеми – образ *чужого / іншого* на прикладі Німеччини та німців і його художньо-функціональне навантаження в системі жанрів усної народної творчості загалом. Здобуті результати можуть прислужитися в подальших фольклористичних дослідженнях, при створенні монографічних праць відповідної проблематики, підручників і посібників із фольклору. Ця робота може бути цікавою для спеціалістів у галузі романо-германської філології, оскільки пояснює сприйняття українцями Німеччини, німецької мови тощо. Наша дисертація виявиться корисною для дослідників у галузі культурної антропології, соціології, психології, усної історії, адже охоплює широке коло проблем, пов'язаних із колом інтересів різних гуманітарних та історико-соціальних дисциплін.

Апробація матеріалів дослідження. Основні положення дисертації були представлені на міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях і колоквиумах: V Міжнародний методологічний колоквиум на тему «Категорія «змін» у соціальних та гуманітарних дослідженнях» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 26-27 березня 2021 р.); III Міжнародна науково-практична конференція «Ціннісні орієнтири у сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 13-14 травня 2021 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Володимир Гнатюк в європейському науковому просторі (до 150-річчя від дня народження видатного вченого)» (Тернопільський

національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 11-12 травня 2021 р.); Міжнародна конференція: XV Świątokrzyskie Colloquium – „The Peculiarity of Man: Człowiek między Bogiem, zwierzęciem a komputerem” (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Кельце, 22 - 29 серпня 2021 р.); Міжнародна наукова конференція «Національно-визвольна боротьба українців середини ХХ ст. в усноісторичній та фольклорній візіях» (Інститут народознавства НАН України, Львів, 13-14 жовтня 2021 р.); Міжнародний семінар в рамках проєкту «Школа відкритого розуму» (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Кельце, 12 січня 2022 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція «Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 13-14 травня 2022 р.); II Міжнародна славістична конференція, присвячена пам'яті святих Кирила і Мефодія (Київ – Софія – Харків – Шумен, 18 травня 2022 р.); Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Українська філологія в контексті розвитку європейської наукової думки» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 10-11 листопада 2022 р.); Міжнародна наукова конференція «Наративи війни у фольклорних, літературних та медійних текстах» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 27 квітня 2023 р.); V Міжнародна науково-практична конференція «Франкофонія в умовах глобалізації і полікультурності світу» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 28 квітня 2023 р.); 30-та ювілейна конференція Асоціація українських германістів (АУГ) «Германістика в транскультурній перспективі» (Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 29-30 вересня 2023 р.).

Публікації. Основні положення й результати дослідження відображено у 11 доробках автора, з яких: 3 – статті в наукових фахових виданнях,

затверджених МОН України, 3 – статті в періодичному виданні України, 5 – тези у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій.

Особистий внесок здобувача. Усі здобуті наукові результати отримані самостійно.

Структура та обсяг дисертації, визначена її метою та завданнями, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 209 сторінок. На 160 сторінках викладений основний текст дисертації. Робота містить 8 рисунків. Обсяг списку використаних джерел становить 182 найменувань (із них 39 – іноземними мовами).

РОЗДІЛ 1. УСНА НАРОДНА ПРОЗА ПРО НІМЕЧЧИНУ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Усний наратив: міждисциплінарність характеру досліджень і проблема дефініції

Важливою складовою успішного наукового дослідження є чіткість в окресленні методологічного апарату. Для фольклористики питання методів роботи є пріоритетним, оскільки в минуле відійшли суперечки про належність тих чи інших текстів до фольклору, натомість важливим виявилось з'ясування, що в тому чи іншому тексті є фольклорним, яким чином усна традиція впливає на форми нашої комунікації, формує наші оповіді, навіть впливає на ухвалення рішень.

Однією з наукових сфер, які визначають обличчя сучасної філології, є наратологія, проблеми якої, зокрема – системного аналізу, специфіки функціонування оповідача, типології наратора тощо, часто стають предметом пильної уваги. Важливими в цьому річищі є напрацювання українських наратологів, чий науковий дослідження так чи інакше присвячені теорії оповіді, зокрема Лідії Мацевко-Бекерської, Ігоря Папуші, Івани Бехти, Тетяни Кушнірової, Вікторії Сірук та інших.

Варто наголосити, що термін «нاراتологія» трапляється у двох контекстах, які відповідно реалізують розбіжності у смисловому наповненні. Більшість дослідників у своїх працях використовують термін у більш широкому значенні, що наближує його до дефініції, яку подав Девід Герман, за концепцією якого «нاراتологія» відповідає позначенню «нاراتивні студії». Інші науковці трактують наратологію під іншим кутом зору та характеризують її як відгалуження наративної теорії, що ґрунтується на принципах структуралістичної та формалістичної теорій.

Сучасний наратолог Ансгар Нюнінг, за словами, якого ми перебуваємо в епосі «ренесансу наративної теорії й аналізу» [Nunning 2003, p. 239], виокремлює вісім головних напрямів розвитку посткласичної наратології:

1) контекстуалістські, тематичні й ідеологічні підходи (вживання наратології в літературознавстві): контекстуалістська наратологія, наратологія і тематика, порівняльна наратологія, прикладна, марксистська, феміністська, тілесна, етнічна, постколоніальна, соціонаратологія;

2) трансжанрові і трансмедіальні підходи до наратології: наратологія і жанрова теорія, наратологія і драма, наратологія і поезія, наратологія і кіно, наратологія і музика, наратологія і візуальні мистецтва;

3) прагматичні і риторичні різновиди наратології: прагматична наратологія, етнічна і риторична наратологія;

4) когнітивні і рецептивні різновиди наратології: психоаналітична, когнітивна, побутова наратології;

5) постмодерні і посткласичні деконструкції класичної наратології: постмодерна, постструктуралістська, динамічна наратології;

6) лінгвістичні підходи до наратології: лінгвістична, стилістична, соціолінгвістична наратології, дискурс-аналіз і наратологія;

7) філософські наративні теорії: теорія можливих світів, наратологія і теорії фікційності, феноменологічні наративні теорії;

8) інші інтердисциплінарні наративні теорії: наратологія і доба високих технологій, антропологія, когнітивна психологія, теорії історіографії, теорія систем [Папуша 2013, с. 109-110].

Український дослідник Ігор Папуша наголошує на важливості напрацювань у наратології для сучасної гуманітаристики. Він зазначає, що «нاراتологія може також забезпечити аналітичний критерій для всіх дисциплін, які займаються «текстами» в найширшому значенні цього слова – літературними і нелітературними, писемними й усними, словесними і несловесними. Адже нарація присутня не лише в літературних, міфологічних

чи релігійних текстах. Вона також є у щоденному спілкуванні, будь воно усним чи письмовим, словесним чи несловесним» [Папуша 2013, с. 29].

Одним із типів текстів, що нині потребують пильної уваги дослідників, є автобіографічний наратив. Значну увагу вивченню автобіографічних наративів приділила польська фольклористка Дорота Симонідес [Simonides 1969, 1989]. У своїх численних дослідженнях вона доводить, що важлива для кожної людини, сповнена переживань власна життєва історія є результатом творчого процесу, вона конструюється не лише на основі життєвих вражень, але й на основі усної традиції фольклорного осередку: «Сам факт висвітлення певних вражень, епізодів і затінення інших вказує на процес конструювання оповідання, на свідому творчість» [Simonides 1995, р. 20–21].

Уперше в українській фольклористиці до аналізу усного автобіографічного наративу як форми реалізації людського досвіду звернулася Оксана Лабашук, яка розглядала усний наратив як форму виявлення і трансляції значущих культурних символів [Лабашук 2013].

Сучасні дослідники народної прози часто зосереджують увагу на тому, що наративні тексти стали предметом вивчення багатьох сучасних гуманітарних наук. Зокрема, дослідниця фольклору про Першу і Другу світові війни Оксана Кузьменко стверджує, що «як об'єкт дослідження усні оповідання, автобіографічні оповіді у формі меморатів, фабулатів чи переказів, які входять у силове поле терміна «фольклорний наратив», стали плідним матеріалом для вирішення широкого спектру проблемних питань соціологів, істориків, етнологів, етнопсихологів, лінгвістів. Очевидно, що кожна із дисциплін виробила чи формує свою методологічну базу дослідження сучасних сюжетних текстів, які належать не тільки індивідуальному досвіду особи, але головно є відтворенням (або творчим повторенням) досвіду колективного, у якому синтезувалися загальнокультурна та комунікативна інтенції оповідача» [Кузьменко 2012, с. 286].

Зростання інтересу до автобіографічного наративу як форми реалізації досвіду людини відбулося після повномасштабного вторгнення Росії на територію сучасної України. Досвід людей, які опинилися на лінії зіткнення, пережили окупацію, втечу з рідних домівок, були змушені виїхати до інших країн, безумовно, потребує осмислення. Українська фольклористика робить упевнені кроки у вивченні цього персонального досвіду [Labashchuk, Narasym, Reshetukha, Majbroda, Verbovetska 2023; Makhovska 2023; Kuzmenko 2022; Коваль-Фучило 2023; Кузьменко 2023; Пастух 2023].

Універсальність власне розповіді, або ж наративу, підтверджується словами основоположника структурної наратології Роланда Барта, який стверджує: «Процес розповідання у практично необмеженій різноманітності форм існує всюди, в усі часи, в будь-якому суспільстві люди різної, якщо не сказати протилежної культури спільно дослухаються до одних і тих самих розповідей: розповідання ігнорує різницю між високою та масовою літературою, долаючи національні, історичні та культурні бар'єри, воно присутнє у світі, як саме життя» [Барт 2001, с. 387].

Витоки дослідження наративу беруть свій початок ще з другої половини XIX століття, коли виникла німецькомовна теорія нарації. У Німеччині дискусії щодо проблем розповідної теорії викликали праці Отто Людвіга і Фрідріха Шпільгагена, які зосереджувалися на проблемі романної техніки, пізніше значним досягненням стала праця Кьоте Фрідеман «Роль розповідача в романі», у якій роман розглядався не як окремий жанр, а як складова частина епічного жанру. Варто наголосити, що для усіх епічних творів спільним є присутність розповідача, який не збігається з емпіричним автором [Папуша 2007]. На думку Ігоря Папуші: «Теоретичне розрізнення наратора і емпіричного автора є однією з найбільших осягнень розповідної теорії. Ці нововведення в термінологічній системі призвели до того, що мистецтво нарації представлялося відтепер як загальний термін для усіх епічних форм» [Папуша 2007, с. 33].

Питання наратології розглядалися представниками структуралістичного напрямку (К. Леві-Строс, Р. Барт, Ж. Женетт), а сам термін «наратив» був запропонований відомим французьким філософом, семіотиком та структуралістом Ц. Тодоровим. Тоді ж зі зміною структурно-семантичної парадигми на прагматичну, яка відбулася у другій половині ХХ століття, сам наратив почав розглядатись ученими як продукт комунікативної діяльності, і, як наслідок, значно розширився спектр досліджень, об'єктом яких стали усні оповіді, історії, автобіографічні наративи [Єгорова 2013, с. 93].

У полі зору опинилася наратологія як наука, яка під впливом когнітивно-дискурсивної парадигми продемонструвала здатність до «структурування знання про певні події в «реальному» світі відповідно до певних когнітивних механізмів і моделей породження, прийняття та репродукції» [Єгорова 2013, с. 93]. Під впливом цього ракурсу дослідження змінився, і наратив стали розглядати радше як спосіб, інструмент та форму організації мислення. «Оскільки наратив є ключем для виявлення специфічно наративних способів осмислення світу та індивідуальної репрезентації цього світу оповідачем, він став об'єктом досліджень наук, що шукають відповіді на проблеми, пов'язані з людським буттям» [Єгорова 2013, с. 94].

З огляду на викладене вище необхідно зазначити, що наратив як об'єкт дослідження має широко виражений інтердисциплінарний характер, адже після появи так званого «наративного повороту» в ХХ столітті термін «наратив» опинився в центрі уваги не тільки серед дослідників-філологів, але й представників багатьох соціально-гуманітарних та природничих дисциплін, як-от: історія, психологія, правознавство, антропологія тощо. Представники наратології (Дж. Принс, Ж. Женетт, Ш. Римон-Кенан) обґрунтовують феномен значного поширення наративних досліджень тим, що власне розповідь є невід'ємною частиною людського існування, адже акумулюється не тільки в художній творчості, а й у повсякденній комунікації.

Сучасна філософська традиція вбачає співвідношення «людина/світ» у тому, як суб'єкт описує це за допомогою мовленнєвих форм, які розкривають певні особистісні причини його поведінки. Саме тут ми можемо говорити про соціальні та індивідуальні практики, які завдяки наративу трансформуються і виражаються через відповідну форму та сенс, при цьому вибудовуючи досвід особистості темпорально й логічно. Французький філософ Жан-Франсуа Ліотар у своєму дослідженні «Випробування постмодерном», розглядаючи питання щодо знання, його стану та моделей легітимізації в постмодерну епоху, а також різні типи мовленнєвих ігор і їхню прагматику, акцентує на тому, що наративи оприявлюються як механізми організації людського досвіду, локальні в силу історичних шляхів їх сприймання, володіють соціальною інструментальністю та прагматичним потенціалом [Lyotard 1983]. Один із підходів до визначення терміна «наратив» представлено у працях Й. Брокмейера, який крізь призму філософії дає дефініцію наративу, як «не просто новий емпіричний об'єкт аналізу, ... але й новий теоретичний підхід, новий жанр в філософії науки», а наративний поворот для вченого – це «частина значних тектонічних зсувів у культурологічній архітектурі знання, що супроводжують кризу модерністської епістеми» [Brockmeier 1983, p. 177].

На думку німецького дослідника теорії оповіді Вольфа Шміда, сучасна наратологія розглядає процес формування наративу як результат послідовних змін. Таку модель наративної трансформації вчений пропонує називати породжувальною, адже вона репрезентує певні логічні процеси. Важливим залишається виявлення низки операцій, на основі яких відбувається зміна початкового матеріалу. Автор зазначає: «Завдання породжувальних моделей полягає у відособленні наративних операцій, які трансформують початковий матеріал, що міститься у розповідному творі, в доступний спостереженню кінцевий продукт, тобто в розповідний текст, а також у тому, щоб відтворити логічну послідовність проведених операцій» [Schmid 2008, p. 138]. На схожій концепції ґрунтується наративна психоаналітична терапія, з якої випливають

два визначення наративу: перше і ширше – наратив як процес творення історії, розповіді загалом; друге і вужче – наратив як конкретна, чітко окреслена форма розповіді.

Одним із головних методів дослідження у психоаналітичній терапії є «кейс-наратив». Специфікою цього методу є вивчення комунікативно важливих індивідуальних випадків у житті людини для конструювання типових моделей психічних структур. Варто підкреслити, що тут наратив виступає певним засобом для конструювання власного життєвого досвіду, водночас оприявлюючи емоційний стан людини.

За Р. Францозі, у психоаналітичній терапії існує два підходи щодо класифікації наративів:

1) прагматичне трактування, яке виділяє важливість контексту у формуванні наративу (процес розповіді історії у психотерапевтичному сеансі зумовлюється контактами «психотерапевт – пацієнт»);

2) афективно-оціночний підхід, який розглядає унікальність кожної розповіді в тому, що виконавець наративу пропонує слухачам прийняти і поділяти його думку.

Тут потрібно зауважити таке: що складніша структура наративу, то вірогідніше, що автор відмовиться від простої хронологічної побудови на користь розповіді з афективно-оціночним компонентом, який, своєю чергою, вимагатиме від виконавця достатнього рівня наративної компетенції. Вона розвивається з віком, і з цього впливає те, що «1) співвідношення оціночного і розповідного компонентів змінюється на користь першого за рахунок другого (збільшується кількість специфічних оціночних висловлювань); 2) відбувається певна трансформація історії, вона стає довшою, а сюжет ускладнюється; 3) стають звичними пряма та непряма мова» [Franzosi 1998, с. 533].

Розглядаючи лінгвістичну парадигму, можна впевнено стверджувати, що саме ідеї Ф. де Сосюра заклали підвалини для виникнення структуралістичної революції (К. Леві-Строс, М. Фуко, Р. Барт, Ж. Лакан),

яка, своєю чергою, спричинила зміну напрямку самої лінгвістики – від історичної та описової до теоретичної і формалізованої.

Засновник структурної антропології К. Леві-Строс застосував інструментарій лінгвістики для аналізу соціальних відносин, зробивши у такий спосіб «лінгвістичну аналогію» дієвою щодо антропологічного аналізу соціального поведіння. Учений був першим, хто здійснив структурний аналіз наративу: міфи варто розглядати як варіації декількох важливих тем, котрі можна класифікувати як певні універсальні структури. Релевантним у цьому К. Леві-Строс вважав не наративне наповнення, а універсальні ментальні операції щодо класифікації і організації реальності [Levi-Strauss 1963].

Варто зазначити, що саме з концепції структуралізму виник новий напрям – наратологія, у рамках якої вивчення наративу привело до появи цілого спектру наратологічних теорій: діалогічна теорія наративу (М. Бахтін), теорія «нової критики» (Р. Блекмер), психоаналітична теорія (К. Берк, Ж. Лакан), теорія герменевтики та феноменології (Р. Інгарден, П. Рікер), структуралістична та семіотична теорія (К. Леві-Строс, Р. Барт, Ц. Тодоров, Ж. Женетт), теорія рецептивної естетики (В. Ізер, Г. Яусс), постструктуралістські теорії та теорія деконструктивізму (Ж. Дерріда, Р. де Манн). Через це доволі важко говорити про наратологію як цілісну науку, проте можемо окреслити об'єкт дослідження перелічених вище теорій – це наратив і спроба визначити фундаментальні принципи розповіді. Сам наратив у контексті цих теорій розглядається як особлива епістемологічна форма, за якою реальність може бути осягнена людиною тільки через розповідь, через історію. Американський лінгвіст Вільям Лабов подав своє визначення терміна «наратив» з мовознавчої перспективи, яке досі в наукових колах вважають класичним: «Наратив – це один із способів репрезентації минулого досвіду за допомогою послідовності впорядкованих речень, що передають тимчасову послідовність подій... наративи функціонують як еквіваленти поодиноких мовних актів, таких як відповідь,

висловлювання прохання, претензії тощо» [Labov 1997, р. 3]. Згідно з автором дослідження, необхідними лінгвістичними ознаками наративу є:

- 1) наявність підрядних речень, що відповідають за часову побудову розповіді;
- 2) дія відбувається в минулому часі;
- 3) присутність структурних компонентів-орієнтирів (опис місця та часу дії);
- 4) оцінка / ставлення автора до того, що відбувається [Labov 1997, р. 5].

Досліджуючи міждисциплінарний характер наратології, доречно буде зазначити, що ще однією наукою, об'єктом дослідження якої часто стає наратив, є усна історія. Проте тут варто з'ясувати певну специфіку, якою наділена ця наука, адже під цим поняттям розуміємо широке коло дослідницьких практик, якими вчені послуговуються в наш час. Варто наголосити на тому, що фіксація усної історії стає історичним документом, який дає змогу аналізувати й інтерпретувати минуле не тільки як воно відбулось, але й як воно впливає на сучасність та як людська суб'єктивність проявляється в різноманітних вимірах [Лабашук 2013, с. 11]. Саме тому усні історії про пережите стають для істориків об'єктом пошуків відповіді на ті чи інші запитання у площині історичного минулого, а для фольклористів, наприклад, важливою є сфера антропології культури, де можна чітко простежити прояви світогляду та типи культур.

Йорн Рюзен так визначає основні характеристики наративного підходу в історії: а) ретроспективність (розгляд подій минулого крізь призму сьогодення та майбутнього); б) перспективність (залежність історичної оцінки подій від світогляду історика); в) вибірковість (підбір релевантної інформації); г) специфічність (вплив історичного знання на формування ідентичності); ґ) комунікативність (вплив культурного дискурсу на історичне знання); д) фіктивність (залежність історичних інтерпретацій від соціальних умов, у яких вони відіграють роль орієнтира у практичному житті) [Rusen 2010].

Розглядаючи теорію оповіді в контексті фольклористичних студій, слушною є думка сучасної дослідниці фольклору Оксана Лабащук, яка вважає, що «вживання терміна «наратив» дозволяє уникати жанрових визначень окремого фольклорного твору чи сюжету, що особливо актуально у тих випадках, коли принципово неможливо атрибутувати фольклорну прозу, яка виконується у «меморатній конвенції». Існує декілька підходів до виділення наративу і визначення мінімальних ознак наративності. Найбільш прийнятним є підхід, коли наративом вважають тексти, які мають часову структуру і містять зміну ситуації» [Лабащук 2013, с. 29].

Особливість усного наративу визначається в тому, що автор і наратор поєднуються в одній особі. Проте тут варто акцентувати на відмінностях фольклорних і літературних текстів щодо ставлення їх до дійсності та особливостей наратування. Розвиваючи цю тему, українська дослідниця Лілія Давидюк у статті «Наративний дискурс усних неказкових оповідань» стверджує, що «нарація фольклорних творів презентує способи структурування народного досвіду, що визначається насамперед епічною позицією творця-оповідача щодо комунікативно реалізованих подій» [Давидюк 2017, с. 16].

Варто зазначити, що в останні десятиліття термін «наратив» активно застосовується у фольклористичних дослідженнях: «усний наратив», «фольклорний наратив», «усний фольклорний наратив», «міфологічний наратив», «агіографічний наратив», «релігійний наратив», «нарративні замовляння», «натальний наратив», «сміховий наратив», «анекдотичний наратив», «міський наратив», «міський локальний наратив», «сільський наратив», «топонімічний наратив», «воєнний наратив» [Ставицька 2018, с. 72]. Пов'язано це насамперед з появою в українській фольклористиці значної кількості ґрунтовних наукових студій. Серед них варто виокремити такі монографії: О. Бріциної «Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині: тексти та розвідки» [Бріцина 2004]; «Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства» [Бріцина 2006];

О. Лабащук «Натальний наратив і усна традиція: синтактика, семантика, прагматика» [Лабащук 2013]; О. Кузьменко «Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн)» [Кузьменко 2018]; дисертаційні дослідження Л. Халюк «Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості» [Халюк 2013]; Д. Анцибор «Парадигма оніричного фольклору» [Анцибор 2015]; А. Карбан «Динаміка епічної традиції в народній прозі про голодомор 1932-1933 рр.» [Карбан 2017]; Я. Ставицької «Усний снотлумачний наратив: контекстнофункціональний аспект» [Ставицька 2018]; статті: Л. Іваннікової, яка у праці «Фольклоризація усної історії як механізм збереження історичної пам'яті народу» вживає поняття «усноісторичний наратив» [Іваннікова 2014]; Ю. Богданової «Сучасний міський фольклор: специфіка наративу», де автор вводить поняття міського наративу [Богданова 2013]; Г. Суміної «Функціонування міфу і наративу в сучасній масовій свідомості», де науковиця оперує терміном «міфологічний наратив» [Суміна 2016] та ін.

Одним із засадничих питань у дослідженні усних наративів є розмежування нарації та наративу. Нарация – це те, що зазвичай має синонімічне значення до слова «розповідь». Згідно з концепцією Матіаса Мартінеса, нарація – це «репрезентація подій + х», тобто рекапітуляція (минулої) події, яка, окрім їхньої репрезентації, включає в себе стилістичні, риторичні та наративні властивості. Нарация – це структура, у якій хтось розповідає щось іншій людині [Martinez 2009, p. 180]. Такий процес може відбуватись усно та віч-на-віч, але також у різний час (наприклад, за допомогою аудіо-, відеозапису тощо) і письмово (у цьому випадку особи, які розповідають історію, є оповідачами та водночас авторами).

За «Наратологічним словником» Джералда Принса, нарація має чотири значення – це:

1) наратив; дискурс, що представляє одну чи більше подій. Нарація традиційно відрізняється від опису (дескрипції) і від коментаря, але зазвичай включає їх у себе; (якщо крапка з комою, то далі треба було б писати з малої літери або ставити в кінці крапку і писати з великої);

2) утворення наративу; розповідання сукупності ситуацій і подій;

3) розповідання; за термінологією Ц. Тодорова, нарація є репрезентацією як розповідання для показу;

4) дискурс, у термінології Ж. Рікардо: нарація і фікція співвідносяться як дискурс і розповідь [Prince 1989, p. 58].

Наратив [narrative] – це розповідання (як продукт і як процес, об'єкт і акт, структура і структурація) однієї чи більше дійсних або фіктивних подій, які повідомляються одним, двома чи кількома (більш чи менш явними) нараторами одному, двом або кільком наратованим [Prince 1989, p. 58]. Цікавою є позиція щодо визначення наративу сучасного німецького дослідника Марселя Кюкельгауза, який вивчає наратив із лінгвістичної перспективи і вважає, що «наратив – це колективна, спільна схема інтерпретації, тобто соціально прийнята модель інтерпретації. Вона проявляється в дискурсі через шаблонну послідовність мовних засобів вираження і є або а) скороченням, тобто згорнутою формою розповіді, або б) фрагментом історії, який з'являється як зразок у дискурсі і таким чином набуває наративного статусу» [Kückelhaus 2022, p. 35]. Тут ідеться про два різні способи, за допомогою яких наратив може з'являтися в дискурсі: у першому випадку – про зведення наративу до певної послідовності мовних засобів вираження, а в другому – про те, що ця послідовність мовних засобів вираження береться з розповіді та реалізується в такий спосіб, що стає наче провідником до формування наративу. Репрезентація наративів у письмовій та усній мові (тобто послідовність мовних засобів вираження) буде називатися тут типовими моделями використання мови (Salientes Sprachgebrauchmuster) [Kückelhaus 2022].

Якщо об'єднати в послідовність нарацію, наратив та типові моделі використання мови, то отримаємо таку схему, де *Narration* – це нарація, *Narrativ* – наратив, *Salientes Sprachgebrauchmuster (sSm)* – типові моделі використання мови:

за М. Кюкельгаузом, 2022:

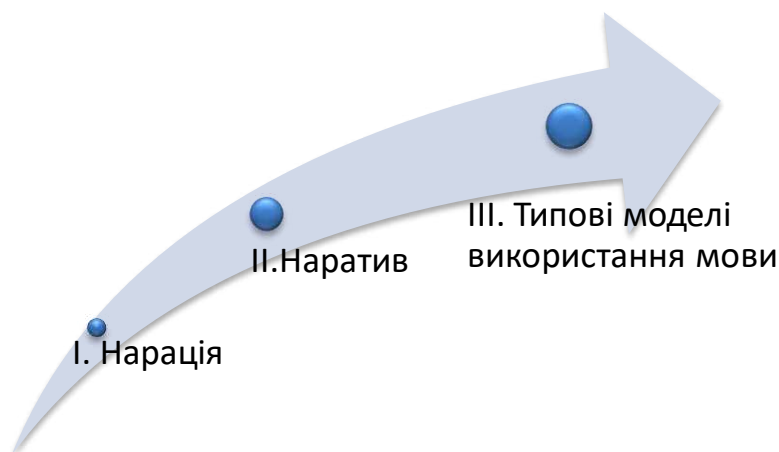

Рис. 1.1. Послідовність нарації.

На рисунку поки не показано, що використання типових засобів вираження одночасно активує наратив і таким чином викликає певні асоціації, необхідні для творення контексту. Тому цей процес ми можемо показати за допомогою такої схеми:

за М. Кюкельгаузом, 2022:

Рис. 1.2. Послідовність нарації.

Наратив та типові моделі використання мови взаємопов'язані. У цьому випадку нарація стає основою, початковим елементом, але наступним кроком у цьому процесі є не трансформація в наратив, а імпліцитний вибір

фрагмента або елемента наративу, який, як правило, використовується в певній повторювальній манері, за допомогою чого і створюється оповідь:

за М. Кюкельгаузом, 2022:

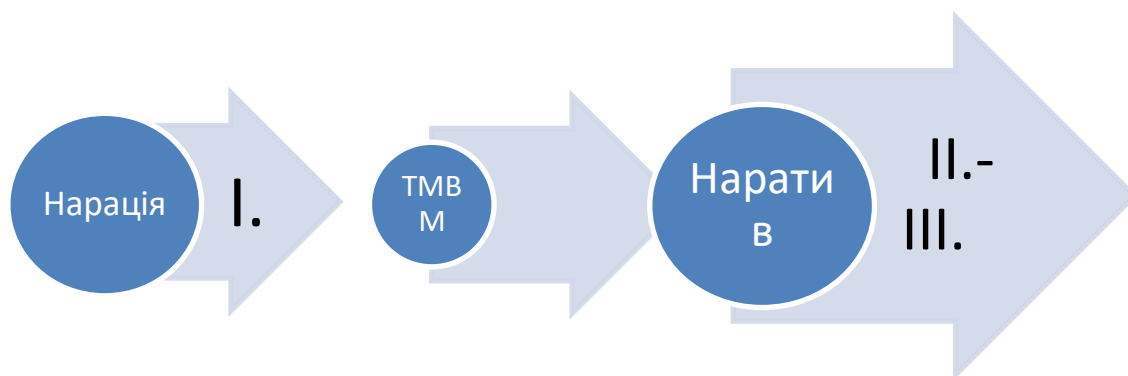

Рис. 1.3. Послідовність нарації.

Отже, є всі підстави зробити висновок про те, що усний наратив у наш час став предметом вивчення багатьох сучасних гуманітарних наук. Універсальність самої розповіді, або ж наративу, підтверджується студіями відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, які провадять свої дослідження не тільки у сфері філології, але й є актуальними серед представників багатьох соціально-гуманітарних та природничих дисциплін, як-от: історія, психологія, правознавство, антропологія тощо. Міждисциплінарність наратології та об'єкта її дослідження – наративу – підтверджується філософською традицією, за якою наративи оприявлюються як механізми організації людського досвіду, локальні з огляду на історичні шляхи їх сприймання, володіють соціальною інструментальністю та прагматичним потенціалом. У психоаналітичній терапії усні оповіді дають змогу вивчати комунікативно важливі індивідуальні випадки з життя людини для конструювання типових моделей психічних структур. Також необхідно підкреслити лінгвістичний потенціал у дослідженні наративів, які розглядаються як спосіб репрезентації минулого досвіду та є еквівалентами поодиноких мовних актів. У цій самій сфері працюють фольклористи та усні історики, проте спільний об'єкт їхніх досліджень – історії про пережите –

стає джерелом для пошуку відповідей на ті чи інші питання в різних площинах: для фольклористів релевантною є сфера усної традиції, де чітко простежуються прояви світогляду та певні типи культур, історики ж шукають відповіді на ті чи інші запитання у площині історичного минулого.

1.2. Історія фіксації та дослідження фольклорного матеріалу про Німеччину

Для виявлення своєрідності фольклору важливим є осмислення методики його збору та фіксації в часовій проекції, що дає можливість оцінити динаміку змін і трансформацій. При цьому вагомим значення набувають записи фольклору, здійснені в різні історичні періоди. Як стверджує українська дослідниця фольклору О. Бріцина, сучасний стан науки вимагає постійного перегляду методологічного інструментарію, врахування класичних і новітніх теоретичних пропозицій та технічних можливостей, що стали реальністю й набули поширення на межі тисячоліть. Упродовж двох останніх століть фольклористи переважно спрямовували свою увагу на пошук майстерних виконавців та фіксацію мистецьки довершених текстів. Однак поряд із сильною «літературоцентричною» тенденцією дедалі більшого поширення нині набувають антропоцентричні спрямування [Бріцина 2006].

У царині вивчення збору фольклорного матеріалу, який відображає рецепцію явищ, подій та інших народів, зроблено вже багато, починаючи від класичних концепцій П. Куліша, І. Франка, В. Гнатюка аж до нових розвідок ХХ-ХХІ століть, які представлені у працях таких фольклористів, як О. Бріцина, О. Гінда, О. Кузьменко, О. Лабащук, Л. Мушкетик та ін.

Українська нація, яка належить до тих народів, що впродовж «Червоного століття» постраждали найбільше, набула трагічного досвіду та

кризового стану буття не тільки через воєнні дії в період Першої і Другої світових війн, але й через масові репресії, голодомори, депортації, німецьку неволю, примусову працю. Фольклор цієї тематичної групи є невід'ємною частиною величезного масиву української народної словесності, створеної на тлі репресій окупаційних режимів ХХ ст. проти борців за свободу й державну незалежність України з метою упокорення її народу й підпорядкування його волі загарбникам. Сюди належать пісні, перекази, усні оповідання, спогади, гуморески-анекдоти, прислів'я, приказки про тюремне ув'язнення, допити, катування, розстріли, знищення в концентраційних таборах та на засланнях українських патріотів, масове винищення української людності голодоморами, велелюдними виселеннями, депортаціями та іншими насильствами, які чинили на українській землі московські, польські, угорські й німецькі окупанти.

Фольклор про німців і Німеччину є тією частиною усної народної творчості, яка формувалася крізь призму суспільно-політичних подій, що були основою для її розвитку та функціонування. Однією з таких подій стала Перша світова війна, головними діячами якої були дві великі імперії – Австро-Угорщина та Росія. Пласт українського фольклору про Першу світову війну, як це підкреслює О. Кузьменко, став помітною складовою у тематичній парадигмі національної усної словесності перших десятиліть ХХ століття [Кузьменко 2018, с. 27].

Одним із перших, хто заговорив про вплив війни на усну народну творчість, був В. Гнатюк, який уважно стежив за процесом входження теми Першої світової війни у фольклор і ретельно фіксував новотвори цієї тематики [Кирчів 2010, с. 96]. Саме в час страшної кровопролитної війни знаний фольклорист, характеризуючи її катастрофічні наслідки для українського народу, писав: «Велика війна, що ведеться вже третій рік також на значній частині нашої етнографічної території, потрясла мільйонами нашого народу. Се потрясіння таке сильне, що його наслідки будуть відчувати на собі ще наші внуки. І не диво. Нема ж родини, що не

була би безпосередньо діткнена війною. Адже ж наш народ вислав мільйони своїх синів до бою, що стоять по обох боках боєвої лінії та, нищачи ворогів, нищать в самі себе безпощадно. Сотки тисяч борців, висланих нашим народом, наложило вже буйною головою. І не голосила над ними мати старенька, не проливала гарячих сліз мила, не вкривала сестра мертвого тіла червоною китайкою, не садила ні м'яти, ні рути на гробі родина...» [Гнатюк 1916, с. 68]. Ці слова особливої актуальності набувають у теперішній час – період російсько-української війни, коли через століття цілі пласти усної народної творчості виринають у новому оприявленні та в новій народній обробці. Тут варто продовжити думку автора про те, що «такі потрясіння не можуть не відбитися на народній душі, не полишити на ній глибоких слідів. А що всякі душевні зворушення об'являються в словах, а слова виливаються в поезію, то найяскравішим висловом сих потрясіннь являється народна поезія, під якою треба розуміти не лише народні вірші, але й народні оповідання» [Гнатюк 1916, с. 69].

Володимир Гнатюк був першим, хто порушив питання про потребу систематичної фіксації новотворів про Першу світову війну та їхнє методичне нотування, адже на межі XIX і XX сторіч великого поширення набула методика так званого «суцільного» запису, що передбачала не лише повну фіксацію фольклорних творів, але й їх узвичаєний побутовий контекст, функціонування творів у процесі живого спілкування носіїв традиції. Проте цей метод запису викликав критику науковців. Причина полягала в тому, що збирач не вважав за потрібне відбирати тільки справжні зразки фольклорного твору, а фіксував максимальну кількість почутого, включаючи й варіанти того самого твору.

У своїй праці «Війна і народна поезія» В. Гнатюк розробив питальник для запису творів різних жанрів та подав зразки кількох текстів. Варто зазначити, що саме в цій невеликій книжечці було розміщено перші унікальні публікації стрілецьких пісень про Першу світову війну [Гнатюк 1916].

Автор скрупульозно ставився до процесу фіксації новотворів і закликав до цієї праці інших: записувати відповідні матеріали та надсилати їх йому особисто або на адресу Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка. Фольклорист подав декілька зразків усної народної прози воєнного часу й написав коротку програму, питання та методичні поради, яких варто дотримуватись у процесі роботи з такого типу матеріалами [Кирчів 2010, с. 96]. В. Гнатюк завжди наголошував на важливості цієї роботи, адже вбачав у кожній збірці воєнних пісень та оповідань особливе значення, «бо вона викаже народні погляди на війну, відносини до неї та її характеристику» [Гнатюк 1916, с. 85].

Під впливом Володимира Гнатюка, який не тільки записував особисто, а й спонукав до цього інших, до справи долучилися нефахівці. Це були звичайні селяни, рекрути, які опинилися на фронті перед ворогом. Як зауважив Р. Кирчів: «Чимало творів – це індивідуальні складання з підписами та в непоодиноких випадках зі стислими біографічними відомостями авторів. Більшість їх селяни, котрих воєнна веремія відірвала від плуга, від родини, змусила переживати і терпіти руїну, втрати, зловживання окупантів та всілякі інші негаразди того часу. Є також між авторами студенти, вчителі. Спільними для цієї творчості є воєнна тематика і те, що переважна її більшість витримана в дусі, стилі і формі народних пісень і оповідань» [Кирчів 2010, с. 98].

До цього долучилася й галицька інтелігенція, серед якої були колишні громадські діячі, учителі, а у воєнний час – жовніри австрійської армії [Кузьменко 2018]. Таким чином, збережено безцінні фольклорні матеріали, які зараз знаходяться у фонді В. Гнатюка й Наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та народознавства ім. М. Т. Рильського НАН України.

Дуже часто в екстремальних умовах воєнного періоду чимало фольклорних творів записали й самостійно склали поранені. Багато текстів залишились анонімними й щодо їхніх виконавців, і щодо записувачів, які

передавали свої записки добровольцям жіночого комітету. Саме в таких важких умовах фіксувалися матеріали усної народної творчості про війну.

Вагома роль у створенні та фіксації фольклорного матеріалу про війну належить військовополоненим. У таборах Австрії та Німеччини у складних умовах війни проводилась активна українізація та національно-просвітня місія. За допомогою низки часописів, які виходили за підтримки «Союзу Визволення України», зокрема «Вільне слово», «Просвітній листок», згодом «Громадська думка», «Розвага», «Розсвіт» поширювалися жарти, дотепи, фейлетони, які склали основу народних анекдотів про війну. Окрім того, товариство «Просвіта» ім. М. Драгоманова, організоване в таборі Фрайштадта, мало свою Етнографічну комісію, яка збирала фольклорні матеріали. У таборових газетах та віденській пресі друкували також вірші полонених українців, які стали важливими документами переживань і колективних настроїв українців на шляху до їхньої національної свідомості й самовизначення [Кузьменко 2018].

З 1915 р. у віденському часописі «Вісник Союзу визволення України» розпочалася публікація воєнних новотворів про Першу світову війну, а саме: про Січових стрільців, автобіографічні оповіді про втрату родини у вирі війни та про ворога. До справи фіксації фольклорного матеріалу долучалися не тільки солдати, але й медики, які на власні очі бачили жахіття війни. Яскравим прикладом цього є праця сестри милосердя Софії Федорченко «Народ на війні: фронтові записи». Концептуально ця книга складається з трьох частин, які представлені солдатськими оповіданнями, піснями, приказками. У трьох частинах цього видання представлені літературно опрацьовані солдатські оповідання, пісні, приказки, у яких відображається вся трагічність воєнної буденності [Федорченко 1990]. Проте, як це вдало зазначила сучасна дослідниця українського фольклору О. Кузьменко, «...авторка записала тексти без належної паспортизації, із окремих епізодів про зустрічі з ворогом можна довідатись, що серед її

респондентів були й етнічні українці, котрі проти волі, без жодного ентузіазму йшли на війну, причин якої не розуміли» [Кузьменко 2018, с. 27]. Після виходу у світ книга С. Федорченко була сприйнята як фольклористичне явище, адже розміщені у виданні твори мали характер стилізованості й наближеності до усних народних оповідань, пісень, приказок і прислів'їв. Однак, як виявилось згодом, записи авторки – це літературна стилізація, хоча й генетично близька до усної народної творчості [Кирчів 2010, с. 100].

Якщо розглядати сатирико-гумористичний воєнний фольклор, то він яскраво проявляється в малій формі, зокрема у приповідках та анекдотах. Це пояснюється надзвичайно важким психічним і моральним станом більшості учасників воєнних дій, адже обставини, серед яких воякам доводилося жити, були кризовими й часто з трагічних переходили в комічні. Серед записів того часу збереглися жарти про європейських державців, у сюжеті яких простежуємо протистояння двох персонажів, що міряються силою. Записів політичних анекдотів про конфлікти між царем і цісарем дійшло до нас значно менше, ніж текстів, які стосувалися фронтового життя. Усної народної творчості такого типу збереглося мало, тому що сатирико-гумористичний фольклор передавався зазвичай із уст в уста й надто рідко друкувався в часописах або ж у журналах. Дуже часто такі фольклорні записи отримували літературне опрацювання, що для фольклористів істотно ускладнює поглиблений текстологічний аналіз [Кузьменко 2009].

Яскравим явищем усної народної творчості Першої світової війни стали віршовані листи солдатів до рідних, поетичні послання Січових стрільців із фронту. Провідними мотивами є нелегке фронтове життя, бажання повернутися додому та побачити рідних, молитва про визволення і закінчення війни. У цих текстах виразно звучить неприйняття солдатами війни, незадоволення німецькими та австрійськими офіцерами, від яких українці терплять наругу та зазнають примусу воювати.

Саме в такій формі фіксації, у вигляді надісланих листів, фольклорний матеріал тривалий час зберігався в рідних солдатів Першої світової війни. Деякі віршовані послання з фронту було опубліковано в повоєнних часописах.

Активним збирачем усної народної творчості того часу був Осип Назарук. Частину своїх записів автор видав ще під час війни. Цілісно вони представлені у праці «Слідами Українських Січових Стрільців» (1919). Фіксуючи оповідання, автор ставив перед собою конкретну мету: з'ясувати, які думки мають стрільці, українська спільнота про події на фронті та про ворога. Завдяки цій методиці збору матеріалу в друкованому тексті були збережені особливості діалектного мовлення оповідачів, а також зафіксував найнеобхідніші паспортні дані оповідача: рік, місце народження, освіта, соціальне походження, важливі моменти біографії тощо [Качкан 2002].

У 20-ті роки ХХ століття фіксація фольклорного матеріалу про події Першої світової війни продовжувалась, однак з огляду на активні політичні події на теренах тогочасної України ця діяльність була дещо уповільнена. Усе це знайшло своє виявлення в усній народній творчості, яка згодом вийшла друком у різних збірниках того часу. Тут варто зазначити, що майже всі розміщені тексти, з яких більша частина є історичними піснями та співанками-хроніками, і лише невелика частина – прозовий фольклор, були записані на західноукраїнських землях. Якщо розглядати змістове наповнення, то спектр мотивів та образів представлений зображенням бід і глибоких переживань. Символічного значення набуває власне початок війни, релевантними є час, день, обставини, коли народ уперше зіткнувся з таким страшним лихом.

Академік А. Лобода, який був очевидцем тих подій, у статті «З пісень на Україні про світову війну 1914 – 1918 рр.» зазначав: «Здивований, наляканий, пригнічений усіма умовами тогочасного життя народ спочатку переважно мовчав» [Лобода 1927, с. 3]. Проте, на переконання автора фундаментального дослідження «Двадцяте століття в українському

фольклорі» Р. Кирчіва, український народ відгукнувся своїм поетичним словом під безпосереднім впливом вражаючої звістки про початок війни. Автор стверджує: «Ця творча оперативність особливо засвідчується і виразно простежується у співанках-хроніках, які увібрали в себе багато таких деталей, актуалій для певного моменту, які в пізніший час уже не могли увійти у фольклорний текст» [Кирчів 2010, с. 102]. Варто зазначити, що інший жанр фольклору, усні народні оповідання, був представлений не так широко, проте він чи не найоб'єктивніше відображав жахи війни й тяжкі переживання звичайного народу. У газеті «Українське слово» було надруковано декілька таких оповідань за 1915 р., і ще декілька були розміщені у збірці В. Гнатюка «Війна і народна поезія».

Період перед Другою світовою війною та початку 40-х рр. ХХ ст. характеризується тим, що в цей час було здійснено велику кількість фольклорних експедицій до західних регіонів України: Львівської, Станіславської, Дрогобицької та Чернівецької областей. Проте зібраний матеріал під час наукових подорожей, у яких брали участь львівські дослідники, зокрема Ф. Колесса та О. Роздольський, був відсортований, адже перевага віддавалася фольклорним зразкам радянського періоду [Завадська 2018].

Із несподіваним і стрімким початком німецько-радянської війни та завдяки ідеологічно-пропагандистським методам СРСР і нацистської Німеччини поява фольклорного матеріалу збільшилася в рази, а через це – розширився і спектр методик запису та фіксації усної народної творчості періоду Другої світової війни. Довоєнні фольклорні записи містять більше традиційних зразків і менш «радянізовані», тоді як у фольклорі, зібраному наприкінці 40-х рр. ХХ ст., бачимо відображення подій Другої світової війни, наслідки пропагандистської роботи, звеличення народу-переможця. Війна стала могутнім ідеологічним важелем. Комуністична влада зосереджувала працівників державних установ фіксувати все, що стосується позитивного образу Червоної армії у світлі дій її керівників –

вождів, видатних полковників, та все, що створює надто негативний образ німця-фашиста, який зазіхнув на чужу територію.

Особливого розголосу своїми публікаціями набували газети і журнали, до редакцій яких надсилали листи часто навіть із фронту. Тенденційно інтерпретований та негативно доповнений образ німця-окупанта набував рис особливої жорстокості. Такі промовисті коментарі очевидців свідчать про штучність чи замовний характер багатьох таких «записів», які в сучасній фольклористиці атрибутують терміном «фейклор» (з англ. *fakelore* – фальсифікований фольклор, підробка) [Кузьменко 2018].

Важливою для аналізу є історія фіксування та поширення усної народної творчості учасниками примусового вивезення на роботу в Німеччину.

У грудні 1941 р. райхскомісар окупованих східних областей А. Розенберг видав наказ про запровадження обов'язку праці, згідно з яким всі жителі від 18 до 45 років підлягали громадській трудовій повинності. А вже в січні 1942 р. розпочалося масове вивезення українців на примусові роботи до Німеччини. На території, захопленій гітлерівськими окупантами, залучення працездатного населення до різних робіт на місцях і на виїзді проводилося шляхом вербування, спеціальної мобілізації та інших акцій насильного захоплення людей, влаштування облав на поїздах, ринках тощо. Усе це ставало трагедією для тогочасного населення, що відображалось і в усній народній словесності.

Важливість проблеми остарбайтерства зумовлюється вже власне обсягами цього явища. Насамперед вражають масштаби трагедій людських доль, які були втягнені в коловорот Другої світової війни. Підраховано: попри те, що загальна кількість остарбайтерів із теренів Радянського Союзу за період 1941 – 1944 років становила близько трьох мільйонів осіб, понад два мільйони були вихідцями саме з України.

Одночасно в Україні велася розгорнута німецька пропаганда про щасливе життя та працю українців у Німеччині. Листи з неволі, передані

при нагоді, без цензурних правок, були чи не єдиним правдивим джерелом про перебування на примусових роботах. Подекуди їх використовували як матеріал для партизанських листівок.

Зі зрозумілих причин за радянських часів об'єктивне дослідження історій остарбайтерів та пов'язаного з ними фольклору було фактично неможливе. До того ж історія остарбайтерів так само, як і історія населення на окупованих територіях, багато в чому вважалася «незручною» темою, а тому тривалий час перебувала на периферії дослідницьких інтересів радянських науковців. Проте це не означає, що досліджувана нами проблематика зовсім оминалася радянською наукою. Зокрема, з'являлись і видання листів, зразків фольклору радянських громадян, відправлених до Німеччини на примусові роботи, в'язнів концтаборів. Утім, зрозуміло, що публікувались не цілісні масиви відповідних джерел, а лише ті матеріали, зміст яких не входив у суперечності з концепціями пануючої в СРСР ідеології [Константинова & Лиман 2014, с. 188].

Як зазначено у книзі спогадів «Невигадане. Усні історії остарбайтерів», хроніки примусових працівників ніколи не були складовою частиною офіційної пам'яті радянського суспільства про війну [Грінченко 2004]. Упродовж радянської історії пам'ять про примусову працю в нацистській Німеччині не була сумісною з переможною риторикою масового героїзму й патріотизму радянських людей. Праця на території ворога, та ще й на економіку ворога, із погляду радянського режиму не могла бути виправдана навіть примусовим характером. Право на існування отримала єдина версія – версія спротиву як організованого, масового, так і спонтанного, але все ж свідомого шкідництва радянських людей, особливо на промислових підприємствах [Лапан 2009, с. 77]. Радянські історики пояснювали примусову працю цивільного населення СРСР як один із численних злочинів нацизму на окупованих територіях.

Страх перед режимом, що сформувався в післявоєнні роки, призвів до «придушення», «свідомого блокування» багатьох епізодів при

збереженні розпливчастого й загального фону прожитих років. Більшість респондентів пригадували, що не могли вільно розповідати про цей період свого життя серед родичів, друзів, знайомих. Збережене побоювання перед публічним відтворенням власного досвіду породило свідоме применшення важливості тих чи інших подій або дистанціювання від них, деяку заплутаність і нелогічність розповідей [«Невигадане. Усні історії остарбайтерів» 2004].

Як зазначає Оксана Кузьменко, «народна творчість, яка виникла у час Другої світової війни, зокрема у середовищі примусових робітників Німеччини періоду Третього Рейху, є символічним кодом, що зберігає і передає ціннісні знання й формує ідентичність. З антропоцентричного погляду ці тексти є способом типового самопозиціонування людини: розуміння (не)свободи та моральних канонів людяності, окреслення свого місця у стобальній війні, розкриття амбівалентності стереотипів у параметрах «свій» — «чужий» через «іншого» [Кузьменко 2021, с. 35]. Погоджуючись із думкою науковиці, можна з певністю сказати, що цей пласт народної творчості, який викристалізувався на чужині в нелюдських умовах, стане поштовхом до творення широкої палітри імагологічних стереотипів, колективного уявлення про Німеччину та німецький народ, закладеного у глибокій свідомості нашого українського народу.

Нині спостерігається необхідність змін та конкретизації атрибуцій відомих нам явищ культури. Якщо йдеться про творчість остарбайтерів, то ми можемо виокремити такі критерії:

1) зміна дисциплінарної парадигми та методології. Характеризується вона тим, що сучасна фольклористика перебуває в пошуку нових методологічних шляхів та збереження себе як наукової дисципліни у сфері інших гуманітарних напрямків;

2) зміна атрибуції відомих явищ культур. Невольничий цикл новотворів потребує чіткості в їх називанні;

3) зміна об'єкта дослідження й трактування фольклору як

антропологічного джерела. Вона визначається необхідністю введення в дослідницьке поле не тільки відомих збірників усної словесності про невольничу працю, але й малодоступних архівних рукописів, (по)воєнних записів фольклористів, сучасних студій усних істориків та збірників інтерв'ю з остарбайтерами;

4) **зміна жанрової гомогенності об'єкта.** Тут варто враховувати те, що творчість раніше вивезеного українського населення в Німеччину є конгломератом творів найрізноманітніших жанрів фольклору, а саме: лірична пісня, самодіяльний вірш, віршований лист-послання, автобіографічне оповідання про досвід праці в німецькій промисловості та сільському господарстві Третього Рейху, локальні перекази про працю в «бавора»;

5) **зміна гендерної індиферентності у критеріях фольклорної «анонімності».** У фольклористичних студіях варто враховувати низку соціально-історичних чинників, що спричиняли гендерно відмінні досвіди війни. Релевантним для дослідження творчості жінок-остарбайтерів є вивчення практик щоденного життя, «які за умов німецької окупації набули жіночого гендерного модусу» [Кузьменко 2021, с. 34-38].

З огляду на вищевикладене, зазначимо, що невольничий цикл новотворів потребує чіткості також у їхньому позначенні, адже вибір назви віддзеркалює різні традиції (наприклад, радянської й пострадянської фольклористики), за якими закріпилися такі вирази: «народна творчість у німецькій неволі» [Воропай 1966]; «німецька окупація» [Фольклор Вітчизняної війни: матеріал зібраний в Західних областях УРСР Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Тернопільській фольклорною секцією 1945]; «твори про «ясир» середини ХХ ст.» [Кирчів 2010]; «фольклор остарбайтерів», «фольклор примусових працівників нацистської Німеччини» [Грінченко 2008] тощо.

Р. Кирчів, досліджуючи рецепцію подій української історії ХХ століття та їхнє відображення в українській народній словесності, не оминув

і теми «ясиру» середини ХХ ст. – «германську неволю». Автор ґрунтовно дослідив тогочасні новотвори і зазначив: «аналіз опублікованого та особливо зібраного архівного матеріалу переконує, що в фольклорі про Другу світову війну, у народній творчості того часу ця тема займає чільне місце. На пісні, вірші, усні оповідання про примусове захоплення, ловлення («лапанку») і вивіз молодих людей у німецьку неволю та їх життя на чужині звернули увагу вже збирачі воєнного часу» [Кирчів 2010, с. 330].

Значну роль у фіксації новотворів про остарбайтерів відіграв український фольклорист і музикознавець Михайло Гайдай, який записав цілий цикл пісень у 1944 р. на Київщині та Полтавщині. Також варто згадати Івана Федька, який, будучи солдатом радянської армії, зумів зафіксувати в січні 1945 р. невольничі пісні з уст українських дівчат, яких зустрів на території тогочасної Східної Пруссії [Народна творчість та етнографія 1959, с. 111].

Як слушно зазначає Р. Кирчів, у кожній із численних збірок фольклору про Другу світову війну, які зберігаються у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, наявні твори саме невольничої тематики [Кирчів 2010, с. 331]. Частина записів потрапила до різних збірників та видань, присвячених темі Другої світової війни. Визначним явищем для фольклористики був вихід Львівської збірки в 1945 р. «Фольклор Вітчизняної війни», де в розділі «Німецька окупація» були розміщені новотвори про облави на людей і «німецький ясир». Наведемо один із таких творів, інсценізований під народну пісню:

Ой, як тяжко було жити,

На хліб заробляти,

Виганяли в Німеччину

До чужої хати.

Ой, кувала зозулина,

Кувала, кувала,

Бодай тота Німеччина

Навіки пропала.

Бодай тота Німеччина

Навіки пропала –

Яких гарних синів, дочок,

Вона нам забрала [Колесса 1945, с. 21]

Варто зазначити, що такі пісні наближені за змістом і характером до рекрутських та емігрантських, «в них розповідається про розлуку з рідними, вболівання матері, непосильну каторжну працю на чужині, невідповідну безправність, знущання і сваволю зверхників, проголодне харчування й інші приниження, тугу за рідним краєм тощо» [Кирчів 2010, с. 332]. Героями цієї усної народної творчості виступають зазвичай дівчата, які силоміць були вивезені з рідних домівок і тепер змушені працювати в німецькій неволі.

Важливим джерелом для дослідження фольклору остарбайтерів є опублікований Українською видавничою спілкою в Лондоні 1966-го року збірник Олекси Воропая «Ясир. Листи й оповідання з німецької неволі». У вступі автор так описує зібраний матеріал: «В усіх віршах, листах, оповіданнях і в щоденнику ми бачимо тяжке страждання наших молодих дівчат і хлопців, які силоміць були забрані до німецької неволі. Та разом із тим, у всіх цих матеріалах ми впізнаємо риси нашого національного характеру: релігійність, безмежна любов до батьківщини і до своїх рідних, особливо, до матері, велике прагнення до волі та глибока ненависть до рабства» [Воропай 1966].

Це невелике за обсягом видання концептуально охоплює майже весь спектр творчості українських остарбайтерів, куди входять не тільки листи, відправлені з німецької неволі, але й оповідання, зібрані в розділ «З кошмарного минулого», та розділ під назвою «Народна творчість у німецькій неволі», репрезентований листами та піснями, написаних у віршованій формі. Тут представлені локальні перекази про працю в «бавора» з типовими ініціальними формулами «Як брали у Німеччину», де

головними є сюжети про виживання і взаємодопомогу. У вступі О. Воропай подає запис із власного щоденника, датованого 16 травня 1943 року, зображуючи типову картину в Україні того часу. Автор у своїх спогадах описує події масового затримання сільської молоді та вивезення її до Німеччини:

«Сьогодні вранці я прокинувся від страшного жіночого крику і галасу. Я побіг до вікна і крізь затуманені ранком шибки побачив таку картину: більше сотні молодих дівчат і хлопців з клунками на плечах йшли вулицею. Вони були оточені з усіх боків німецькими жандармами. Дівчата витирали хустками сльози, а хлопці, похнюпившись, йшли тихо і лише зрідка озиралися на бік, або кивали знайомим на знак: «Прощайте!». Позаду, за жандармами, намагаючись не відставати, йшли швидко матері, випроваджуючи своїх дітей у далеку дорогу. Усі вони плакали. А особливо одна вже зовсім літня жінка, боса, не йшла, а бігцем бігла за людьми. Вона здіймала вгору руки і, скільки мала зусиль, голосила: «Ой, донечко, ти ж моя пташечка, куди ж тебе забирають!».

Я був так приголомшений цим видовищем, що не знав, що маю робити. Коли «процесія» поминула хату і я вже не міг бачити людей, тільки чув їх сумний лемент, бо до мене до кімнати зайшла господиня – бабуся років сімдесяти. - Ну що, бачили? – звернулась вона до мене? - Бачив, - кажу, - а що це за люди? - А то ж до Німеччини. Вчора їх по селах наловили. Ночували бідні діти в школі, там на тому камені, а тепер їх до поїзду женуть. Матерів не пускають до них, навіть попрощатись не дають, гироди» [Воропай 1966, с. 3].

З цього наведеного спогаду автора ми бачимо той тип рецепції, який був характерний для тогочасного населення українців, коли етнонім «німці» прирівнювався до слова «гироди», який є зміненою власною назвою «Ірод». Як підкреслив автор цих рядків, проводи на чужину супроводжувалися характерними плачами-голосіннями, наче за померлими.

Темою «остарбайтерства» О. Воропай зацікавився ще за часів війни.

Так, перебуваючи в той час у Німеччині, збирач народної творчості намагався налагодити контакти з багатьма примусово вивезеними людьми, від яких йому вдалося отримати щоденники, листи та інші матеріали. Пізніше у своїй збірці «Ясир» автор напише: «Цю велику масу людей силоміць вивезено з Батьківщини, як дармову робочу силу, як військову здобич, як ясир. Тих нещасливих, що потрапили у неволю, новий Вавилон зустрів каторжною працею, нуждою, голодом та цілковитим безправ'ям» [Воропай 1966, с. 7]. Досягнення О. Воропая полягає в тому, що він був одним із перших, хто взявся збирати творчість примусово вивезених українців на територію Третього Рейху. Проте авторові не тільки вдалося зафіксувати новотвори оstarбайтерів, а й зібрати та видати низку листів українських політичних в'язнів гітлерівських концентраційних таборів.

Однією з перших наукових робіт, присвячених фольклору Другої світової війни, була кандидатська дисертація Михайла Стельмаха «Українські народні пісні про Велику Вітчизняну війну». Задум цієї роботи письменник почав здійснювати, перебуваючи на фронті. Матеріали для її написання він значно поповнив у відрядженнях селами і містами Німеччини. У своїх записниках М. Стельмах зафіксував деякі дані про людей, від яких було записано пісні [Стельмах 1965].

Багато наших земляків, які перебували на примусових роботах у Німеччині, занотовували про своє невольницьке життя в маленькі записники-книжечки, більшість із яких були втрачені дорогою додому або забрані охороною, проте деяким все ж таки вдалося їх зберегти. У післявоєнний період широкого розголосу набув проєкт «Фольклор Великої Вітчизняної війни», який передбачав зібрання найкращих зразків з унікальної колекції історичних сюжетів про екстремальні умови життя в концтаборах, примусові роботи на «баверів» у Німеччині. Зібрані вірші, пісні, приказки і прислів'я про фашистську окупацію та неволю мали стати основою запланованого видання. Проте цьому проєкту так і не судилося здійснитися. На радянську фольклористику було покладено «велике і

відповідальне завдання зібрати, зафіксувати все, що є поетичним відображенням «великої епохи» [Крупянская 1949]. Проте трактування трагедії невольників здійснювалося поза межами пафосних ідеологічних замовлень.

Загалом, у радянський період творчість остарбайтерів була представлена переважно публікаціями «невольничої пісенності» з акцентом на тому, що подані твори виникли на ґрунті традиційного фольклору. Для цих робіт характерним було оприлюднення результатів дослідження здебільшого неопублікованих архівних матеріалів без урахування й аналізу надрукованих зразків фольклорної творчості примусових працівників [Грінченко 2008, с. 103]. Слід зазначити, що сама назва групи людей, силоміць вивезених на роботу в Німеччину, – «остарбайтери» – з'явилася тільки в пострадянських наукових працях. У воєнний та післявоєнний період їхні твори позначали як «фольклор примусових робітників». Так само, як це стверджує О. Кузьменко, було замінено етнонім «німці», який є характерним для фольклорної мови, на семантично наповнений негативним значенням соціонім «фашист», нав'язаний радянсько-комуністичною риторикою [Кузьменко 2018, с. 93].

Якщо впродовж Другої світової війни цей масив народної творчості в публікаціях був представлений переважно пісennими новотворами, то в післявоєнний час творчість остарбайтерів збагачувалась у виданнях значно ширшою палітрою жанрів. Самих видань цих творів виходило не так і багато. За дослідженням Г. Грінченка, «у рамках усього повоєнного опублікованого у Радянському союзі масиву фольклорних творів примусових робітників ми можемо спостерігати щонайменше дві «хронологічні хвилі» їх видання. Перша починається одразу після завершення боєвих дій, набуває свого піку у 1947–1949 рр. та припадає на початок 1950-х рр. Абсолютно очевидно хронологічно це було пов'язано з закінченням процесу репатріації та поверненням основної маси вивезеного на примусові роботи населення у СРСР» [Грінченко 2008, с. 106]. У цей

період були здійснені видання пісень і віршів примусових робітників [Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну 1953]; [Фольклор Вітчизняної війни 1945], опубліковані наукові та популярні фольклорні збірники, куди входив також «невільницький» фольклор», проте перекладений російською мовою. Варто згадати про збірник листів та спогадів «Пісні з фашистської неволі», виданий 1948 р., де також були розміщені хроніки мешканців Житомирської області. Треба зауважити, що це одне з найвагоміших видань післявоєнного періоду, представлене широким наповненням: сюди належать традиційні весільні, солдатські та рекрутські пісні з характерними для української словесності яскравими образами «зозулі-матері», «чорної ворони», що символізує розлуку та горе, а також інші новотвори, що набувають рис традиційності. Важливим виданням, на наш погляд, є збірка «Радянська пісня», яка, як і більшість тогочасних видань, характеризується значною політичною заангажованістю, проте у розділі «Пісні Великої Вітчизняної війни» з'явилися пісні остарбайтерів, створені за мотивами та зразками народних українських, а не відомих на той час радянських пісень.

Варто наголосити на тому, що в радянський період із кожним наступним виданням фольклорних матеріалів ставилося завдання презентації таких зразків усної народної творчості, які найяскравіше зможуть показати творчість остарбайтерів як окремої постраждалої від нацизму групи людей, над якою вчинили злочин насильницького вивезення та експлуатації праці. Пріоритетного значення водночас набувала героїко-патетична риторика в рамках мілітарного міфу.

Після відновлення незалежності в Україні починається новий етап у дослідженні творчості та загалом повсякденного життя примусово перевезених на терени Німеччини українців у період Другої світової війни. Як зазначають дослідники, «до недавнього часу події подавалися досить спрощено, без повного розкриття складних умов і ситуацій мобілізації, насильницького вивезення та перебування українських робітників на

території Третього Рейху» [Легасова & Шевченко 2006, с. 15]. Із реалізацією доступу до архівних документів уможлиблюється здійснення меморативних студій, серед яких чільне місце посідає саме тема рабів ХХ століття із позначкою «Ost». Більшість із цих досліджень здійснені в руслі усної історії.

В українській історіографії актуальним є монографічне дослідження Т. Пастушенко «Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942 – 1953)», написане на основі архівних матеріалів та спогадів очевидців, вивезених із Київської області [Пастушенко 2009]. Варто також звернути увагу на видання «Невигадане. Усні історії остарбайтерів», у якому зібрані історії трагічного досвіду перебування колишніх остарбайтерів м. Харкова на примусових роботах у нацистській Німеччині в роки Другої світової війни [Грінченко 2004]. Релевантною є праця Г. Грінченко «Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти», присвячена усним історіям українських остарбайтерів із Харківщини [Грінченко 2012]. Цю проблему також висвітлює книга «Жива пам'ять», де вперше вводиться до наукового обігу цілий пласт важливих архівних документів про окуповане місто Дніпро та його постраждалих жителів, які згодом були відправлені до Німеччини [Міжнародна громадська організація «Міжнародний фонд «Взаєморозуміння і толерантність»» 2013].

Важливим історичним документом є збірник «Українські націоналісти в боротьбі проти нацизму». Основу праці становить другий розділ «Спогади політв'язнів», що об'єднує витяги з найцікавіших мемуарів колишніх політичних в'язнів нацистських тюрем і концтаборів, які ілюструють інший вид боротьби українських націоналістів проти нацизму – непохитну стійкість і волю під час найжорстокіших та «найвишуканіших» допитів у тюрмах гестапо та СД як в Україні, так і по цілій Європі, боротьбу за виживання в сумнозвісних концтаборах фашистської Німеччини, починаючи від тимчасових на території України і

закінчуючи такими таборами смерті, як Аушвіц, Бухенвальд, Дахау, Майданек, Заксенхаузен, Ебензе та ін. Здебільшого це малознані не тільки загалу, а й науковцям спогади політв'язнів, які після виходу з концтаборів та закінчення німецько-радянської війни опинилися за межами України, на еміграції, де описали поневіряння українців, передовсім українських націоналістів, у нацистських тюрмах та концтаборах. Серед вміщених у книзі є спогади як провідних діячів ОУН, так і рядових членів, уродженців Сходу й Заходу України, молодших і старших, адже всіх їх об'єднала не лише одна мета – боротьба за Українську самостійну соборну державу, а й одна доля – тенета нацистської неволі, у яких вони вижили та продовжили змагання за національні ідеали на еміграції [Романюк 2020].

Однак ніхто з дослідників не зосереджує уваги на тому, як зображали Німеччину. Коло запитань і коло оповіді – навколо оповідача, його відчуттів, переживань, страждань.

Досліджуючи загалом культурно-історичні вияви періоду Другої світової війни, історики, етнографи та антропологи часто звертаються не тільки до усноісторичних записів, але й до фольклорних текстів, які розміщуються у фондах великих тематично орієнтованих архівних зібрань. Тут варто згадати Архів Східного інституту українознавства ім. Ковальських, Українсько-канадський дослідно-документаційний центр у Торонто (Канада), історичні документи яких стали джерельною базою для написання таких праць, як «Пам'ять про німецьку окупацію України 1941 – 1944: селянський досвід [Пастушенко 2012], «УПА: спогади, документи» [Мицик та ін. 2016].

В останні десятиліття до проблеми остарбайтерства, повсякденної культури та творчості примусово вивезеного населення України звертались у своїх статтях багато усних істориків, етнологів та фольклористів. Від періоду здобуття незалежності впродовж багатьох років було здійснено велику кількість експедицій теренами України для фіксації усної народної словесності «про світові війни». Варто відзначити в цьому руслі діяльність

Інституту народознавства НАН України, членами якого впродовж 2005 – 2018 років було здійснено дванадцять експедицій регіонами Західної і Центральної України. У зібраних прозових текстах та піснях звучать маловідомі або ж заборонені в радянський час теми воєнного фольклору, зокрема примусової праці українців у Третньому Рейху, Голокосту, про жорстоке поводження з жінками й дітьми тощо. При цьому фольклористам вдалося зафіксувати чудові зразки фольклорної пісенності, де розкривається багато тем страждальницького примусового вивезення з України:

*«Сиджу в Німеччині, сиджу на порозі
Видно Україну, видно Україну
Ще й тих дві дорозі.
По першій дорозі, куди я їхала,
Там моя матінка, там моя матінка
Сльозами облила.
По другій дорозі, куди я їхала,
Там моя матінка, там моя матінка,
З жалю завмирала.
Не плач, матіночко, не плач, не журися,
Як буду здорова, як буду щаслива,
Додому вернуся».*¹

Німеччина тут є узагальненим образом чужої сторони, яка протиставлена рідній домівці – Україні.

Різноманітні аспекти теми оstarбайтерства були неодноразово висвітлені у статтях українських істориків та фольклористів. Дослідниця Т. Лапан у розвідці «Особливості спогадів жителів Західної України про рабську та примусову працю в нацистській Німеччині», використовуючи як джерельну базу 40 записаних інтерв'ю респондентів, вихідців із західних регіонів України, аналізує їхні меморати з позицій очевидців та

---

¹ Запис О. Кузьменко.

виокремлює відмінності в їхніх спогадах [Лапан 2009]. Українська історикиня Л. Нестеренко досліджувала епістолярій остарбайтерів як джерело вивчення повсякденного життя українців. Авторкою було охарактеризовано умови проживання та режим роботи вихідців із Срібнянського району Чернігівської області [Нестеренко 2016]. Важливим джерелом для дослідження теми примусово вивезених українців є розвідка «Альбоми пісень остарбайтерів», яка присвячена вивченню неопублікованих раніше пісенних новотворів, записаних у Німеччині в 1943 – 1944 роках. Автори зазначають, що написання альбомів людьми, вивезеними на примусові роботи, можна розглядати як специфічний спосіб зберегти себе, свою ідентичність у нових реаліях [Константінова & Лиман 2014]. До цієї теми у своїх статтях зверталися також А. Погорелов [Погорелов 2019]; В. Дмитренко [Дмитренко 2020]; І. Азарх [Азарх 2010]; Н. Кухарєва [Кухарєва 2009]; Т. Пастушенко [Пастушенко 2008]; Гальчак С. [Гальчак 2003]; Кравченко А.; Батурін С. [Кравченко, Батурін 2005].

Результати здійсненого аналізу дають змогу зробити висновок про те, що методика збору фольклорного матеріалу зазнавала трансформацій відповідно до періоду, коли він фіксувався. Політичні катаклізми ХХ століття значно вплинули й на процес збору усної народної творчості, методикою якого послуговувалися не тільки фольклористи, а й пересічне населення. Якщо в період Другої світової війни народна творчість у публікаціях була представлена переважно пісенними новотворами, то в післявоєнний час творчість остарбайтерів розміщувалась у виданнях значно ширшою палітрою жанрів, хоча більшість тогочасних публікацій, здійснених у радянський період, характеризується значною політичною заангажованістю та втручанням цензури. З 1990-х років уможлиблюється глибоке й різнобічне осмислення фольклору «про світові війни», особливої актуальності набуває тема остарбайтерства, яка впродовж подальших трьох десятиліть завдяки системній і клопіткій праці істориків та фольклористів стає широким дослідницьким полем для аналізу впливів війни як на

особисте життя людини, так і на цілі покоління українців.

Як бачимо, зусилля українських науковців були зосереджені на фіксації та дослідженні фольклору періоду Першої і Другої світових воєн. Якщо у 20-х роках минулого століття лише окреслювалися методика збору й опрацювання матеріалу, у 40-50 роках з'являються окремі публікації про досвід контактів із ворогом, про фольклор українців, вивезених на чужину, то в останні десятиріччя, коли постала незалежна українська держава, увага до досвіду оstarбайтерів, в'язнів концтаборів набула особливого значення. Історії насильно депортованих до Німеччини привертають увагу як усних істориків, так і фольклористів. Потрібно зауважити, що в жодній із відомих нам робіт прицільно не досліджувалось, як формується образ Німеччини чи ставлення до німецького люду в пісенних текстах, наративах тощо.

Оминули увагою українські фольклористи питання, якими поставали німці у післявоєнному фольклорі. За нашими спостереженнями, радянською ідеологією формувався образ німця-ворога. Досить згадати навіть дитячі ігри 70-х років у «русских» і «німців», дитячі лічилки, дражнилки, де експлуатувався образ німця-дурня і конструювався образ «чужого». Ці вагомні прогалини фольклорної картини світу людини радянської доби ще потребуватимуть свого дослідника.

1.3. Методика фіксації та інтерпретації автобіографічної прози

Зі зміною часу фольклористика, як і кожна наукова дисципліна, постає перед викликами, пов'язаними зі швидкими темпами розвитку нових технологій та зміною парадигм. Те, що було актуальним у минулому столітті, сьогодні видається вже не таким релевантним і дієвим, яким було раніше. Перед фольклористами постає завдання виробити в контексті змін, яких зазнає фольклорна система загалом, дієві механізми запису та інтерпретації сучасного фольклорного матеріалу. Як зазначає О. Лабащук, «сучасні вимоги до фіксації фольклорного тексту визначають, що коректним є запис у

природній формі його побутування, з урахуванням контексту. Цінність окремого запису визначається повнотою його виконання, якістю фіксації на аудіо- та відеоносії» [Лабашук 2019, с. 42].

Запис і вивчення усної автобіографічної прози в українській фольклористиці має давню традицію. Народні оповідання про пережитий досвід почали фіксувати ще в XIX столітті, проте методика тогочасної збирацької роботи передбачала не вибіркового запис, а фіксацію всього матеріалу, який збирачу здавався цікавим і важливим. На переконання С. Мишанича, «піонером» у цій справі був П. Куліш, який, однак, вважав такі оповідання «з уст народу» тільки матеріалом для наступної художньої обробки [Мишанич 1986, с. 20]. Як фольклорист, П. Куліш вніс свою лепту в розробку «філософії фольклористичного контакту», він «серйозно міркував про засади такої збирацької методики, що мала б якомога природніший характер, не деформувала би притаманної усній традиції форми реалізації твору» [Росовецький 2005, с. 88].

Іван Франко, для якого усна народна творчість була одним зі способів пізнання народного життя, а оповіді звичайних селян поставали як «барвиста мозаїка довших і коротших оповідань. Один скаже одно, другий друге, се викликає у третього якийсь аналогічний спомин і так далі. Зв'язок тих оповідань не раз зовсім випадковий, але зате кожне оповідання звичайно має фактичну основу, отже, оповідач в міру свого таланту передає його так живо і барвисто, як лише може» [Франко 1982, с. 9]. Класик української літератури доклав чимало зусиль для фіксації усної народної словесності. Він закликав до налагодження конструктивного діалогу задля збору матеріалу, звертаючись на шпальтах популярних часописів, пишучи листовні нагадування друзям і колегам. Як зазначає С. Пилипчук, «народну оповідну прозу Франко розглядав водночас і як важливе інформативне джерело для розуміння резонансних суспільних явищ. Свою гадку дослідник підтверджував численними прикладами покликання на записи оповідань чи

переказів під час докладного вивчення певного питання» [Пилипчук 2012, с. 630].

У ХХ столітті відбувається зміна парадигм у теоретичному осмисленні усних розповідей. Оповіді про пережите стали об'єктом досліджень К. фон Сидова і Гуннара Гранберга. Саме К. фон Сидов запропонував із неказкової прози виокремлювати меморати – розповіді про власний досвід. Концепцію досліджень розповідей про пережите розвинув Гуннар Гранберг, який відніс автобіографічні оповіді до різновиду фольклору [Лабашук 2013, с. 50]. Це було вагомим кроком у дослідженні оповідної традиції та розширення її методологічних меж у контексті фольклористичних студій.

Польська фольклористка Дорота Симонідес, відводячи меморатам в усній народній традиції вагому роль, стверджує: «Можемо навіть припустити, що традиційний усний репертуар складався великою мірою, а можливо, переважно з меморатів, але ними збирач не цікавився. Маємо тут ще один приклад того, як самі фольклористи формують наше поняття про фольклор. Вони збирають в польових умовах те, що в їхньому розумінні входить до фольклору, не приділяючи великої уваги оповідальному побутовому репертуару» [Симонідес 2007, с. 122].

Протягом останніх десятиліть в Україні активізувався науковий інтерес фольклористів до записів та публікацій автобіографічної прози, що має виражену соціально-історичну проблематику. Першим дослідженням в українській фольклористиці, яке було присвячене автобіографічним нарративам про особистий досвід проживання драматичних подій, була монографія О. Лабашук «Натальний нарратив і усна традиція: синтактика, семантика, прагматика» [Лабашук 2013]. У книзі запропоновано методологію аналізу автобіографічних нарративів від запису інтерв'ю до наступної дослідницької інтерпретації. Розглянуто структурну, семантичну та прагматичну складові персональних оповідей.

Розвідки О. Кузьменко засвідчують суспільну вагу інформації, зафіксованої в усних нарративах. Увагу дослідниці привертають народні

оповіді про війну, у яких вона прагне побачити традиційні фольклорні сюжети [Кузьменко 2018]. Не менш цікавими дослідженнями прозових автобіографічних наративів є праці В. Борисенко, Г. Боднар, Г. Грінченко, І. Коваль-Фучило, Л. Іваннікової, М. Демедюк, М. Качмар, Н. Пастух, О. Коломийчука, О. Харчишин, О. Чікало, С. Кульчицького, Т. Пастушенка, Ю. Макара, Ю. Мицика.

Дієвим методом для дослідження усної народної словесності є наративний аналіз (narrative inquiry), який розглядається вченими як міждисциплінарний інструмент вивчення культури та суспільства. Отримана в результаті наративного аналізу інформація про об'єкт дослідження конструюється й інтерпретується за допомогою вивчення змісту оповідей та їх структури у певному контексті (розшифрування усних наративів, письмові тексти, візуальні зображення). Функція розповіді як механізму трансляції культурних і соціальних цінностей, традицій та ритуалів слугує теоретичною основою наративного аналізу як методу у вітчизняних та зарубіжних гуманітарних науках, зокрема і в фольклористиці.

Значущість наративу як інструменту збереження та передачі особистого досвіду оповідача підкреслює американський вчений Дж.-Г. Кімом, який виокремлює такі напрями наративного аналізу:

- 1) аналіз наративу як самоописування оповідача, при якому об'єктом дослідження стає самосприйняття індивіда та його особистий досвід;
- 2) аналіз наративу як соціальної практики, при якому фокус дослідження зміщується з особистості на соціальний аспект та на сам контекст процесу розповіді, при цьому особливого значення набувають етнографічні методи отримання та збору інформації (спостереження, польове дослідження, інтерв'ю, щоденникові записи);

- 3) аналіз наративу як засобу забезпечення соціальної справедливості через звернення до життєвого досвіду соціально незахищених груп, що поєднує ознаки перших двох типів [Kim 2016].

Біографічний поворот вплинув на дослідницькі практики представників багатьох соціальних та гуманітарних дисциплін і згодом привів до формування окремої міждисциплінарної галузі біографічних досліджень. На сьогодні наративне інтерв'ю (narrative interview) як один із видів наративного аналізу є методом отримання інформації, систематизований німецьким соціологом Фріцем Шютце (Fritz Schütze) і спрямований на максимально точне реконструювання описуваних подій з погляду інформанта. Проведення такого роду інтерв'ю передбачає наявність спеціально створених умов, а також мінімальне втручання інтерв'юера, що підвищує достовірність отриманих даних у порівнянні з класичним інтерв'ю.

Ф. Шютце виокремив шість етапів аналізу усного наративу: 1) транскрибування усного матеріалу; 2) розподіл тексту на індексовані та неіндексовані компоненти (індексовані компоненти тексту являють собою вказівки на конкретні факти (персонаж, дія, час, місце та причина дії), тоді як неіндексовані компоненти відображають цінності, судження та інші прояви «народної мудрості»); 3) використання індексованих компонентів задля встановлення послідовності дій кожного персонажа; 4) аналіз даних, представлених неіндексованими компонентами, та їхнє зіставлення з елементами наративу, що відображають сприйняття сюжету оповідачем; 5) групування та зіставлення окремих епізодів; 6) вставлення епізодів у контекст для виявлення подібності між ними та встановлення так званих «колективних епізодів» [Schütze 1983].

Запропонований німецьким дослідником підхід є важливим для усної історії. Для фольклористики найвагомішими є саме неіндексовані компоненти, які є відображенням колективного народного досвіду та фольклорної стереотипізації.

Варто наголосити на можливості різнопланового аналізу досліджуваних нами наративів. Структуралістський аналіз полягає у виокремленні їх формальних елементів та створенні двовимірної комбінаторної системи, яка описує корпус сюжетів та відповідає за організацію наративних елементів. Парадигматичний аспект аналізу передбачає впорядкування всіх можливих елементів сюжету: події, головних та другорядних героїв, різних ситуацій. Синтагматичний аспект встановлює послідовність вищеперелічених елементів із подальшим їх зіставленням у різних наративах та контекстах.

Оскільки наше дослідження передбачає залучення корпусу усних автобіографічних наративів, записаних особисто автором, слід висвітлити методику, за якою здійснювалася фіксація та інтерпретація усної прози про Німеччину. Доцільним у нашій роботі є використання методики під час польової роботи, яка характеризується такими ознаками, як:

1) усність – фольклорний матеріал передається усно, тому польові записи мають за мету зафіксувати словесний вираз і контекст його побутування. Дослідники використовують аудіозаписи, відеозаписи або письмові форми для фіксації цього матеріалу;

2) автентичність – польові записи намагаються передати фольклорний матеріал у його оригінальному вигляді, з усіма особливостями виконання, інтонацією, мовними нюансами та іншими деталями. Дослідники намагаються максимально точно відтворити те, що вони чують і спостерігають під час збору;

3) контекст – польові записи намагаються зафіксувати не лише сам матеріал, а і його контекст. Це включає інформацію про виконавця, час і місце запису, супровідні обставини, коментарі виконавця або слухачів, які можуть бути важливими для розуміння сенсу та значення фольклорного твору;

4) емоційна відтвореність – польові записи передають не тільки текстову інформацію, а й емоційну сферу виконавця та сприйняття збирача.

Це може включати використання звукових ефектів, виконавчі особливості та інші нюанси, що допомагають зберегти живу природу фольклору;

5) методологічна обробка – польові записи підлягають методологічній обробці, яка включає транскрипцію аудіозаписів, переклади текстів, аналіз інтонації та ритму, класифікацію та каталогізацію матеріалу. Це дає змогу здійснювати подальший аналіз і вивчення фольклорних явищ [Трачук 2023, с. 31-32].

Для нашого дослідження найоптимальнішою формою фіксації усних наративів про Німеччину є відкрите структуроване інтерв'ю, яке передбачає залучення попередньо підготовленої анкети (зразок анкети розміщений у додатках до дисертаційної роботи). Як зазначає О. Бріцина, такий метод є близьким до контекстуального підходу у фольклористиці, де ідеальними умовами запису є такі, що максимально наближені до натуральної ситуації виконання [Бріцина 2006]. Розмова збирача з інформантом записувалася на цифрові носії, а потім транскрибувалася згідно з чинними вимогами зберігати лексичні, граматичні та синтаксичні особливості мовлення оповідача. Усі респонденти давали згоду на обробку персональних даних із дозволом публікації чи використання в дисертаційній роботі їхньої автобіографічної розповіді.

Джерельною базою нашого дослідження стали 160 наративних інтерв'ю, більшість з яких були записані та розшифровані впродовж останніх трьох років автором дисертаційної роботи. До збору матеріалу також долучилися студенти факультету іноземних мов та факультету філології і журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Нашими респондентами стали жителі Тернопільської, Івано-Франківської, Волинської, Львівської, Рівненської, Миколаївської, Київської, Хмельницької областей, деякі респонденти зараз проживають у різних федеративних землях Німеччини та на території Польщі.

За статтю респонденти розподілилися таким чином: 107 жінок і 53 чоловіки. Така диспропорція пояснюється, по-перше, тим, що жінки

активніше погоджуються на запис інтерв'ю, а по-друге, статистика показує, що в період емігрантства та заробітчанства саме жінки були тією більшістю, яка виїжджала до Німеччини в пошуках кращої роботи та загалом комфортнішого життя.

Стать респондентів

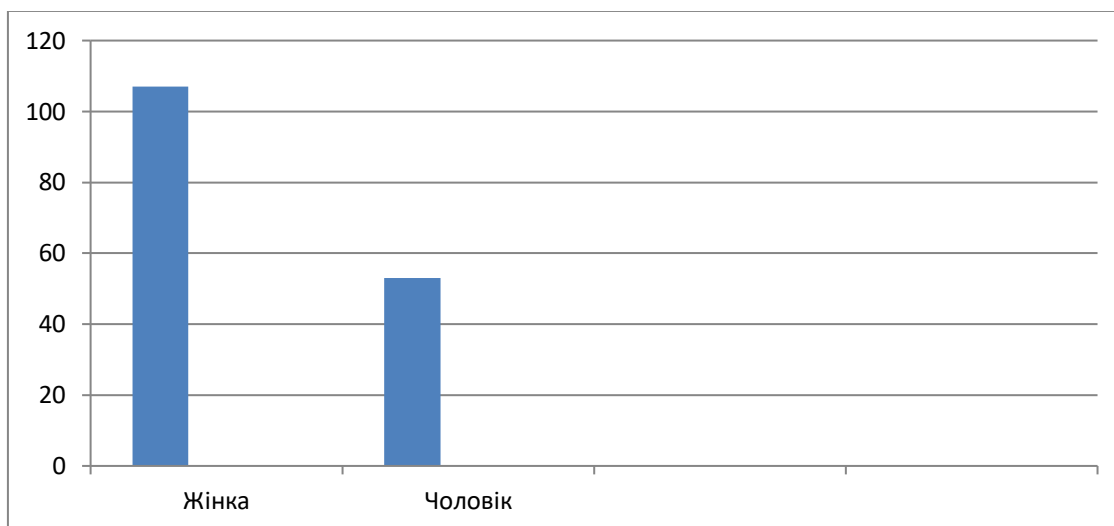

Рис. 1.4. Характеристика респондентів за статтю.

За віком характеристика наших респондентів має такий вигляд: 18 – 25-річні – 37 респондентів; 26 – 45-річні – 38; 46 – 60-річні – 34; старші від 60 – 51 респондент. Як бачимо, серед наших оповідачів більш-менш рівномірно представлено всі вікові групи.

Вік респондентів

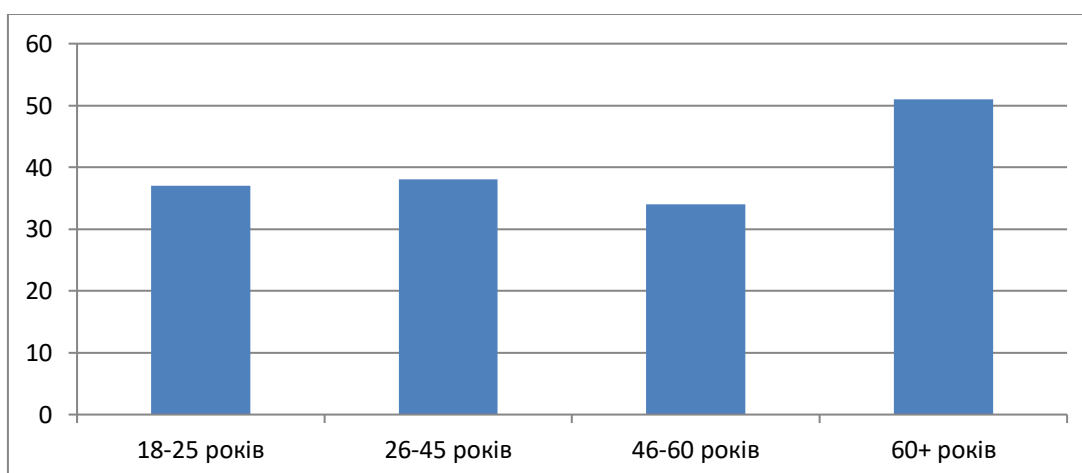

Рис. 1.5. Характеристика респондентів за віком.

Важливу роль у нашому дослідженні відіграє мета перебування в Німеччині. Більшість опитаних нами респондентів (115) перебували в цій країні з різною метою, а саме: робота, туризм, навчання, проходження військової служби. Деякі респонденти в період Другої світової війни були примусово вивезенні (3 інтерв'ю). Також у нашому дослідженні взяли участь ті, хто вже тривалий час перебуває в Німеччині і характеризує це як «постійне місце проживання». Діаграма нижче відображає кількість опитаних відповідно до мети перебування: 45 респондентів ніколи не були в Німеччині, проте більшість з них були свідками війни або ж мають родичів / знайомих, які переповідали їм інформацію про своє перебування у Федеративній Республіці; метою 42-х респондентів була робота, 33-х – туризм; ще 21 респондент відвідував Німеччину з метою навчання; 5 чоловіків у радянський період проходили військову службу на території тогочасної Німецької Демократичної Республіки.

Нам також вдалося опитати трьох людей, які 1940-х роках були примусово вивезені в Третій Рейх; 41 респондент виїхав у Німеччину на постійне місце проживання.

Мета перебування в Німеччині

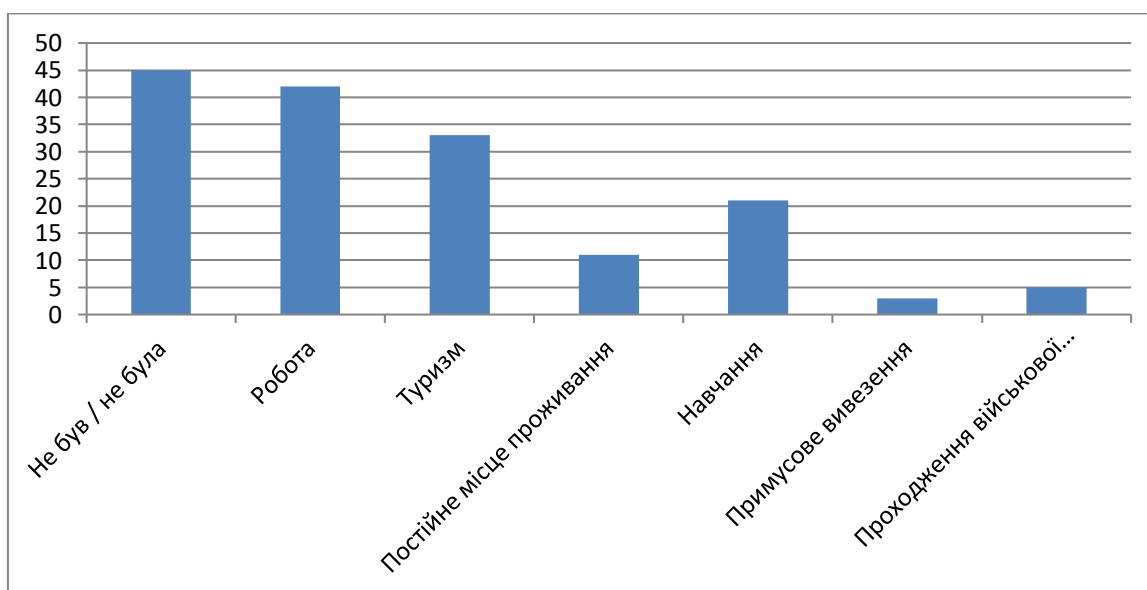

Рис. 1.6. Характеристика респондентів за метою перебування в Німеччині.

Отже, зазначена методика відкритого структурованого інтерв'ю дала змогу нам зібрати розлогий матеріал (161 наративне інтерв'ю). Релевантним у нашому дослідженні є дотримання тих характеристик, за якими здійснюється польова робота: усність, автентичність, контекст, емоційна відтвореність, методологічна обробка. Дієву роль в нашій роботі відіграють такі характеристики, як-от: характеристика кількості респондентів за статтю, за віком і за метою перебування в Німеччині. Усі записи здійснені під час безпосереднього спілкування, без використання форм цифрової комунікації (зум, скайп, вайбер, телеграм тощо). Записи транскрибувалися зі збереженням лексичних, синтаксичних та стилістичних особливостей мовлення оповідача, фіксувалася також емоційна складова розмови (сміх, плач, хвилювання тощо). Зібраний у такий спосіб матеріал є репрезентативним для нашого дослідження, що дозволяє зробити науково обґрунтовані висновки.

Висновки до розділу 1

Важливим інтерпретаційним інструментом для сучасних гуманітарних досліджень є наратологія, що на сьогодні має виразно інтердисциплінарний характер. Це пояснюється універсальністю самої розповіді, яка існує як форма вираження людського в усі часи та у всіх народів і знаходить форми вираження не лише у художній творчості, а й у повсякденній комунікації. Оскільки тема нашої дисертації присвячена фольклорному типу комунікації та передбачає вивчення рецепції Німеччини українцями, закономірним видається звернення насамперед до теорії розповіді. У роботі ми взяли до уваги передусім роботи таких наратологів, як Р. Барт, А. Ньюінг, І. Папуша, Дж. Принс, М. Кюкельгауз, Р. Францозі.

У другій половині ХХ століття відбулося зміщення зацікавлення наративом з лінгвістичної парадигми на прагматичному, а сам наратив стали розуміти як продукт комунікативної діяльності. Перехід від класичних до

посткласичних досліджень у наратології зумовив звернення до соціальних та індивідуальних практик, що описують способи осмислення світу та його індивідуальної рецепції й інтерпретації оповідачем у процесі міжкультурної комунікації. Виступаючи важливою формою для конструювання власного життєвого досвіду, наратив спирається на індивідуальний досвід людини і оприявнює її емоції, бажання, уявлення, стереотипи.

Для сучасної фольклористики використання наратологічної методології виявилось продуктивним передусім для вивчення усної оповідної традиції. Якщо раніше для опису явищ народної творчості використовувалися такі категорії, як жанр, твір, естетика, художні засоби, то для сучасної фольклористики важливими виявилися досвід, побутові практики, міжкультурна комунікація.

Нині у поле дослідницької уваги все більше потрапляють усні оповідання, стаючи об'єктом зацікавлення для таких учених, як Д. Анцибор, Ю. Богданова, О. Бріцина, Л. Іваннікова, А. Карбан, О. Кузьменко, О. Лабащук, Я. Ставицька, Л. Халюк. Досвід війни, біженства, втечі з рідних домівок, вимушеного перебування на окупованих територіях, який доводиться отримувати українцям, значно активізували інтерес фольклористів до автобіографічних наративів. Вивчення досвіду війни знайшло відображення у статтях І. Коваль-Фучило, О. Кузьменко, О. Лабащук, С. Маховської, Н. Пастух.

Рецепція Німеччини та німецького народу має свою історію вивчення. Найперші систематичні записи й дослідження з'являються на початку ХХ століття у роки Першої світової війни. Оскільки тогочасна Галичина входила до Австро-Угорської імперії, західноукраїнські селяни змушені були йти до війська, щоб захищати імперію. Ми вважаємо за потрібне звертатися до цього матеріалу, оскільки «австро-угорське» в народі сприймалося та осмислювалося як «німецьке». Воєнний досвід українського селянина був записаний і осмислений у публікаціях В. Гнатюка. Матеріали того часу засвідчують, що, попри негативне сприйняття необхідності воювати в

австрійській армії, певної ідеалізації зазнає образ імператора Франца Йосифа I, який сприймали як батька нації.

Фольклорні записи, пов'язані з періодом Другої світової війни, засвідчують, що радянська ідеологічна машина активно просувала стереотип німця як «фашиста», «ворога», «чужого». Особливий інтерес для нас становить фольклор в'язнів концтаборів та остарбайтерів, який почали активно записувати і вивчати за часів незалежної України, коли стало можливим оприлюднити і зробити видимим цей людський досвід. Дослідники наративів, щоденників, пісень та інших жанрів цієї тематичної групи увиразнюють переважно особистісно-психологічні аспекти перебування в Німеччині, практично не звертаючи уваги, якими у цих текстах постають німецька земля, німецькі люди тощо. Сучасний досвід перебування українців у Німеччині, спілкування з різними соціальними групами німецького народу, загалом ставлення до «німецького» також не отримав висвітлення в сучасній українській фольклористиці. Ця лакуна вимагає заповнення.

Методика фіксації фольклорного матеріалу ґрунтується на філософії фольклористичного контакту, започаткованій ще П. Кулішем, В. Гнатюком, І. Франком. Записи здійснювались у формі структурованого наративного інтерв'ю. Зібраний матеріал (161 інтерв'ю) дає змогу говорити про репрезентативність нашої вибірки: він включає записи, здійснені не лише на території України, але й серед українців, які тимчасово проживають у Німеччині та Польщі. Записані інтерв'ю відображають досвід людей, які перебували в Німеччині з різною метою (робота, навчання, туризм) або чули про Німеччину з розповідей інших, рівномірно представляють досвід різних вікових груп, чоловіків і жінок. Для нашого дослідження найвагомими є «неіндексовані компоненти» наративу (Ф. Шютце) як форми втілення фольклорних стереотипів та колективного народного досвіду.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ УСНИХ АВТОБІОГРАФІЧНИХ НАРАТИВІВ ПРО НІМЕЧЧИНУ

2.1. Автобіографічні оповіді та стадії побутування фольклорного тексту

Дослідження структури та загалом особливостей семантики наративу є доволі складним дослідницьким завданням передовсім з огляду на характер матеріалу. Адже тут ми маємо справу з текстами, що відображають певні символічні уявлення наших сучасників. Однак методи дослідження, які виробила й активно застосовує фольклористика, показали свою продуктивність у вивченні персональних оповідей про важливі особисті чи суспільні події [Кузьменко 2018; Лабащук 2013]. Здатність усної народної творчості реагувати на найактуальніші виклики сучасності «дасть змогу не лише відповідно інтерпретувати сучасну фольклорну традицію, а й розглядати фольклор як надзвичайно чутливий барометр суспільних процесів» [Лабащук 2013, с. 234].

Якщо в поле нашої дослідницької уваги потрапляють нехудожні тексти усної народної словесності розповідного характеру, варто звернутися до напрацювань дослідника фольклорних оповідань С. Мишанича, який наголошував на особливій витривалості цього жанру, адже «завдяки специфічній здатності відгукуватися відразу на більш чи менш значні події із повсякденного життя, нести оперативну інформацію, зберігати пам'ять про найважливіші події суспільного й особистого (родинні хроніки) характеру в проекції на сьогочасні проблеми та у майбутнє, усні оповідання виявляють дивовижну життєздатність. На відміну від опосередкованої пізнавальної функції фольклорних жанрів, інформацію усних оповідань прийнято визначати як емпіричну за характером, оскільки вона впливає із повсякденного досвіду оповідача» [Мишанич 2003, с. 89].

Проводячи дослідження традиційної культури певних спільнот, у царині фольклористики було напрацьовано низку відповідних методів, які виявилися дієвими для інтерпретації усних текстів, витворених іншими типами культури. Це дозволяє застосовувати фольклористичні підходи, для того щоб аналізувати світоглядно-символічні уявлення сучасних українців. Саме в цьому контексті нам варто розглядати наш матеріал, який репрезентує досвід контактів українців із Німеччиною та представниками німецького народу. Важливо також врахувати ту суспільну роль, яку розглянуті тексти відіграють для учасників фольклорної комунікації в межах певного історичного хронотопа та соціального контексту. Для таких текстів характерною є постійна відтворюваність і функція ідеологічного взаєморозуміння, водночас вони слугують критерієм соціальної ідентифікації.

В останні десятиліття вектор дослідницьких зацікавлень фольклористів змінився. Об'єктом наукових пошуків і студій почали ставати розповіді-спогади, оповіді про надзвичайні події тощо, взяті з реального життя. Ця важлива потреба – спостереження за справжнім та автентичним репертуаром – спричинила зацікавленість науковців усними оповіданнями, які належать до великого масиву усної народної словесності – неказкової прози.

Оскільки головна функція неказкової прози полягає в інформуванні членів колективу про особливості життя в соціумі, сучасний оповідач і слухач віддають перевагу реалістичним оповіданням, які ґрунтуються на фактах та подіях із дійсності і переказуються в меморатній конвенції. Актуальність та важливість такого роду досліджень засвідчують слова польської фольклористки Дороти Симонідес, яка зазначає: «Спостереження за сучасними народними оповіданнями – тими, які справді спонтанно поширюються і розповідаються, а не «вигрібаються» збирачами з пам'яті старих оповідачів, — доводить, що рисою згаданих оповідань (часто фабуляризованих, пліток, чуток) є їхня «правдивість». Вони розповідаються в меморатній конвенції, тобто як автентичне переживання, якщо не наратора,

то особи, що її наратор знає особисто і на яку може авторитетно посилається. Наскільки меморатна конвенція стала виразником тенденцій нашого часу, доводять публікації фольклористів різних країн, які незалежно один від одного відзначають «тренд» розповідати про «справжні» події або автентичні власні переживання чи події, свідками яких були інформатори» [Симонідес 2007, с. 124].

Без огляду на час людину завжди цікавила творчість, яка виражала конкретний досвід реального та пережитого нею самою або іншими, тобто об'єктом зацікавлень ставала індивідуальна біографія і вивчення людської долі загалом. На відміну від сучасної ситуації, в давнину тексти про випадки з життя з установкою на ймовірність характеру частіше виникали на ґрунті міфолого-язичницьких уявлень, у яких діяли персонажі нижчої демонології, або ж люди, наділені надприродними здібностями, святі християнської церкви, козацькі ватажки, визволителі та інші. Таким чином формувалися тексти із соціально-космологічними, соціально-утопічними, соціально-есхатологічними сюжетами або ж християнські легенди, історичні перекази тощо. Відповідно класична фольклористика звертала увагу на тексти, витворені цими міфологічними уявленнями. Логічне пояснення цьому процесові дає Оксана Лабашук: «...в минулому фольклористи звертали увагу або на більш екзотичні, незвичні розповіді з уст народу (наприклад, про домовиків, відьом чи мавок), або на оповіді про видатних людей минулого чи значимі історичні події. Не виключаємо й те, що увагу збирачів та науковців у минулому привертала тексти, які мали фабулу, а отже, могли побутувати за законами фольклорної традиції, проявляти ознаки формальності, варіативності тощо» [Лабашук 2013, с. 98].

Українська дослідниця прозового фольклору Олександра Бріцина вважає, що, розповідаючи про минуле, наратор зосереджується на переказуванні реальних фактів, а «участь творчої уяви видається мінімальною», саме тому «побутові меморати зазвичай розглядаються як

зізнання свідків, а не як явища усної традиції з властивими їй закономірностями відтворення явищ дійсності» [Бріцина 2010, с. 135].

В українській фольклористиці вагомий внесок у дослідження побутових розповідей, виконаних у «меморатній конвенції», здійснив С. Мишанич. Проте вчений не відносив індивідуальні розповіді до усної народної словесності, оскільки, на його думку, їм не властиві ознаки фольклору: «За характером побутування усні оповідання багато в чому збігаються з фольклорною документалістикою і навіть з побутовими казками й анекдотами, але розглядати їх як складник фольклорної системи немає підстав, оскільки їм не властиві окремі ознаки фольклору. Усні оповідання лише умовно можна вважати колективним витвором – остільки, оскільки оповідач втілює свої спогади у вироблену традицією форму та оскільки його оповідь становить суспільний інтерес; так само і варіативність, змінність тексту як одна з основних ознак фольклору має стосовно до усних оповідань свою специфіку; вона обмежується репертуаром одного оповідача» [Мишанич 1986, с. 5]. Пристаємо на думку С. Мишанича в тому, що згадані ним тексти не належатимуть до усталеної «конвенційної» системи фольклорних жанрів. Однак спостереження за характером їх побутування, за специфікою тексту автобіографічної оповіді може стати цікавим дослідницьким матеріалом для розуміння природи оповідної творчості, адже саме на основі первинного матеріалу формуються усталені тексти неказкової прози.

Оскільки наше дослідження усних автобіографічних наративів про Німеччину стосується оповідей, виконаних саме одним оповідачем і у вищезгаданій «меморатній конвенції», релевантним є правильне позначення складників термінологічної системи, яка традиційно застосовується у фольклористиці для характеристики особливостей побутування текстів неказкової прози.

Якщо розглядати сам термін «меморат», то він тривалий час серед науковців викликав жваві дискусії. Шведський фольклорист К. В. Сідов

вважав, що меморат не має ознак усної фольклорної оповідної традиції і його цінність полягає у свідченні про самі події, пережиті народом, в його оцінці та сприйнятті ним. Проте у тих випадках, коли меморат є предметом загального зацікавлення і поширюється з уст в уста, він може набувати ознак традиційної оповіді, фольклоризуватися, змістом і стилістикою змінюватися відповідно до уподобань середовища побутування. Також учений уперше запровадив поняття «меморат» та провів розрізнення між меморатом і фабулатом як головними різновидами неказкової прози. До найважливіших категорій він зарахував:

- 1) Меморат – суто особисте повідомлення про власне переживання.
- 2) Фабулат – фабуляризоване, насичене фантазією повідомлення про подію.
- 3) Хронікат – рудиментарний історичний переказ, що передається радше як пояснення [Халюк 2012, с. 303].

У своїй праці «Kategorien der Prosavolksdichtung (Категорія народної прози)» К. В. Сідов стверджує, що в переказі треба знаходити «ту частину, яка справді має певні риси схожості з оповіданням, але не має літературного характеру і не перебуває в широкому обігу. Це розповіді людей про їхні особисті переживання. Вони передають власні спогади, тому я називаю їх меморатами. Меморат є об'єктом великого зацікавлення тим, що народ пережив, що він вважає гідним уваги і як це переживання висловив» [Sydow 1948].

Інший німецький учений Г. Гранберг у своїх працях запропонував розглядати залежність меморату від географічного середовища, виду діяльності та способу життя людей, таким чином звернувшись до соціального, професійного фольклору, як би ми це сьогодні назвали. На думку дослідника, попри те, що меморати ми можемо характеризувати як розповідь про особисте життя людини, на оповідь вагомий вплив роблять вірування, які поширені в тій місцевості [Ward 1991, p. 297].

У статті «*Bel parler gentile*» Іван Франко, висвітлюючи традиційність автентичної народної оповіді, наголошує на тому, що вона виявляється не так у змісті розповіді, як в органічній образній народній стилістиці на ґрунті «тонко розвиненого артистичного інстинкту» [Франко 1982, с. 8]. Народні оповідання «з дійсного життя мають героями дійсних, по ім'ю знайомих, іноді живих іще людей, але сам спосіб оповідання, трактування матеріалу, стилізування сирих фактів до тої міри, що з них робляться типові явища, проте не позбавлені індивідуального колориту. Кожне оповіданнячко інтересне само для себе, а кілька їх складається на більшу характеристику» [Франко 1982, с. 8].

Особливість таких розповідей-меморатів полягає в тому, що у процесі подальшого переказування вони підлягають об'єктивізації, типізації і спрощення переважають над відображенням індивідуальних переживань. Саме це є результатом трансформації меморату у фабулат, як це явище назвав К. Сідов. За визначенням ученого, це є коротке одноепізодне оповідання, яке ґрунтується на особистих переживаннях і спостереженнях, однак у такій формі переказу вони не змогли зберегтися.

За словником-довідником з української фольклористики, фабулат – це термін на узагальнене означення невеликих усних оповідок, переважно від третьої особи про реальні події, випадки у буденному житті, побуті тощо. У таких фабулатах можуть бути названі імена відомих осіб, місцевостей для підтвердження достовірності змісту. Фабулатами окремі фольклористи називають демонологічні оповідки (про домовиків, чортів та інших демонів), різні за змістом бувальщини (билиці), які у практиці фольклористичного аналізу мають свої визначення і назви [Українська фольклористика 2008, с. 390].

Інший термін – хронікат, що його використовують вчені у фольклористичних дослідженнях, присвячених зазвичай вивченню неказкової прози, зустрічається не так часто. Його вперше запропонував К. Сідов у 1948 році, зазначаючи, що хронікат є рудиментарним історичним

переказом, що передається радше як пояснення. Основними ознаками хронікату є відсутність сюжету, акцентування на якійсь одній стороні образу чи предмета.

Як зазначає О. Лабащук, «принциповим є твердження, що будь-який текст неказкової прози постає передусім як втілення певної системи світоглядних уявлень (хронікат), може бути розказаним як особисто пережите (меморат) та формувати повноцінне, естетично оформлене оповідання (фабулат)» [Лабащук 2021, с. 41]. Тобто характер побутування неказкової прози ми можемо визначити як поетапну наративну трансформацію. Очевидно, кожен народ має певну систему уявлень, правил, рекомендацій і заборон, яка відображає міфологізовані історичні, утопічні, християнські погляди групи. Ці погляди можуть реалізовуватись у різних видах народної творчості, найчастіше вони виступатимуть у формі повір'їв. На нашу думку, значна частина нашого матеріалу, що репрезентує погляди українців на Німеччину і німецький народ, є саме хронікатами, тобто безсюжетними оповіданнями, що містять судження, міркування, докладні описи тощо.

Тому що там зовсім інший рівень. Як тільки думаю про Німеччину, зразу ж в голову лізе їхній порядок і чистота. Це говорить не просто про чистоту десь біля хати, а про глобальну! Коли ми їхали до Берцгардену, то були вражені навіть тим, що поля прибрані. А що вже говорити про подвір'я! Але я помітив одне: в них немає двометрових парканів, так як у деяких в нас. Там нема взагалі парканів, там хата собі, хата стоїть, а навколо - якийсь такий невеличкий плотик з живоплоту. Абсолютно! Там люди не ховаються так, як ми вміємо це робити. Ми наче ховаємось один від одного. Я думаю, в тому вся причина (СAB, чоловік, 33 роки, с. Фітьків, Івано-Франківська обл.).

Особливо мене вразило в столиці те, що все ще там залишився слід від того історичного періоду, коли Берлін був поділений на дві частини, і все ще видно, що одна частина більш розвинута і йде першою в плані впровадження

різних новинок, а інша була, на жаль, більш відсталою в економічному розвитку, то зараз вони все ще стараються наздогнати іншу частину (ММІ, жінка, 21 рік, м. Тернопіль).

Слід зазначити, що хронікат іноді може вичерпувати всю необхідну інформацію. Це відбувається тоді, коли співрозмовники, реципієнти володіють інформацією про подію чи героя так само добре, як і оповідач, а схожа форма оповіді виконує функцію доповнення до попереднього знання. Інколи вони стають причиною того, що процес подальшого життя фольклорного тексту трансформується у фабулат. Схожий процес показано В. Давидюком: фантастичні оповіді про дивних людей стали матеріалом для формування легенд про козаків та їхні звичаї [Давидюк 2014]. Саме тут відбулося розгортання, по-іншому кажучи, ампліфікування мотиву.

Українська фольклористка І. Павленко висловлює думку про те, що «спостереження дають матеріали для твердження, яке можливо екстраполювати на всю українську прозову наративну традицію, що форми меморату, фабулату та хронікату в однаковій мірі притаманні для побутування легенд та переказів. Характер співвіднесення між цими формами може бути різним: хронікат може стати вихідною формою для меморату чи фабулату і водночас результатом його редукції або елементарного забування. Іноді побутування хронікату зумовлене характером комунікативної ситуації і є навмисним редукуванням твору, оскільки оповідач та слухач мають однаковий або близький рівень поінформованості про подію (особу, географічний об'єкт), спільне знання не потребує ампліфікації оповіді, для його актуалізації достатньо хронікату» [Павленко 2008, с. 37].

Відповідно до ситуації хронікат може трансформуватись у меморат чи фабулат, а поголоски, окремий мотив може змінитись у сюжетно організований твір. Так само фабулат може повернутися до хронікату.

Науковиця зазначає, що «попереднє знання про рівень поінформованості слухача, його культурна компетенція суттєво визначає

характер подальшого оповідання. І часто розвиток оповіді, вихід за межі простої інформації спонукає до творення сюжетного тексту, що доводить, пояснює, поширює раніше поданий хронікат» [Павленко 2008, с. 37-38].

Отже, значна частина нашого матеріалу – це хронікати, що відображають систему уявлень сучасних українців про далеку землю [Німеччину], де живуть люди [німці], які зовсім не схожі на нас. Можливо, на основі цих хронікатів усна традиція з часом викристалізує фабулати, однак у нашому матеріалі ми його відшукати не змогли. Інша справа – історії про Другу світову війну, де німець постає в образі чужинця, який з'являється на порозі української хати. Тут ми маємо справу переважно з сюжетними текстами-меморатами:

Пам'ятаю, дід мені розказував історію. Недалеко від нас є ліс, і тим лісом йшли колись німці, а дід в той час був малим і грався з братом в тому лісі (вони любили лазити по деревах). Коли німці надійшли, і вони їх побачили, дід з братом налякались і давай на дерево. А німці, коли підійшли ближче, помітили їх на вершечку дерева і сказали, щоб ті злізли до них. Дід налякався їх і зліз з того дерева. Тоді німець підійшов до нього, погладив його по голові і витягнув з внутрішньої кишені цілу шоколадку, відламав половину і дав йому, а половину забрав собі назад. Вони залишили їх у спокої і пішли. Після того німці не раз приходили до хати, де жив дід, навіть допомагали по господарстві, коли брали якісь продукти (ДТІ, чоловік, 53 роки, с. Поздимир, Львівська обл.).

Я дуже добре пам'ятаю, як вони (німці) до нас приходили. Коли почалася війна, я тоді була закінчила другий клас. Тоді нас страшно бомбили! Пам'ятаю до сих пір ті звуки вибухів. Всі хати були розбомблені, а наша – стояла. Якось до нас прийшов німець і весь час показував на стіну, так знизу. Ми не розуміли, що він хоче, але потім додумались, що він має на увазі: то він нам показував, що коли бомблять, треба лягати під стіну, бо коли стіна буде падати, вона впаде на середину хати, і нас не притисне (СЯВ, жінка, 90 років, м. Старокостянтинів, Хмельницька обл.).

Оскільки ми досліджуємо українську усну оповідну традицію, варто підкреслити, що цей вид народної творчості характеризується своєю «відкритістю». Слушну думку з цього приводу омовлює українська дослідниця фольклору О. Бріцина, зазначаючи, що «однією з прикметних рис творів неказкової прози є їхня відносна, порівняно із казкою, «відкритість» та здатність до змін і трансформацій, що позначається на мінливості словесних текстів, зазвичай дуже близьких до спонтанних текстів побутового мислення» [Бріцина 2006, с. 282]. Власне, спонтанність та побутовість впливають і на незначну присутність ритуалізованості в таких текстах. Визначальну роль у цьому відіграє власне характер функціонування неказкової прози, твори якої продукуються в тісній взаємодії з комунікативною ситуацією. Якщо для традиційного селянського суспільства важливим було передати досвід комунікації з міфологічними істотами, людьми, наділеними надприродними здібностями, транслювати традиційні міфолого-історичні чи соціально-утопічні уявлення, то для нашого сучасника важливо омовити свій унікальний досвід перебування в «іншій» країні, розповісти про спілкування з «іншими» людьми. Саме тому досліджувані нами тексти спираються на побутовий досвід людини, містять цікаві, з погляду оповідача, подробиці та деталі:

Я хочу сказати, що німці впевненіші у собі, вони більш забезпечені, про них держава піклується. Вони просто щасливі у своїй державі. На жаль, багато українців мусять виїжджати в інші країни для того, щоб заробити собі, наприклад, щоб мати якісь кошти на житло чи автомобіль, чи навіть на навчання своїй дитині, а в Німеччині трошки по-іншому: там... дитина закінчує навчальний заклад і має впевнену роботу, може заробити собі на кусок хліба. А в Україні наше молоде покоління не завжди може знайти роботу по спеціальності. Оце і є велике... велика відмінність між українцями і жителями Німеччини (СОЄ, жінка, 44 роки, с. Пишківці, Тернопільська обл.).

Моя бабця була в Німеччині 3 роки... там остарбайтером, як кажуть німці. Її зловили і вивезли примусово, вона навіть не мала ніяких речей з собою, хоча вони сиділи на чемоданах і чекали, поки їх вивезуть. Вона вийшла якось в магазин по хліб і її забрали, так як зараз забирають наших хлопців у військкомат. Знаю, їй там не дуже сподобалося, бо це було примусово, вона до цього просто не була готова. Уявіть, як це пробути на чужині три довгих роки без батьків і родини! Але вона колись нам розказувала, що потратила в таку сім'ю, яка до неї ставилася добре. Тому бабця до кінця життя казала, що німці не такі погані були, як їх змальовували в радянський час (МХС, жінка, 40 років, м. Тернопіль).

Отже, записаний та досліджений нами матеріал дає змогу зробити висновки про те, що більшість автобіографічних оповідей тяжіють до визначення меморату та хронікату. Для хронікату характерне відображення системи уявлень сучасних українців про Німеччину та німецький етнос, саме значна частина зібраного корпусу текстів – це хронікати. Однак щодо оповідей про пережитий досвід у період Другої світової війни, де простежується певна сюжетна лінія, такі наративи ми можемо віднести до меморатів.

2.2. Парадигматична структура усноавтобіографічних оповідей про Німеччину

Спільним для оповідної прози нефікційного характеру, яка була властива для традиційного селянського суспільства та оповідних текстів наших сучасників, є передусім особливості структурної організації. У наступних параграфах цього розділу розглядатимуться структурні особливості усних автобіографічних нарративів, зокрема такі типи нарративних трансформацій, як формується подієвий ряд нарративу, як події

трансформуються у фабулу і сюжет та які стилістичні засоби використовуються у презентації нарації.

2.2.1. Формування подієвого ряду усного наративу

Для того щоб описати структуру наративу та зрозуміти його семантику, недостатньо застосувати підходи, що їх виробила і традиційно використовує фольклористика. Оскільки ми працюємо з розповідними текстами, доцільно використовувати методологічну базу такого універсального напрямку, як наратологія, завданням якої є вивчення та інтерпретація різного типу розповідних текстів. Успішність означеного підходу на матеріалі автобіографічних оповідей продемонструвала О. Лабащук (2013).

З погляду фольклористики, перспективним у наратології може виявитися цілий ряд підходів до аналізу розповідних текстів. Для нашого дослідження наративів про Німеччину ми використали напрацювання представників структурної наратології, а саме: концепції наративних трансформацій Вольфа Шміта та наративних фігур Жерара Женетта. Саме така наратологічна методологія уможливить пояснення особливостей формування розповіді на основі особистих вражень оповідача.

На думку німецького дослідника теорії оповіді Вольфа Шміда, сучасна наратологія розглядає процес формування наративу як результат послідовних трансформацій. Таку модель наративної трансформації вчений пропонує називати породжувальною, адже вони репрезентують певні логічні процеси. Важливим залишається виявити ряд операцій, на основі яких відбувається зміна початкового матеріалу. Автор зазначає: «Завдання породжувальних моделей полягає у відособленні наративних операцій, які трансформують початковий матеріал, що міститься у розповідному творі, в доступний спостереженню кінцевий продукт, тобто в розповідний текст, а також у тому,

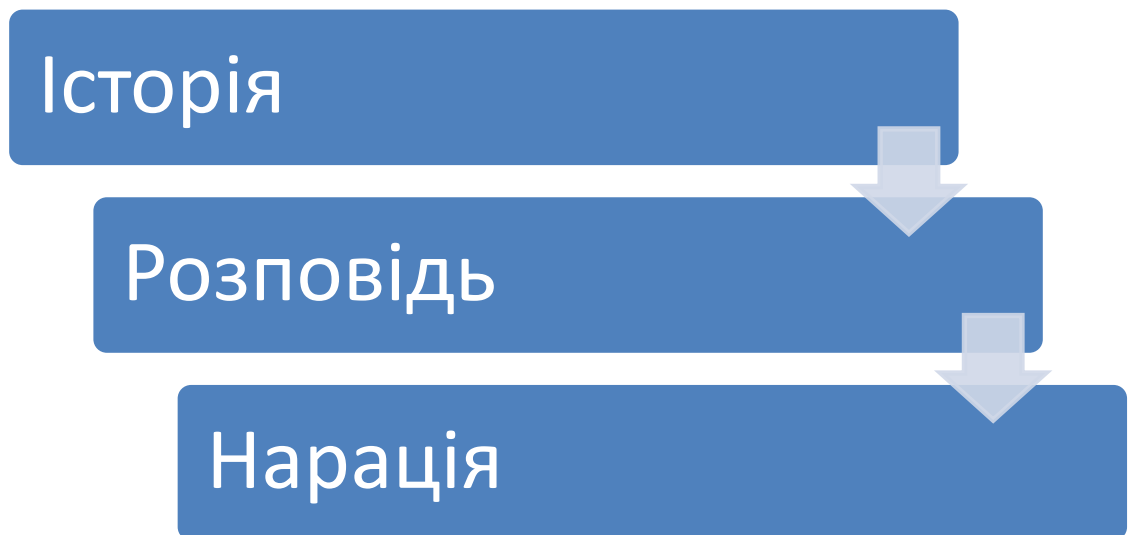
щоб відтворити логічну послідовність проведених операцій» [Schmid 2008, р. 138].

Уперше ієрархію рівнів організації розповідних текстів було розроблено російськими формалістами, які виокремлювали дворівневу модель структури розповідей. Пізніше їхню теорію розвинули французькі структуралісти Ролан Барт (2001) і Цветан Тодоров (2006), які дослідили, що дворівнева модель набувала вигляду протиставлення «розповідь – нарація» та «історія – дискурс».

Французький літературознавець і чільний представник структуралізму Жерар Женетт у своїх працях вводить поняття «трирівнева модель організації розповідного твору», за якою із самого твору можна виокремити:

- 1) історію (зміст того, про що розповідається),
- 2) розповідь (висловлювання, дискурс),
- 3) нарацію (розповідний акт, реальна чи видумана ситуація розповідання) [Genette 1990].

За Жераром Женеттом, 1990:

Рис. 2.1. Трирівнева модель організації розповідного твору.

За Вольфом Шмідом, модель наративних трансформацій охоплює чотири рівні, які схематично можна зобразити так:

За Вольфом Шмідом, 2008:

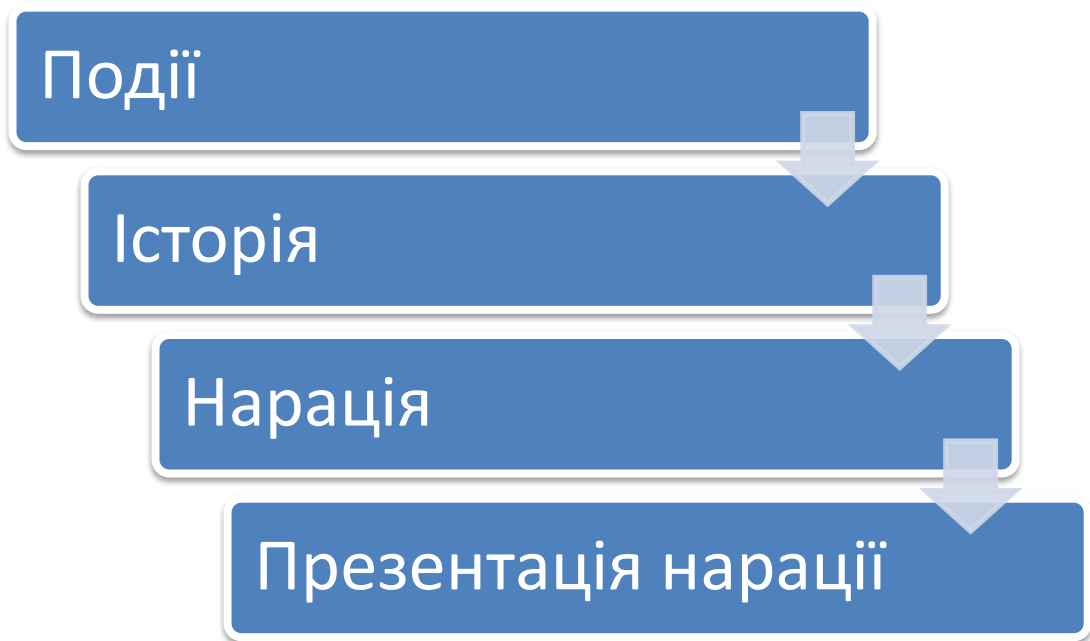

Рис. 2.2. Чотирирівнева модель організації розповідного твору.

Події дослідник трактує так, що це «цілком аморфна сукупність ситуацій, персонажів і дійових осіб, що так чи інакше присутні в розповідному творі (як експліцитно зображені, імпліцитно вказані чи логічно мислимі), вони піддаються безкінечному просторовому розширенню, безкінечному часовому простеженню в минуле, безкінечному внутрішньому поділу, що підлягає безкінечній конкретизації» [Schmid 2008, р. 153]. Проте вчений апелює до того, що події слід розглядати як явище дискретне, адже воно є результатом цілеспрямованої художньої обробки дійсності.

Наступним рівнем наративних трансформацій, за Вольфом Шмідом, є формування історії, яку автор характеризує як «результат смислопороджувального відбору елементів з подій, що перетворюють безкінечність подій в обмежену, значиму формацію» [Schmid 2008, р. 154]. Цей етап є релевантним у творенні розповіді тим, що відбувається процес відбору ситуацій, осіб та їхніх дій, а також властивостей і якостей, які можна їм приписати [Schmid 2008, р. 154].

Третій рівень – творення нарації – визначається процесом послідовного розташування подій, які здійснюються одночасно з можливістю перестановки частин історії [Schmid 2008, p. 154].

Завершується модель наративних трансформацій презентацією нарації, що характеризується вербалізацією, тобто наповненням розповіді засобами мови. Як зазначає Вольф Шмід, «це наративний текст, який, на противагу трьом генорівням, проявляється як фенорівень, тобто доступний емпіричному спостереженню» [Schmid 2008, p. 154]. У нашому дослідженні фенорівнем є власне сам текст записаного і розшифрованого наративного інтерв'ю.

У дослідженні синтактики усних автобіографічних наративів про Німеччину важливим є питання: «яким чином відбувається процес формування розповіді?». Під подієвим рядом усного наративу ми розуміємо послідовність подій, які розгортаються у творі, що має детермінований зміст і структуру. У контексті усного наративу такий ряд може бути використаний для творення певного образу або повідомлення про історію, яка відбулася. Подієвий ряд може включати в себе образи, символи і теми, які пов'язані між собою й підкреслюють основну ідею усного автобіографічного наративу. Дослідниця О. Лабашук вважає, що подієвий ряд наративу визначають два чинники: «індивідуальний життєвий досвід людини та культурна традиція, що обумовлює характер сприйняття конкретної життєвої події» [Лабашук 2013, с. 74].

Основою автобіографічного наративу є подія, яка у процесі розповідання трансформується в історію. Німецький наратолог В. Шмід констатує, що подія має відбутись, а також повинна мати свої наслідки й результати. Відповідно до концепції ученого, існує п'ять критеріїв ступеня подієвості: релевантність зміни, її непередбачуваність, консекутивність, незворотність, неповторюваність. Перший із них – релевантність, тобто важливість змін: подієвість збільшується, якщо трансформація, що відбулася, має вагомий вплив у майбутній цілісній історії. Варто зазначити, що

тривіальні зміни не творять події. Другий – непередбачуваність: подієвість підвищується, якщо зміни відбулися несподівано, всупереч очікуванням. Третій критерій градації розповідної подієвості – консекутивність: подієвість посилюється, якщо зміни мали вплив на свідомість персонажа і змінюють його дії. Четвертий – незворотність: подієвість підвищується, якщо зміни, що відбулися, є незворотними. І п'ятий – неповторюваність: будь-яка подія не відбуватиметься завдяки повторюваності змін. [Schmid 2008, р. 15-18]. Важливість залучення критерію ступеня подієвості у формуванні автобіографічних оповідей про переживання війни успішно демонструють сучасні українські фольклористи [Labashchuk 2023].

Релевантність змін визначається тим, хто є оповідачем. За нашими спостереженнями, як і в більшості наративів, виокремлюють два типи розповіді: перший тип гомодієгетичний – оповідач є персонажем історії, яку він розповідає. Більша ніж половина нами почутих історій є історіями такого типу. Другий тип – з гетеродієгетичним наратором – оповіді про інших. Розглянемо наративи з гомодієгетичним типом наратора. Зазвичай це історії про те, як сам оповідач був у Німеччині чи спілкувався з представниками німецької нації. Важливо, що цей досвід уже є подією, яка може бути омовлена. Поїздка до Німеччини важлива, вона змінює світогляд людини і так чи інакше визначатиме усе її подальше життя, тобто це подія не тривіальна.

Наступні приклади ілюструють подані типи розповіді:

Ну та в кожного народу шось своє є. Як ми приїхали в Німеччину, то зразу будинки великі в очі кинулися, видно було, що люди живуть багато, в достатку. Роботи багато всякої є, можна було заробити, а не так як в нас. Пам'ятаю, ми були такими шокованими, коли зайшли в їхній супермаркет: море товару різного, аж очі разить. Раніше я таке рідко де бачила. Колись в нас такого не було, а для них це звичайна річ. От люди жили і живуть! Порядок всюди, коло хатів прибрано так, охайно, листя як з дерев нападає, то зразу підмітають, щоб чисто було. А в нас в ті часи не було такого, хто

мав добру роботу, то жив на широку ногу, а звичайний народ що мав, тим і втішався (МСМ, жінка, 50 років, м. Тернопіль).

Мені запам'яталася архітектура і менталітет німців. Там надзвичайно красиві міста, які були оздоблені різними будинками: трьохповерховими, чотирьохповерховими, вони були аж надто красиві. Споруди виглядали дуже пишно і розкішно. Чистота доріг, узбіч та й взагалі цього всього. Багато різноманітних місць відпочинку було. Дороги рівні, набагато кращі, ніж в нас. Особливо мені запам'яталося метро в Нюрнберзі, там я була. Там поїзди без водія, тобто все автоматизовано. Ну так, там справді все не так як у нас. До речі, ціни там вищі, проте продукти та одяг якісніші, тобто матеріали. Але це можна зрозуміти, бо там набагато вищі зарплати, ніж у нас. (ДІМ, жінка, 46 років, с. Старий Скалат, Тернопільська обл.).

Мабуть, не всі поїздки до іншої країни сталися непередбачувано, більшість із них є ретельно спланованими, однак у наших записах є приклади розповідей про несподіваність і непередбачуваність подорожі до Німеччини.

Зовсім нещодавно мені випала можливість побувати в Німеччині. Це було буквально минулого літа. Знаєте, я б ніколи не подумала, що коли-небудь там побуваю! Мені запропонували поїхати на підміну, щоб доглядати одну стареньку бабусю. Це буквально тривало лише один місяць. І, в порівнянні з Україною, Німеччина дуже відрізняється. По-перше, дороги там не такі, як в нас, це чистота вулиць, чистота, буду казати, і приміщень, і вулиць загалом. І ще одне, що мене дуже вразило, так це те, що люди там більш виховані і дуже-дуже привітні! (ШОС, жінка, м. Збараж, Тернопільська обл.).

Досвід, здобутий у Німеччині, для більшості наших оповідачів змінює їхню свідомість, певним чином впливає на подальше життя, змінює його дії, спосіб життя, впливає на ухвалення рішень. Зрозуміло, що така подія є незворотною.

Мене Німеччина навчила одному – пунктуальності! Бо ж для німців перш за все – це саме пунктуальність. Ну, в принципі, ми всі знаємо таке поняття, як «німецька пунктуальність». Вони завжди вчасно приходять. Для них, наприклад, краще прийти на..., ну не знаю, на годину швидше, ніж на 5 хвилин пізніше. До Німеччини я завжди собі так думала, що то якісь стереотипи, і взагалі, не правда те все, але коли там побувала, зрозуміла, що в тому є, як то кажуть, зерно правди! Я сама по собі любила завжди запізнюватись, але тільки не в Німеччині (сміється). (КЮВ, жінка, 23 роки, м. Тернопіль).

Для наших оповідачів поїздка до Німеччини дуже часто є особливим унікальним досвідом, яка трапляється раз чи кілька разів за життя. Саме тому вона підлягає омовленню.

Я в житті зустрічала багато людей і, хочу сказати, дуже різних, але німці – то любов (сміється)! Ніде я не бачила такої щирості, як від них! Я трішки знала їхню німецьку мову, і вони дуже часто мене запитували, чи я не хочу їсти, чи мене не ображають. Вони мені постійно казали, що якби щось не було гаразд, телефонувати, і вони постійно входили в моє положення. Розуміння, людяність, щирість, вихованість, повага, в першу чергу до мене була повага. Справді, я тут побачила, тому що спілкувалася з багатьма людьми, які працювали за кордоном, такого не було відношення, як було відношення до мене. Ну, можливо, це залежить не тільки від самої нації, це залежить, напевно, від самої людини. Те, що я побачила, то я сказала (БОС, жінка, 53 роки, м. Штутгарт, Федеративна земля Баден-Вюртемберг, Німеччина.).

Перекази про роботу в Німеччині також є важливими складовими сімейного нарративу. Вони омовлюються, щоб підкреслити унікальність та дивовижність життєвого досвіду когось зі своїх рідних.

<...> Багато людей тоді забирали і відправляли в Німеччину. Ну- от, наприклад, наш дідो. Повернувся з Німеччини дідо і казав: «Якби не та Каська! Чо я дурний вернувся в Україну?». Він мав можливість залишитися в

Німеччині, ну але любов переборола. Його виселили, його молодим забрали туди в лагерь. Він працював на німця, казав, що німці були так, як дідо наш, — дуже трудолюбивими, ну це правда, істинна! Німець побачив, що він так працює, і забрав його. Він не на полі, він працював на кухні, готував їсти, і, бачучи його отаку трудолюбивість, вони там його шанували. Потім поставили навіть якимось там поваром. Але тоді їм дозволили вже все ж таки повернутися. Він повернувся в Україну, бо пішов за своєю мрією і коханням, яке було старше на чотирнадцять років, і потім йому кров пила. Але ж знову Німеччина всім людям потім повертала гроші. Якщо людина подавала документ, уряд Німеччини їм подавав мінімум чотириста марок. Чотириста або шістсот марок їм повертали. Теж досить велика сума грошей для держави (КВЙ, жінка, 48 років, с.Тейсарів, Львівська обл.).

Отже, досвід перебування в Німеччині чи досвід спілкування з представниками німецького етносу наші оповідачі розцінюють як унікальний, важливий, про який варто розповідати. Це зумовлює появу автобіографічних наративів відповідної тематики.

2.2.2. Формування фабули усного автобіографічного наративу

Питання про фабулу «німецького» наративу є доволі складним, адже у нашому матеріалі немає зразків власне закінчених і сформованих фабулатів. Однак ми можемо простежити, які саме історії потенційно прагне розповісти наш оповідач.

Класична нараторологія описує формування фабули: «Проводячи свій відбір, наратор ніби прокладає крізь наративний матеріал *сміслову лінію*, котра виділяє одні елементи й оминає інші. Прокладаючи таку смислову лінію, наратор керується критерієм їх релевантності, тобто значимості, для тієї конкретної історії, яку він збирається розповісти» [Schmid 2008, с. 158].

Які ж саме елементи потрапляють у фокус уваги оповідача і які саме історії він намагається нам розповісти?

Більша частина нашого матеріалу, очевидно, репрезентує два типи історій: про «далекі землі» і про дивний народ, який живе на цих землях. Найдавніші згадки про подібний тип наративу належать давньогрецькому історикові Геродоту, який розповідав про лідійське царство, релігію і звичаї персів, про плем'я масагетів, звичаї жителів Єгипту, ефіопів та арабів, докладно описані дивні обряди скіфських племен [Геродот, 1993].

Детальному вивченню фольклорного наративу про далекі землі присвячена монографія К. Чистова про народні соціально-утопічні легенди XVII – XIX століть [Tschistow 1998]. Автор переконливо доводить, що саме хвилі селянської колонізації та переселення стали ґрунтом для виникнення утопічних легенд, і виокремлює дванадцять типів сюжетів про «далекі землі». На відміну від інших типів легенд, хронологічні рамки таких історій менш конкретні, вони виникли самостійно і з часом не зазнавали помітного впливу інших легенд, а тому в них важче знайти традиційні фольклорні елементи. К. Чистов показує, що соціально-утопічні мотиви народних казок уподібнюються до мотивів легенд про «далекі землі» і зазвичай зводяться до їхнього пародіювання. У таких легендах ідеалізується минуле, однак ідея полягає саме в утвердженні існування такої землі в теперішньому – треба тільки її знайти. Таким чином, соціально-утопічні легенди відрізняються від інших фольклорних творів тим, що містять утопічні елементи та ідею політичного й соціального ідеалу для утвердження можливості його набуття в цьому чи найближчому майбутньому.

Звісно, наш матеріал не дозволяє говорити про формування повноцінної фабули, однак виразно засвідчує репрезентацію саме цього типу уявлень:

У Німеччині, на жаль, я поки не була. Але там зараз живе мій син. Поїхав туди вчитись і так вже залишився там, в Німеччині. Він завжди із захопленням розповідає про цю країну. Мені так то цікаво, що я часто

випитую в нього, що і як там все. Наприклад, казав, що в містах і селах дуже акуратно, чисто. Німці люблять порядок. Він має багато німецьких друзів, вони часто запрошують його до себе на різні свята. Каже, що німці дуже гостинний народ. Мені так було дивно, що німці на день народження ніколи не дарують дорогих подарунків, щось таке простеньке: якась книжка, брелок. А в нас має бути конверт! З його слів я так зрозуміла, що там усе не так, як в нас. Там набагато краще, ніж у нас, тому що Німеччина економічно розвинена держава. Все чисто, упорядковано. Ну нам ще до Німеччини дуже далеко (КОВ, жінка, 55 років, м. Дубно, Рівненська обл.).

Мешканці Німеччини, за оповідями наших респондентів, також дуже не схожі на українців:

Ой, там дуже чиста країна, виховані люди. Найбільше мені запам'яталися пенсіонери. Коли ти йдеш по вулиці, вони всі їдуть на велосипедах, усміхаються. Один позитив. Дуже контраст, коли ти приїжджаєш в Україну, то всі такі з похмурими обличчями, коли ти їдеш в Німеччину, там всі усміхнені. А найбільше усміхаються бабці (сміється), які там ще й спортсменки. Кожного ранку ти йдеш на роботу і бачиш, як вони з паличками на пробіжці або на прогулянці. О, і ще вони дуже люблять їздити на велосипедах. Це так дивно бачити (сміється). Всі вітаються «Доброго ранку» і у всіх усмішка на лиці (ПОМ, жінка, 29 років, м. Тернопіль).

Звичаї та побутові практики, які панують у Німеччині, також викликають схвальне здивування оповідача.

Люди, які знаються з Німеччиною та німцями, кажуть, що тут усе не так, як в нас, через те що це зовсім різні культури. Коли вперше приїздиш в Німеччину, як, в принципі, і в будь-яку іншу країну, то спершу помічаєш лише різницю у вигляді навколишнього середовища. Та коли вже починаєш тут жити, то впливають такі дрібнички, як різниця у правилах, звичаях і так далі. Навіть найпростіших похід у супермаркет починає здаватися зовсім не

схожим на той, до якого звик в Україні (СМА, чоловік, 26 років, Краків, Польща).

Коли в них сміття вивозять, обов'язково треба сортувати. Не дай Бог щось покидати там, великі дуже штрафи за це все. Ще є в них таке, що там один раз в місяць, чи раз в пів року вивозять непотрібну техніку: отакі мікрохвильовки, плитки і все ставлять в одне місце, звідки мають забирати спеціальні машини (СОІ, 42 роки, с. Палашівка, Тернопільська обл.).

До фабули про «далекі землі» тяжіють також більшість історій про остарбайтерів, сімейні перекази транслюють уявлення про прекрасну країну, де живуть добрі люди:

Знаєте, ще дуже маленьким був я в Німеччині. Нас зі сім'єю вивезли, вивезли всіх хатою. Повезли аж під Львів, там все від нас забрали, а нас посадили на поїзд – і в Німеччину, всіх разом: дідो, тато, мама, баба і нас троє дітей... Ми попали до добрих людей. Тато з мамою робили все, що їм казали. А ми – я, брат і сестра – бавилися з тими маленькими німцями: дуріли, билися, сварилися. Ой, як ми тільки не дуріли там! Уявляєте, навіть билися! Звали тих малих німців Аня і Фруня. Була ще Текля, а Шорт був такий, як я, з сорокового року. Німці, в яких ми були, дуже добрі люди. Їли ми всі разом, кругом посідали і їли, німці і ми. Ми бавилися з тими дітьми, а німці приходять до хати, дають всім нам цукерки. Дуже добре пам'ятаю, як тато тих німців погладив мене так файно по голові. Ми до них відносилися добре і вони до нас добре. Баба померла в Німеччині, а ми всі назад вернулися в 45 році. Вони були золоті люди: не сварилися з нами, не гонили нікого, ні тата, ні маму. Шорт був з того року, що я. Кажу йому: «принеси яблук!», а він каже: «не хочу!». І тоді я взяв його і вибив, а він як відкриє двері з тими яблуками, як шурне по підлозі ними, а ми з Мариною беремо і збираємо всюди. Ви ж знаєте, як то шурнуть яблука! Нам з сім'єю лишали їсти, і ми всі разом, і ті дітиська, всі разом їли. Що знаю, те Вам і розкажую. Німці обходився з нами дуже добре! Що сказали татові і мамі: поїхати на поле –

поїхали, корови видоїти – видоїли, тато подавав всім їсти, раз на місяць вигонили пасти (ДМЙ, чоловік, 85 років, с. Межигори, Львівська обл.).

У порівнянні з Україною 90-х минулого століття Німеччина часів Другої світової війни зображається як більш технологічна, країна, де панує порядок:

Ну... Як не так?.. От в нас тоді, ще в той час не було світла... Ну електричества. Ще в нас цього ж не було. Не було в нас ще тих стиральних машинок. Ще того в нас нічого не було, а там вже на той час було. Там більш така цивілізована була країна. Там більше все це було. Каже тато: «Світло...Війна йде, бомблять. Не стало світла. Не стало світла — буквально дві -три години до обіду... Якщо зранку, то до обіду вже все — вже світло є». Ну а в нас же ж були і такі, що і два дні не було світла. Так як тато вже був старий... Ну що ж має робити? Телевізора того хоче подивитися. Нема світла — нема телевізора. І він каже...І завжди він так згадував: «Тож то у Німеччині бомблять, і вже зараз зроблять світло. А тут, - каже,— мирний час...» Ну така була відмінність (АСП, чоловік, 55 років, с. Костянець, Рівненська обл.).

Дещо інший тип фабули репрезентують меморати, які розповідають про зустріч з німецькими солдатами під час Другої світової війни. Як не дивно, але здебільшого наш матеріал репрезентує фабулу про невиправдане очікування:

Та були різні німці, був такий один, коли наш дідо був слабкий, то німець його вилікував, бо ми тут перебували, то мені мама розказувала, що мама на городі, а дитина кричала, а він закликав був з городу маму, бо наш Володимир був вродженим в 44-у році, якраз в 45-у році скінчилася війна, але в 44-у році вони були в нас, ну а ще як можна назвати їх, що були різного характеру, були добрі, доброзичливі і були такі добрі, що вони і допомагали, і що в них лікарі, і що дідо так во все хворів, а ти знаєш тут зимно було, і на плечах йому зробилася така відкрита рана, ну а то воєнний час, що шпиталь є, чи шо? Був один лікар і він вилікував діда, вони тут во стояли в нас во в

тім будинку. Шо є всякі, шо вони на нас дивилися ненависними очима, шо вони нас грабували, а були такі, шо навіть і дали їсти, і лікарі були шо виліковували, і вони такі були доброзичливі... (БТМ, жінка, 77 років, с. Конюхи, Тернопільська обл.).

Оповідач передбачає, що слухач чекатиме від нього розповіді про німця-ворога, однак особистий досвід засвідчує, що були випадки, коли німецькі солдати добре ставилися до мирного населення. Для розуміння цього типу розповіді зазначимо, що наратив – це все-таки не про банальні, пересічні, а про виключні, унікальні події. Очікування слухача – розповідь про звірства німецьких солдатів (що зумовлено пануючим радянським наративом про фашиста-нелюда), однак очікування не справджуються – німецький воїн не шкодить, а допомагає.

Дивує, що ці наративи доволі розповсюджені в нашому матеріалі.

Наша Мілька мала налив тут во під пахвою, і він [німець] взяв Мільку за руку нашу, мою сестру, і повів до дохтора, і той дохтор її розрізав, вилікував, і ніхто копійки не взяв, я про німців, наприклад, ніц не маю такого. Добрими були (КЛМ, жінка, 95 років, с. Конюхи, Тернопільська обл.).

Окремі тексти демонструють поєднання наративу про несповнене очікування з використанням прийому антитези, яка протиставляє німця і росіянина. На нашу думку, цей тип фабули актуалізується з початком російсько-українського протистояння, починаючи з 2014 року й особливо увиразнюється з початком російсько-української війни 2022 року. У наведеному уривкові із розшифрованого інтерв'ю жінка вперше впускає до своєї хати німців-ворогів у період Другої світової війни і дивується їхньому поведженню, в порівнянні з поведженням москалів. Використаний у розповіді прийом контрасту підкреслює протилежності в характерах персонажів, сюжетних лініях або настроях для створення емоційного чи художнього ефекту. Це здійснюється для підсилення драматичності, глибшого розуміння персонажів або ж інколи для створення сатиричного ефекту. Наприклад, у розповіді можна таким чином протиставити головних

героїв, які мають протилежні характери або світогляди для показу зіткнення їхніх ідей та цінностей.

У селі Серафинці жила мого чоловіка бабуся і вона нам розказувала, що у їхньому селі були німці і, звичайно, німці-вороги. Кожен їх боявся, тому що німці були з автоматами і через якийсь неправильний крок могли розстріляти. Ну і розказувала баба, що 3-х німців поселили до неї, бо вона жила сама в хаті, де одна кімната була така буденна, а одна – така для гостей. От у тій святковій кімнаті усе було застелено білими скатертями, ліжко було гарно застелено вишивками, тим всім. На вулиці болото, падав дощ, тоді якраз зима закінчується. І тут стукають до неї... Коли вони прийшли, баба завела їх у ту кімнату, де все застелено тим білим. Вони зайшли і показали їй, щоб вона познімала то все біле. Ну жінка боялась, зразу зняла те все, бо ж вони могли її розстріляти. Постелила їм ліжка такою буденною постіллю. Потім, каже, вони пішли біля стайні, і там у баби були індикі, ну і німці показують на індика, ну і баба стрімголов ріже того індика, бо боїться, би її не вбили. Вона зарізала індика, приготувала, вони поїли і баба каже, дають їй гроші свої німецькі, а вона до них: «Я боюся брати, бо зараз як візьму гроші, вони мене точно розстріляють». Вони поставили на стіл гроші за то. Ну і постелила їм баба, вони познімали чоботи акуратно, вона загріла їм води, вони помили ноги і самі помилися, і полягали спати. І каже баба, що її здивувало, що вони рано всі побрилися, попросили знову її води теплої, помилися, вділися, поїли і пішли. А коли прийшли москалі, то полягали з тим болотом на ті білі простині, скатерті і сказали, щоб баба різала свиню, кури і індикі, бо вони хочуть їсти. Вона після того все своє життя казала: «Діти, не бійтеся ворогів, бійтеся москалів!» (БМВ, жінка, 56 років, с. Глушків, Івано-Франківська обл.).

Іноді такі оповіді набувають ознак фабули про «чудесне спасіння». Правильний вчинок молодшого брата – він дав німецькому солдатові молока – врятував сім'ю:

У мене моя бабуся була учасницею Другої світової, але вона померла, коли мені було 10 років. То вона мені розповідала інколи якісь такі маленькі історії про це. Казала, що німці багато лиха наробили, але були людяні, навіть людяніші за москалів. Тепер ми вже знаємо, які насправді москалі. Ну от пригадую, вона розповідала, що якось до них зайшов німець в хату, і наставив автомата на неї і на маму. Тато її був тоді на фронті. І питається той німець, чи були тут партизани. Вона відповідає, що ні не було. Тоді німець почав ходити по хаті і шукати сліди, чи дійсно нікого не було. І в цей момент підбігає до того німця молодший братик моєї бабусі, а йому тоді було років 4-5, я вже не пригадаю, і протягує тому німцю стакан з молоком і каже: «Дядьку, йдіть звідси, не чіпайте мою маму і сестричку!» І той німець випив те молоко і пішов, і більше вже не приходив. Ось таку історію я запам'ятала (БНТ, жінка, 52 роки, с. Бочаниця, Рівненська обл.).

Найчастіше таке «чудесне спасіння» є результатом «божественного» втручання в долю людини.

Різні були випадки, коли німці прийшли до нас. І по-різному вони поводитись. Але загалом, почувши багато історій, так розумію, що не завжди ставлення було жорстоким, хоча і не завжди добрим. Є така історія про те, як одного дня у наше село прийшли німці, вони виганяли з власних домівок і старих, і малих, шукаючи серед них євреїв. У одній хаті жила матір з сином.

Хлопцю на той час було лише тринадцять років, та німецький солдат тикнув йому в груди пістолетом і сказав: «Юде», що означає «єврей». І поставив його до тих, кому був призначений смертний вирок. Матері тоді якраз не було вдома. Тож сусідка чимдуж побігла до неї і розказала, що німці хочуть зробити з її сином. Жінка швидко прибігла до фашистів. Упавши перед німцем на коліна, вона закричала: "Ні, благаю не чіпайте його"! Підбігши до сина, жінка показала хрестик, який висів у її сина на шиї під сорочкою. І німці зрозуміли, що хлопчина не єврей і відпустили його. Ось так,

за розповіддю бабусі, хрестик, як символ життя, врятував життя (ЛНВ, жінка, 52 роки, м. Тернопіль)

У наведеному вище прикладі хрестик не лише довів, що хлопчик не є юдеєм, але й позиціонується як символ життя.

Записані розповіді засвідчують, що хронікати і меморати можуть виступити матеріалом для формування фабули розповідей про далеку землю та народ, що її населяє, невинуваті очікування (німецький військовий виявився не злочинцем, а помічником), історії-протиставлення німецьких солдатів та військових радянської армії, історії про «чудесне спасіння».

2.2.3. Сюжет (нарація) усного автобіографічного наративу

Відібрані елементи, які репрезентують досвід українців, формують сюжет наративу про Німеччину. Тут ми звернемо увагу на час події та час розповіді про подію (епічну дистанцію), темп розповіді (тривалість події та тривалість розповіді про подію), а також розглянемо найтипівші приклади побудови сюжету.

Важливу роль у побудові наративу відіграє часова і просторова організація розповіді. У фундаментальному дослідженні «Усні народні оповідання. Питання поетики» С. Мишанич з метою класифікації текстів неказкової прози запропонував такі поняття, як «епічний ракурс» та «епічна дистанція». Під поняттям «епічна дистанція» ми розуміємо часову віддаленість події, про яку оповідає респондент, а епічний ракурс – це думки, враження оповідача щодо події, яка відбувалась з ним чи з тією людиною, від якої він її почув [Мишанич 1983, с. 21].

Окремі приклади говорять про події минулого, Вони не пов'язані з безпосереднім життєвим досвідом оповідача, а є частиною сімейної історії. Такими є розповіді про Другу світову війну.

Що стосується німців, то найперше, що згадується, це те, що через німців наша родина колись дуже страждала...Бабуся... бабусі і дідусі. На жаль, уже... бабусі, дідусі, моя свекруха і свекор. Свекор в мене був, він теж, на жаль, вже немає серед живих. Він з 41-го року народження і в трирічному віці був у Польщі в концтаборі. Бабуся по татовій лінії була в гастарбайтерах в Німеччині, тобто це їх вивозили, як то воно є.. ну просто на роботи, вони так не були в концтаборі, вони були під наглядом, але вони так якби вважалися як вільнонаймані. Але вони все одно жили під наглядом, працювали під наглядом. І мого батька мама й тато були в Німеччині у війну, і свекор був, ну а свекруха тут...такі в неї спогади теж, бо досить неприємні, тому що вона була на руках в своїй бабусі і вона бачила, як вбили маму. Тобто так от.. і зараз дідусь, якого я доглядаю, то він теж війну пройшов, і видно, що коли там, щось як він розповідає, згадує, то таке.. знаєш таке.. ну в очах така біль в людини, що видно, що це не забулося. Хоча там 8-9 років йому було, але він це пам'ятає через все життя... цю війну, і це дуже страшно (ПОЛ, жінка, 46 років, м. Ковель, Волинська обл.).

Епічна дистанція тут дуже різниться, адже для когось найяскравішим спогадом є розповідь рідних про події часів Другої світової війни, для когось – перші відвідини Німеччини.

Коли три роки тому я вперше їхала в Німеччину, то готувалася до того, що буде всяке ставлення до мене. Бо мені різні історії розказували, різне траплялося з людьми. Але коли я приїхала на підміну, то побачила, що я, слава Богу, потрапила в дуже добру сім'ю. В мене ніколи не було з ними проблем, тобто з німцями. Я там доглядала одну бабцю, то коли я їхала додому, бабця-німкеня вона за мною плакала. Перед тим, коли її повідомила, що від'їжджаю, я бачила в її очах жаль, вона не хотіла мене відпускати, вона за місяць дуже до мене прив'язалася, мені було також дуже важко з нею розлучатися. І коли я вже їхала додому, то вона не вийшла з кімнати, тому що вона не могла дивитися на те, що я вже з валізами вирушаю додому (ШОС, жінка, м. Збараж, Тернопільська обл.).

За нашими спостереженнями, гомодієгетичний наратив (оповідач є безпосереднім свідком подій) – це розповіді про сучасну Німеччину, а гетеродієгетичний (оповідач не є безпосереднім учасником подій) – про події Другої світової війни. Пояснення цьому лежить не у природі наративу, а в тому, що свідків Другої світової сьогодні майже немає в живих.

Однак вимальовується ще одна закономірність: більшість оповідей про далеке минуле є меморатами, а більшість текстів про сучасну Німеччину – хронікатами. Можливо, це пов'язано з особливостями формування прозових текстів у рамках національної оповідної традиції.

У мене є родичі, які були свідками, навіть учасниками Другої світової війни. Історії від них я чула лише коли була дуже маленькою. Пам'ятаю лиш одну про те, як мій далекий родич розповідав про те, що він був поранений. Він сказав, що він вже був майже при смерті і він просив допомоги у Марії. І її образ з'явився перед ним, і через це в нього з'явилися сили іти далі. І як він казав: «Після цього я дійшов до Берліна». На даний момент їх вже немає в живих (МБП, жінка, 68 років, с. Поплави, Тернопільська обл.).

Що мені кинулось в очі, так те, яка в цій країні чистота! В них там такий свій стиль, і всі будиночки в одному стилі: червона цегла, такі червоні дахи і всі під копірочку, всі однакові. Німці дуже люблять багато декору. От в них такий декор: багато подушечок, всяких вазончків, різних статуєток. В них все таке домашнє, затишне-затишне і в них подвір'я прям закладені, заліплені всі, але воно так гарно дивиться, зроблено зі справжнім смаком (СОД, жінка, 57 років, с. Липки, Житомирська обл.).

Цікавим є те, що більшість респондентів починають свою оповідь про німців зі спогадів, які найбільше закарбувалися в пам'яті. Ми погоджуємося з думкою про те, що «кожен виконавець відшуковує зі своєї пам'яті ті образи, символи, людей, події, моменти, деталі, що гостро врізались у свідомість. Проте респондент не просто механічно відтворює спогади, до слухача вони доходять уже в переосмисленому вигляді, зазнаючи творчих змін із накладеною на них суб'єктивною думкою» [Карбан 2017, с. 57].

Однією з важливих характеристик усного автобіографічного наративу є темп оповіді. З цього приводу Ж. Женетт зазначає: «При будь-якому рівні естетичної розробки тексту важко уявити собі існування такої розповіді, яка б не допускала ніяких варіацій темпу» [Genette 1990, р. 43]. За концепцією автора, існує чотири різновиди темпу усного наративу: сцена, пауза, резюме, еліпсис. Під «сценою» Ж. Женетт розуміє такий тип нарації, коли тривалість розповіді більша за тривалість самої дії. В усному наративі сценою ми називатимемо такий тип оповіді, коли минуле переказується найбільш докладно. Завдяки сцені наратор передає слухачам образи, діалоги та емоції. Вона може включати в себе опис довкілля, дій персонажів, діалоги та інші деталі, що захоплюють уяву аудиторії та допомагають їй краще уявити те, що відбувалося.

Мама розказувала, коли німці до нас прийшли, то поводитись досить нормально. Не було такого, щоб знущались над жінками, чи старшими чоловіками в селі, або над дітьми. Але був такий випадок: в мамі по сусідству жила жінка чи дівчина, я точно не знаю, яка служила німцям, і німці до неї приходили. В той час, коли її не було вдома, вони зайшли до маминої хати і хотіли їсти, і сказали, що вжар нам яйця. Ну й та, як дівчина, вона тож не була така цейво, вона на сковородку ті яйця вибила і взяла ложку, і перемішала ті яйця. Німець прийшов до неї і каже: «Що таке зробила?», вона каже: «Я пожарила яйці». «Не так, мало бути окремо, окремо każde яйце!». І німець взяв пістолет і притулив їй до віска, а другий каже: «Но ж вона молода дитина, вона ж не знала, як ти хочеш ті яйця». Ось така історія (РЯТ, жінка, 68 років, с. Городниця, Тернопільська обл.).

Під час цієї сцени детально омовлюються негативні враження від спілкування з німецькими солдатами, які мати оповідачки отримала в дитинстві та які надовго закарбувалися в її пам'яті. Для респондентів, які були свідками війни, у формі сцен розповідають історії про дії нацистів.

Дуже жорстоко і безжально вони поводитись з євреями. Дуже-дуже жорстоко. Одного разу я з братом і мамою грядки робили, а там, за тою

хатою, вулиця і зразу ж цвинтар. І там, на тому цвинтарі, євреїв вели на розстріл. А ми дуже втомилися, і мама каже: «То йдіть самі додому». Ми помаленько пішли. І в той час вели євреїв на розстріл, йшла колона. Я ніколи ту колону не забуду. Скільки років пройшло, мені десь був 7 - 8 рік. Вони йшли великою колоною. І йшли старі, як їх називають? Здається, ортодоксальні євреї, з тими пейсами і в чорних капелюхах. І чого я запам'ятала? Ще дуже шуркали ногами. Ніхто не кричав, не плакав, не лементував. Вони просто мовчки йшли, така велика колона. Але мовчки така сунула, така маса народу і тільки «шар-шар-шар». Ми так притулилися до берега, але нас ніхто не чіпав і ми нічого, ми тільки дивилися, вилупили очі на то всьо. І вони мовчки пройшли і завернули, і десь їх там стріляли (НБП, жінка, 88 років, с. Буцнів, Тернопільська обл.).

Наративи про сучасну Німеччину також можуть переказуватись у формі сцени. Яскравим прикладом є наступний епізод інтерв'ю, де респондентка оповідає про свою сестру та її чоловіка-німця.

Мені здається, що люди як позитивні, так і негативні є і у нас, і в них, але хоч я була для них чужа, але посмішка на їхньому обличчі змушувала посміхатися і мене. Тоді це було щось таке незвідане, таємниче, а зараз я вже там була, я читала про це, тому можу говорити, що зараз вже краще ставлення в мене до них, і в них до мене. Моя двоюрідна сестра вийшла заміж за німця, і він до того любить Україну і українців, що хай там який мітинг чи що, вони одразу у вишиванках в перших рядах. І моя сестра там у Німеччині зробила музей Українського мистецтва, і туди приходять німці, знайомляться з побутом і звичаями українців. Вони така цікава пара – у свою шлюбну подорож вони об'їхали все Чорне море на «Запорозжці». Цікаве весілля в них було – спочатку в горах за звичаями українськими в Україні, а потім вони поїхали в Німеччину, і там за звичаями німецькими. І одного року вони організували такий борщ-фестиваль, запросили німців з різних куточків, і називався цей фестиваль «Борщик в глиняному горщику». Було доволі цікаво, тому що там наліплювали багато вареників і борщі варили, різні

забави були. Мене ще попросили, щоб я такі коломийки різні на німецькій склала. Тобто німці також так прихильно ставляться до нас, до наших традицій (БМС, жінка, 60 років, м. Здолбунів, Рівненська обл.).

Пауза в усному автобіографічному наративі означає зупинку розповіді для докладного опису предмета, роздумів наратора про певні явища тощо. Таким чином, паузи можуть бути наративними, дескриптивними та медитативними.

Наративні паузи можуть використовуватися для створення інтриги, розвитку сюжету, підкреслення важливих моментів або переходу до нового епізоду в розповіді. Вони допомагають керувати темпом оповіді й дозволяють краще сприймати і розуміти історію. Такі паузи часто зустрічаються в оповідях з гетеродієгетичним наратором, коли оповідач призупиняє виклад власної історії і переходить до історії, яка трапилася з іншими.

Колись мені моя сестра розповідала, як її подруга зустрічалася з німцем. Одного разу, коли вони тільки познайомились, він її запросив у ресторан. То був доволі дорогий ресторан, але вона думала, що він все оплатить, і вирішила, що можна замовити чуть дорожчі страви. Коли справа дійшла до оплати, він питається: «ти будеш свою частину картою, чи готівкою оплачувати?». Після того в них не склалося (сміється). Німці економні люди і не дуже раді платити за інших (ПАВ, жінка, 20 років, м. Волочиськ, Хмельницька обл.).

Дескриптивна пауза – це детальний опис:

Вони дуже люблять красу, щоб усе навколо дому було гарне: гарні дерева, гарні квіти, щоб гарно всередині було. Такі сердечка німці біля штор вішають. Ось вони собі так висять. Я не бачила, щоб в нас вішали на штори ось такі штуки. Вазоночки, що мені дуже сподобалось, ростуть в таких великих горщиках, і в них дуже багато різних рослин насаджено. Так все навколо зелено і дуже-дуже затишно (ПОМ, жінка, 29 років, м. Тернопіль).

Інший вид наративної паузи – медитативна пауза – застосовується для того, щоб слухач немовби відчув емоційну глибину розповіді. Така пауза також може використовуватися для підсилення настрою, створення атмосфери та поглиблення сприйняття слухачів. Наведемо один із таких прикладів:

Ну, і так спочатку здавалося, так...що я не зможу звикнути там жити, якось все було важко, не могла я звикнути спочатку, хотіла дуже додому...хоча і гарно там, все створено для життя. Німеччина дуже піклується про своїх жителів, все так організовано, всі захищені...Але досі думаю, що колись повернуся в Україну. Ми ментально з ними дуже різні, якесь різне світобачення, чи як то правильно назвати...не знаю... (КОО, жінка, 27 років, м. Берлін, Німеччина).

Наступний різновид наративного темпу – резюме – на противагу сцені, передбачає короткий виклад перебігу подій. Респондентка намагається стисло, резюмуючи, передати події початку Другої світової війни, щоб швидше підійти до сцени, як німці прийшли в її дім.

Почалася Друга світова війна. От і з того часу, ну це було дуже... війна почалася тим, що німецькі війська почали бомбордувати, кидали бомби на..., спочатку в тому числі і на Бережани, дуже сильні були бомби... нальоти. Ну в той час, то була неждана війна, так кажуть, що вони зненацька напали. І танки пішли, і всьо. І в вот в червні німці прийшли, а Радянська влада відступила у липні 1941 року. Тоді пізніше німці прийшли і до нас, в нашу хату (ШДІ, жінка, 88 років, м. Бережани., Тернопільська обл.).

Еліпсис у літературному тексті – це стилістичний прийом, який дозволяє оповідачеві створити ефект динамічності та посилити напруження в розповіді. Таким чином підкреслюється важливість або драматичність ситуації і залишається більше місця для уявлення аудиторії та сприйняття інформації. У разі, коли матеріалом для дослідження є наративні тексти, зібрані методом структурованого наративного інтерв'ю, ми не можемо встановити, які саме епізоди можуть бути пропущеними. Говорячи про

еліпсис, можемо порушити проблему неомовленого в автобіографічному наративі. Для фольклориста завжди цікаво, про що саме оповідач уникає розповідати, що замовчує. За нашими спостереженнями, до наративів про перебування в Німеччині не потрапляють оповіді про негативний досвід людини. Сумнівно, що оповідач, перебуваючи в Німеччині, ніколи не стикався з труднощами, нерозумінням, проблемами з оформленням документів тощо. Однак цей досвід не омовлюється. На нашу думку, це відбувається тому, що наші респонденти розповідають про Німеччину як ідеальну країну, а в такій країні не може бути ні конфліктів, ні проблем.

Дуже часто оповідь респондентів характеризується часовою непослідовністю, тому в цьому випадку ми можемо говорити про особливості сюжету. Оскільки джерельну базу для нашого дослідження ми збирали за допомогою методу структурованого наративного інтерв'ю, тобто з використанням попередньо складеної анкети, більшість автобіографічних наративів представляють собою хронологічну послідовність у викладі подій, але, звісно ж, не всі.

Наступний розлогий фрагмент із затранскрибованого наративу показує, як кілька епізодів можуть між собою з'єднуватися в цілісну історію. Тут авторка «спирається» на свій давноминулий досвід, описуючи події дитинства в період Другої світової війни. Варто підкреслити, що в цьому випадку епічна дистанція визначається дуже великим проміжком часу, понад 80 років.

Але от ви знаєте, що німці менше капості робили, ніж наші, як відступали – коней забирали і худобу забирали – їсти ж їм щось треба було, бо ж влада не давала їм нічого, а їсти ж то хотілося. Я ніколи не забуду, як ми жали вже, я була тоді підлітком (ще десяти років мені не було, то я вже ходила на поле жати, і руки собі так понищила, порізала) і їде тоді німець і перекладачка наша (така красива, що я її й досі пам'ятаю, на білих конях), а ми вже позбирали пшениці, пов'язали снопи і робили такі ніби півкопи з 13 снопів. Самі ходили і голодні, і холодні, а мали такі фартушки, і ми

поприсідали на чотирьох кутках тих снопів і чистимо собі пшеницю, щоб щось назбирати додому. А та перекладачка, дай Боже їй царство небесне! Всі спочатку проклинали її, а потім до всіх дійшло, що яка вона, виявляється, хороша – вона все намагалася заговорити того німця, адже ж вона бачила, що ті діти роблять. Але всі все і так знали і всі все розуміли. А в нас вдома ще була така жорня велика, щоб муку молоти і всі до нас приходили, щоб ми їм змололи. Батько мій, царство йому небесне, господар дуже великий був – дуже рано помер, не змогла я йому вчасно допомогу надати – то він всім сусідам допомагав. Дуже була красива в селі церква. Ще моя сестричка старша в ній повінчалася. Ну вона була так красиво збудована – і все там було: дім культури, міська рада – то її спалили. Що за німців сказати? От вони бачать, що ми голодні бігаємо там, і один німець їсть собі ковбасу, скажімо, відірве собі кусочок, і щоб другий німець не побачив, бо ж вони гуртом ходили завжди, решту віддає там комусь з нас непомітно передає і ми вже собі ділимося. Німці були дуже добрими людьми! (ТГІ, жінка, 93 роки, м. Старокостянтинів, Хмельницька обл.).

У цьому наративі можна виокремити кілька епізодів: 1) початковий епізод про «добрих німців»; 2) про перекладачку; 3) про батька-господаря; 4) про церкву; 5) кінцевий епізод про «добрих німців». Уся розповідь створює рамкову конструкцію, коли в першому і в останньому епізодах ідеться про те саме, тобто про «добрих німців», а другий, третій і четвертий епізоди ілюструють те, що виконавиця хотіла донести на початку оповіді.

Як бачимо, однією з найпоширеніших рис сюжету усних автобіографічних оповідей про Німеччину є використання прийомів непослідовного викладу перебігу подій у часі, зокрема пролепсису й аналепсису. Це дві поширені техніки, які використовуються в усній розповіді, що допомагають вникнути в сюжет і створити додаткові різноманітні ефекти, такі як зацікавлення та напруження.

Пролепсис – це прийом, за допомогою якого оповідач одразу ж відкриває деякі подробиці події, яка сталася пізніше. Це може бути опис

персонажа, місця, ситуації або будь-яких інших деталей, які будуть розкриті у подальшому розвитку розповіді. Пролепсис дозволяє розповідачеві зацікавити слухачів і спонукати їх дочекатися подальших подробиць. Найчастіше цей прийом наявний в історії про родичів, які були свідками війни.

Свідками Великої Вітчизняної війни був мій батько і мати. Вони були вивезені в Німеччину в 1942 році, його брата так само під час війни виселили в Сибір разом з дітьми. Мама мені розказувала, як німці знаходилися в селі, то до наших ставились добре. Якщо до німців відносились люб'язно, то вони навіть дітей пригощали цукерками, а хто їм зробив, не дай Бог, погано, значить тоді вони могли різко відповісти. Згодом німці почали вивозити людей на роботи в Німеччину. Батько був вивезений в Німеччину на примусові роботи, працював в господаря на різних роботах, находився там по 1945 рік. Маму так само вивезли. Аж після того, як радянські війська ввійшли в Німеччину, мама повернулася, а тата було забрано в армію, в радянську армію, де він прослужив аж до 49 року (ШІМ, чоловік, 72 роки, с. Кальне, Тернопільська обл.).

Аналепсис – це прийом, який полягає в поверненні до певної події або ситуації, що відбулася раніше, на певному етапі розповіді. Аналепсис використовується для розширення розуміння читача або слухача про подію чи персонажа на початку розповіді. Це дозволяє надати ситуації більшого контексту і глибини.

Чула від своїх батьків, що до наших вивезених людей не так вже і погано ставились. Ну, дідо Наталчин був в Німеччині, як мав мало років. Він був малий, він казав, що йому там було добре. Їсти йому давали. Він був в полоні, але він був в господаря, той господар, як то вони називалися? Аааа, «бавор», а ... то не фермер, тоді були «бавори», «бавор», чи як? То він казав, що до них відносились ті німці дуже добре. Їм їсти давали і вони щось там трошки помагали, не тяжку роботу робили, що там... що йому біди не було там. Не, він був... але його забрали в дев'ять років ... до Німеччини. То

йому було добре. Ну на той час, як можна було добре, але голодний він не ходив і голій не ходив, і спати давали, і не били, не знущалися. То так (ВОМ, жінка, 62 роки, с. Пишківці, Тернопільська обл.).

Як бачимо, аналепсиси є характерними для оповідей про недавні події, коли респондент для підтвердження своєї думки намагається переповісти історії з минулого, дії яких відбувалися в Німеччині.

Підсумовуючи, зауважмо, що, характеризуючи сюжет наративів про Німеччину, ми повинні звернутися передусім до поняття епічної дистанції. Події, віддалені у часі, передаються у формі меморату і є гетеродієгетичними оповідями. Згадуючи про сучасні події, оповідач частіше використовує хронікат, вживаючи гомодієгетичну форму наративу. Специфіку сюжету можна побачити, розглянувши темп оповіді. У досліджуваних наративах знаходимо сцени, паузи, резюме.

2.2.4. Презентація нарації

У цьому параграфі розглянемо, якими особливостями характеризується презентація нарації в розповідях респондентів про Німеччину та німецький етнос. Як зазначає О. Кузьменко: «Головним питанням, яке постає перед кожним, хто вивчає поетичні особливості фольклорної документалістики, є проблема виділення тексту з мовленнєвого потоку і наративного дискурсу, що є формою організації та озвучення різних форм життєвого досвіду» [Кузьменко 2012, с. 287]. У цій частині ми зосередимо увагу саме на поетичних особливостях фольклорної прози.

Майже у кожному автобіографічному наративі ми знаходимо певні фольклорні формули, якими респондент розпочинає свою розповідь і які вказують на те, що розказані події взяті з власної пам'яті: «**Пам'ятаю...**», «**Якщо добре пам'ятаю, ...**», «**Я ту поїздку ніколи не забуду...**», «**Вбилися мені в пам'ять...**», «**Закарбувалося в пам'яті те, що німці...**», «**Пам'ятаю**

досі, бо була така вражена тим, що...». З цього випливає, що процес розповідання для людини – це не просто процес механічного відтворення розповіді про пережите чи почуте, це насамперед спроба донести правдивість того, що було насправді:

Пам'ятаю, була моя тьотя Шура вивезена в Німеччину. Розказувала, що дуже хотіли там їсти, годували дуже їх погано, ходили по полях збирали картоплю таку, що загубили, і так харчувалися, як була в полоні. Потім пішла до господаря, і як взяв її господар вже, то було дуже добре (ШМТ, жінка, 69 років, с. Гніздичне, Тернопільська обл.).

Запам'яталося те, що відношення до людей зовсім інакше, там людяніші люди принаймні в цій сім'ї, що я працювала, мені так здавалось. Вони дуже щирі, емоційні, людяні і дуже виховані (ШОС, жінка, м. Збараж, Тернопільська обл.).

У Німеччині я не була, але в мене була бабуся в Німеччині. Наскільки я пам'ятаю, мені розказувала, що забрали її десь в 14-15 років. Спочатку вона попала на воєнну фабрику, де виготовляли патрони. В неї було два брати рідних на війні, і вона робила ці патрони і плакала, що на своїх братів робить патрони. Потім вона побула десь пів року і попала до господарів. Наскільки бабуся пам'ятала, там її вже було добре, а на заводі там їм їсти не давали, сирі буряки їли (ССС, жінка, м. Тернопіль).

Під час творення наративної оповіді респондент часто намагається створити особливу атмосферу щирості та, що важливо, правдивості. Для цього під час бесіди часто звучать різні аксіоматичні пояснення на кшталт: «Ви знаєте, ...»; «як казали...»; «В це важко повірити, але...»; «Ви, можливо, це і знаєте, але...». Часто впродовж інтерв'ю можна почути риторичні звернення до інтерв'юера та простежити, як оповідачі інтонаційно подають свою оцінку дії героя оповіді.

Ви знаєте, в нас, в Україні, якщо хтось виходить в рожевих тапочках, синіх штанах і зверху якась там «толстовка», на тебе дивляться, наче на якогось дивного. В Німеччині такого нема, ти виходиш хоч в піжамі,

ще заспаний, інші глянуть на тебе і навіть нічого такого не подумують, або подумують : «Ну нормально, певно, з роботи прийшов чи з навчання». І це дуже круто! (АСП, чоловік, 26 років, м. Тернопіль).

Я б назвав цю країну так: країна порядку і інженерів. Ви, напевно, це знаєте, але хочу сказати, що в Німеччині все впорядковано і всюди видно складну інженерію, складні інженерні рішення. Припустимо, коли їдеш в цій країні, вона виглядає так само: ті самі дуби, ті самі клени, та сама природа, кліматичний пояс, все в принципі те саме. Якщо абстрагуватися від людей, то ці люди живуть на такій самій землі, що і ми, але вони упорядковані, набагато упорядкованіші (ЛВМ, чоловік, 45 років, с. Шляхтинці, Тернопільська обл.).

Аналізуючи тексти нарративних інтерв'ю, ми звернули увагу на особливості жіночої та чоловічої розповіді. Варто наголосити на тому, що питання поділу фольклорних текстів за гендерною ознакою перебувало на периферії дослідницьких зацікавлень у радянській фольклористиці. Тільки наприкінці ХХ століття вчені почали зосереджувати увагу на цьому питанні. Усна народна словесність має конкретні жанри творів, які не лише творили, але й виконували винятково чоловіки. Сюди належать думи, історичні пісні, анекдоти, легенди. На противагу чоловікам, «жінки є учасницями більшої кількості сакральних обрядів та ритуалів, що супроводжують три головні етапи життя людини: народження, весілля і смерть. Відповідно, творцями голосінь, веснянок, обрядових пісень загалом, а також текстів ворожінь були жінки» [Карбан 2017, с. 77]. Якщо спробувати поділити народну прозу за гендерною ознакою на чоловічу та жіночу, варто зауважити, що цей поділ буде умовним і відносним. Як зазначає дослідниця українського фольклору А. Карбан, такий поділ однозначно може відображати світоглядні риси й суб'єктивну оцінку, тематику, жанровий склад, сюжетні колізії, образність, емоційний характер, використання певних художніх засобів при творенні фольклорного тексту [Карбан 2017, с. 77].

Тому варто звернути увагу на гендерні особливості побудови розповіді та загалом процесу розповідання. Для жіночої оповіді характерною є детальність викладу певних епізодів розповіді, використання прийомів розтягнення і стиснення. З наратологічного погляду це пояснює В. Шмід, зазначаючи: «Коли для того чи іншого епізоду відібрано багато елементів і коли ці елементи конкретизовані стосовно багатьох властивостей, зображення є розтягнутим, а розповідь – повільною, тобто даному відрізьку подій відповідає відносно багато елементів історії. Коли ж для історії обирається небагато елементів і властивостей, зображення постає як стиснене, а розповідь сприймається як «швидка», лаконічна [Schmid 2008, р. 162]. Прийом розтягнення чітко простежується в автобіографічних наративах, коли оповідач переказує колись пережите чи почуте від інших у період Другої світової війни:

Ніколи не забуду, як палити не було чим, і ми йдемо збирати солому, що позалишалася на полях. Чи йдемо в такий лісочок збирати палички. Я в тих чоботах – води половина чобіт, і ми збираємо ті палички. Німці приходили до нас під хату. А пам'ятаю як зараз, сидимо ми на печі і заходять до нас в хату три чи чотири чоловіка, і питає в нас один: «Хто вам більше подобається – та влада, що була тоді, чи зараз німці?» І спробуйте відповісти! А тато мій зрозумів, хто то прийшов – це були партизани. А ми вже сидимо на печі і молимося, аби лиш тато сказав правильно, і він каже, що, звичайно, наші кращі. Тоді ті партизани кажуть: «О, то добре, добре!». Вони залишили нам ще трохи їжі, і ми вже з тої пічки позлазили і тішимося. А ще пригадую (було так весело): в неділю старалися не працювати, і позбираємося ранньою весною в когось і співаємо веснянки. А такі голоси... А так гарно вже співають! На все село! То там десь, то там десь. А як їздили полоти – ми ж підлітки ще були – то попрацюємо в полі і вертаємося назад, а в нас в центрі села був телеграф, і біля нього завжди сидів такий акордеоніст і грає на баяні – ми вже позлазимо з тої

машини, сапки всі на купи поскладаємо і танцюємо собі босяком. Отака моя юність... (ТГП, жінка, 94 роки, м. Старокостянтинів, Хмельницька обл.).

Як уже зазначалося, такі розлогі описи більш характерні для розповідей жінок, коли спогад респондента складається з хаотично зібраних епізодів про давні події. Складається враження, що автор намагається передати найбільш релевантні деталі, що загалом конструюватимуть загальне текстове полотно оповіді. На противагу до такого роду наративів, в оповідній манері чоловіків-респондентів переважають стриманість і детальність, високий рівень докладності:

Я за Другу світову війну чув тільки від своєї родини. В мене були родичі, які були на різних сторонах конфлікту. Я добре знаю людей, які мені розказували за німців та за повстанців, які жили в лісах, тобто це вже був післявоєнний час, можу сказати, що і знаю за комуністів, тобто тих, які служили радянській армії, були на фронті, воювали. Взагалі те, що пишуть про війну і те, що говорять люди, які брали в ній участь, - це взагалі різні речі. Тобто війна - це є біда: пограбування, згвалтування, мародерство, ну тобто такі речі. Люди зазвичай розказують зовсім не те, що пишуть в книжках. Це є велике горе для людей, які переживають цю страшну річ. Ну отак (ЛВМ, чоловік, 47 років, с. Шляхтинці, Тернопільська обл.).

Що я помітив, можу зараз розказати. Дуже є люди... зараз тобі всьо розкажу... є люди дуже там тожє такі порядні, чистота дуже: ні сміття, нічого. Заводи були такі, обгороджені заборчиком на 50 сантиметрів. Сторожів, охрани не було, нікого. Тільки вже потом поставили сторожів від руских, тобто москалів. А чистота, порядок там! Не ображали вони нас, але були такі ... були такі там німці, ми їх називали «гестаповці», що нас не поважали, руских, дуже не поважали, такі, що ще лишилися там... за Гітлера були вони... ті, що нас не поважали. Більшість тих жителів була за нами, то і нас там поважали. Ми там тожє їздили до них в гості. Ну, так вони спілкувалися з нами, були тожє добрі люди. Ну, дуже там чистота і порядок... ооо... Коли десь їдеши, там нема так, як в нас : іде десь автобус і

зайцем всі. Там цього нет, там люди не знають такого, контролю нема. Всі мають платити. Ну, так воно і було в 74 році. В 1974. То моя така невелика історія (ВЄГ, чоловік, 66 років, с. Верховина, Івано-Франківська обл.).

Характерним для усної автобіографічної прози є те, що поряд із сюжетними описами подій про власне життя у процесі творення усного наративу респондент розповідає історії, що тяжіють до фактографічності та документалізму. Як зазначає Л. Халюк у монографічному дослідженні про усні народні оповідання українців-переселенців: «Захоплююче й цікаво розповідаючи про те, свідками чого свого часу стали, оповідачі часто керуються не лише власними відчуттями й переживаннями, але й точним відтворенням саме фактів. На відміну від автобіографічних оповідань, історичні рясніють іменами, датами, навіть спробами самодіяльної статистики [Халюк 2014, с. 158]. У цьому випадку омовлюються важливі й принципові для народу відомості про конкретні історичні події чи факти. Автор такого роду автобіографічних усних наративів описує реальні події, факти та ситуації без вигадок або вигаданої сюжетної лінії:

Німці відрізняються від українців всім. Будучи у великих містах чи навіть у селах, ти одразу впізнаєш своїх, не обов'язково поговоривши з ними. Спробую навести факти: 1). Німці люблять свободу в своєму стилі. Найчастіше це щось спортивне. Вони одягають те, в чому їм комфортно, не зважаючи на те, доречно це, чи ні. Українці ж одягаються завжди стильно та охайно. 2). Німці, особливо баварійці, дуже люблять і поважають свою мову. Якщо ти турист і говориш з ними англійською - це без проблем. (Усі німці знають англійську і більшість – на високому рівні). Але якщо ти знаходишся тут довго і не вчиш німецьку мову, вони будуть дуже злі і можуть навіть відмовитись розмовляти з тобою чи допомогти тобі. 3). Німці дуже скупі. В Україні чи інших країнах із схожим менталітетом (Грузія особливо) люди більш відкриті до інших людей, завжди готові допомогти (МЮР, жінка 22 роки, м. Бад-Кольгруб, Федеративна земля Баварія, Німеччина).

Я ще хочу сказати про свого тата, як учасника Другої світової війни. Тато казали, що мали 17 років, як пішли на фронт, «копати шанси», потім пішли воювати, воювали довго, всю Другу світову війну, в 44 році були нагороджені медаллю «За взятіс Кенінзберга», це таке місто в Німеччині. В кінці Другої світової війни, не знаю, в якому то році, певно 44 – 45 роки, тато дійшли до Берліна і День перемоги 9 травня 1945 року зустріли в Берліні, і на Берлінській стіні всі розписувалися, але тато не розписалися, бо було дуже важко до неї підступити. Що там люди писали, цього я вже не знаю. Но тато казали, що я не дійшов до Берлінської стіни, бо дуже багато було людей. Мій тато ще мав, крім медалей, ордени. Це я точно знаю! Один був орден «Слави другого ступеня» як учасника Другої світової війни. Орденів і медалей було багато, десь, напевно, до десяти (ТГО, жінка, 70 років, с. Батьків, Львівська обл.).

Загалом, можемо зазначити, що наш матеріал будується за законами усної оповіді. Початку історії передують вставні слова і конструкції, які сигналізують про початок оповіді. Помітно відмінність між жіночими і чоловічими текстами. Якщо перші більш розлогі та емоційні, то другим властива фактографічна стислість і точність.

Висновки до розділу 2

Структура усних розповідей про Німеччину та її мешканців визначається характером матеріалу та специфікою усної оповіді. Найперше, що привертає увагу, не всі записані нами тексти належать до наративів. Значна частина це дескриптиви. Зрозуміти цю особливість допомагає теорія К. Сідова про стадії побутування фольклорного тексту. Система фольклорних знань побутує у вигляді хронікату, що відображає народні погляди, вірування, забобони тощо. На основі хронікатів виникають меморати – тексти від першої особи, які розповідають про пережитий досвід.

Лише за умови багаторазового переказування та прийняття фольклорною традицією з меморату може сформуватися фабулат. Наш матеріал – це меморати та незначна частина хронікатів. Фабулатів, які б стосувалися теми нашого дослідження, нам записати не вдалося.

Аналізувати структуру оповідей про Німеччину доцільно за допомогою наратологічної методології. Для характеристики наративних трансформацій ми використали концепцію В. Шміда. Згідно з його теорією, у створенні наративу є такі стадії: виокремлення подієвого ряду з недискретного життєвого континууму, формування фабули, сюжету та презентація нарації. Лише останній рівень є фенорівнем, тоді як попередні належать до генорівнів.

Досвід перебування в Німеччині чи спілкування з представниками німецького етносу є настільки вагомим епізодом у житті людини, що відповідає усім п'яти критеріям ступеня подієвості (за В. Шмідом): релевантність зміни, її непередбачуваність, консекутивність, незворотність, неповторюваність. Отже, людина охоче розповідатиме про свій «німецький» досвід.

Аналіз фабули наративів про Німеччину дав змогу виокремити певні структурно-семантичні типи розповідей. Люди, які побували в Німеччині, охоче розповідають про цю країну та її мешканців, використовуючи відомий фольклорний сюжет соціально-утопічної легенди про «далекі землі». Деякі інші типи фольклорних фабул використовують в оповідах про досвід Другої світової війни. Наші оповідачі послуговуються такими моделями: невинуваті очікування про те, що німці будуть поводитись як вороги, а вони демонструють гуманне ставлення до оповідача та його родини, історії про «чудесне спасіння», історії-протиставлення шляхетності німецьких солдатів та дикунства і жорстокості радянського «воїна-визволителя», історії про страждання під час воєнного лихоліття.

Характеризуючи сюжет «німецького» наративу, доцільно використати підходи, запропоновані французьким наратологом Ж. Женеттом. Дослідник

висунув теорію наративного темпу, згідно з якою час розповідання може значно відрізнятись. Науковець виокремлює чотири варіанти темпу: сцена, резюме, пауза та еліпсис.

У вигляді сцен відображаються такі епізоди, як перше перебування в Німеччині, перша зустріч з німцями, допомога з їхнього боку, краса природи Німеччини, ошатність її міст та містечок, показ різноманітних культурних практик, які довелося досвідчити в чужій країні. Розгорнутими сценами є оповіді про зустріч з німецькими солдатами, вияви їхньої гуманності чи жорстокості. Можемо висунути припущення, що релевантними для семантики автобіографічної оповіді про Німеччину є лише розгорнуті епізоди, адже важливі події потребують докладного переказування. Деякі події переказуються стисло, у вигляді резюме. Такі події є менш значущими для оповідача, отже, вони менше впливають на творення сюжету. Як резюме передаються причини перебування у Німеччині, особливості праці, навчання, причини зміни місця проживання тощо. Як і будь-який наративний текст, наші записи містять наративні, дескриптивні та медитативні паузи. Найскладніше зрозуміти, які саме епізоди з життя в Німеччині чи зустрічі з німцями є неомовленими. У наратології для означення цього явища використовують фігуру еліпсису. За нашими спостереженнями, ніколи не розповідають про конфлікти та проблеми, які спіткали людину в Німеччині.

Загалом, сюжет досліджуваних нами усних наративів характеризується нелінійністю та фрагментарністю, а ще використанням прийомів пролепсису й аналепсису, що дають змогу зацікавити слухачів і спонукати їх дочекатися подальших подробиць, та уможлиблює надання ситуації більшого контексту і глибини.

Оповіді про досвід Другої світової війни – це переважно гетеродієгетичний наратив, про сучасні події розповідають у гомодієгетичній формі. Це зумовлено тим, що нині майже не залишилося людей, які безпосередньо пам'ятають події минулої війни. Таким чином їхні історії стають частиною родинного переказування.

Особливості презентації нарації характеризуються відмінністю чоловічого/жіночого тексту, використанням мовленнєвих форм, типових для фольклорної розповіді.

РОЗДІЛ 3. ОБРАЗНО-СИМВОЛІЧНА ПАРАДИГМА АВТОБІОГРАФІЧНИХ ОПОВІДЕЙ

3.1. Образ «чужого» в усних наративах про Німеччину

3.1.1. Виникнення імагології та її становлення як міждисциплінарної науки

Імагологія як наука, витоки якої сягають французького порівняльно-історичного літературознавства 1950-х років, сформувалася відносно недавно. Як зазначено в літературознавчій енциклопедії, термін «імагологія» походить від латинського *imago*, що означає «зображення», «образ», та є позначенням відмінності між об'єктивним довкіллям і суб'єктивним його сприйняттям. К.-Г. Юнг, вводячи цей термін в обіг аналітичної психології, виходив з того, що образ ніколи не тотожний об'єкту, може бути лише схожим на нього [Ковалів 2007, с. 412].

Слушною є думка Володимира Моренця про те, що в культурологічних студіях «інше / чуже» розглядається як щось ірраціональне, невідоме, неприйнятне або неадекватне стосовно домінуючого світогляду і що в процесі раціоналізації часто (але не завжди) набуває негативних характеристик [Моренець 2002, с. 10].

Предметом дослідження в імагології є образи «інших», «чужих» націй, країн, культур, які трансформуються в стереотипи національної свідомості, тобто у стійке, емоційно насичене, узагальнено-образне уявлення про «чуже», сформоване в конкретному соціально-історичному середовищі. З цього випливає, що імагологія не тільки розкриває образ «чужого», а й із залученням процесів рецепції та оцінки характеризує і сам суб'єкт, відображаючи при цьому національну самосвідомість і власну систему цінностей.

У наш час завдяки своєму міждисциплінарному характерові імагологія як наука розширила межі свого дослідження в різних гуманітарних дисциплінах та використовує матеріали з найрізноманітніших джерельних баз, як-от: література, фольклор, мистецтво, історія, етнографія, етнологія тощо. Вона розглядається як розділ та метод культурології, який вивчає уявлення народу один про одного у сфері культурного діалогу, а саме: образ «іншого», «чужого» стосовно сприймаючої сторони етносу, культури, країни. При цьому дослідження в галузі імагології спрямовані на розробку певної загальної моделі сприйняття іншомовної культури або культури представників іншої держави, нації.

Якщо намагатися відшукати перші спроби, щоб розібратися в розмаїтті походження «національних образів», то варто згадати метафоричну класифікацію образів «інших», запропоновану французьким теоретиком Цветаном Тодоровим: перший тип він назвав «принципом Геродота» («кращі народи» проживають ближче, «гірші» – далі), а другий – «законом Гомера» («найбільш привабливими рисами наділяються найбільш віддалені народи») [«Образ іншого в сучасних історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації» 2008, с. 26]. Такі приклади «іншування» продовжують використовуватись і в сучасній суспільній думці.

Як свідчать дослідження К. Леві-Стросса, на архаїчних стадіях розвитку людської свідомості людині властиво описувати картину світу за допомогою протиставлень, бінарних опозицій. Варто зазначити, що бінарні опозиції наділяються універсальним характером. Однією з них є протиставлення «свої / чужі», де «своїх» ототожнюють з односельцями, своїм народом, громадою, а чужих – з іншим племенем, народом або будь-якою категорією людей, яка чимось вирізняється з основної маси. До чужих ставилися насторожено, побоювалися їх, але водночас світ чужих в уявленні первісної людини наділений особливим таємним знанням про дійсність, саме він володіє прийомами магії і можливістю передбачити майбутнє [Столос-Ворончук 2004, с. 46].

Первісна людина проклала чітку межу між «власним» світом, до якого вона належала, і «чужим», який вона вбачала небезпечним (це міг бути далекий світ, у якому жили чужі племена, або потойбічний, у якому перебували часом ворожі людині сили). Незважаючи на те, що міфологічна епоха вже відійшла в минуле і сучасна людина вибирає здебільшого інші орієнтири для надання того чи іншого семіотичного значення різноманітним об'єктам, які її оточують, у сучасному світі ця межа поділу «свій / чужий» досі виявляється. Однак деякі дослідники дотримуються думки, що межа між «своїм і чужим» не однозначна і досить розмита, «вона змінюється як у межах кожної епохи, так і – тим більше – в історичному процесі. Очевидно, до кінця середньовіччя фундаментальна протилежність «свого» і «чужого» мала формостійке протиставлення – соціального, культурного і найбільше релігійного» [Пронкевич, О., Харчук, Р., Матусяк, А. та Неборак, В. 2009, с. 44]. Так тривало доволі довго, і тільки з початком Нового часу співвідношення «свої» / «чужі» набуло нових конотацій та інтерпретацій. «Сприйняття «іншого» стало змінюватися перш за все на підставах реального спілкування із цим «іншим». Але розширення картини світу зовсім не зняло проблеми «свій / чужий», а актуалізувало її на новий лад. (...) Проблема «свій / чужий» стала не тільки філософською, соціальною, історичною, але й політичною» [Пронкевич, О., Харчук, Р., Матусяк, А. та Неборак, В. 2009, с.45].

В останні десятиліття після потужних глобалізаційних та соціальних змін опозиція «свій / чужий» яскраво виявляється завдяки своєму політичному контексту. Це протиставлення чітко виявляється серед наших сучасників, а особливо серед молоді. «Молода людина, входячи у цей світ і прагнучи віднайти місце в ньому, спочатку закономірно сприймає його як незнайомий, а отже, чужий, ворожий. Звідси прагнення відшукати своє місце у цьому світі, знайти «свою» субкультуру, «своїх» людей, прагнення сформувати світ «своїх» і протиставити його світу «чужаків» [Крушельницька 2016, с. 55]. Тут варто зазначити, що ціннісні

характеристики «своїх» і «чужих» частково збігаються з тими, що були притаманні цим світоглядним категоріям у міфологічну епоху: для «свого» характерними є близькість, позитивна налаштованість, асоціація з помічником та приятелем; типовою ж для «чужого» є повна антонімія – ворожа налаштованість та недовіра, потенційна можливість завдати шкоди «своєму». Це можна пояснити тим, що «у повсякденному житті, в основі відносин сучасної людини до людей іншої національності лежать стереотипи, пов'язані з особливостями їхньої поведінки, культури. Сприйняття «чужого» людиною традиційного суспільства передусім є містичними. З найдавніших часів «чужий» потенційно завжди ворог, ворог богів («наших богів»), носій шкідливої магії» [Пронкевич, О., Харчук, Р., Матусяк, А. та Неборак, В. 2009, с. 45].

Говорячи про саму науку імагологію, яка пройшла доволі складний шлях і зазнала багато критики впродовж 1950 – 1980-х рр., слід зазначити, що «вона ще й досі змагається за визнання, перебуває на злеті. Її методологія виводить компаративне дослідження у сферу вивчення міжкультурних відносин. Наукові зацікавлення зосереджені на актуальних для сучасного суспільства проблемах національної та культурної ідентичності, «деколонізації» тощо. Особливо інтенсивно ця спеціалізація розвивається у Франції та Німеччині» [Будний 2007, с. 53]. Як зазначає В. Будний у своїй розвідці про національні образи та стереотипи, одним із перших, хто почав ґрунтовно досліджувати взаємні культурні уявлення народів, зокрема образи певного етносу у свідомості й літературі іншої нації, був французький компаративіст Даніель-Анрі Пажо (Daniel-Henry Pageaux). Він розгорнув свої порівняльні дослідження в напрямку оновленої *psychologie du peuple* («національної психології») [Будний 2007, с. 53]. Саме Д.- А. Пажо належить концепція образу Іншого / Чужого, за яким автор експлікує його, цілеспрямовано чи імпліцитно, у параметрах, що визначаються заданими чинниками. Французький вчений трактує це так: «Я «бачу» Іншого, але образ Іншого є якоюсь мірою образом мене самого. Неможливо уникнути того, щоб

образ Іншого на рівні індивідуальному (письменник) і колективному (суспільство, країна, нація) або напівколективному (група однодумців, поширена «опінія») виявлявся принаймні не меншою мірою продовженням мене самого і мого простору» [Наливайко 2006, с. 92]. Подібні підходи ми можемо застосувати не лише для аналізу літературних текстів, але й текстів фольклорних. Французький літературознавець виокремлює чотири рівні, на яких ґрунтується процес вивчення національного образу:

- а) типові риси образу та їхнє функціонування в тексті, який досліджується;
- б) соціокультурні норми (силові лінії культури);
- в) культурні моделі, що послужили підвалинами створення образу;
- г) код, що дозволяє читачам пізнати образ [Pageaux 1983, р. 80-81].

Д.- А. Пажо, беручи до уваги специфіку культурних зв'язків, вдається до типологізації рецепції національної культури. Вчений вважає, що інша культура може розглядатись як «вища» порівняно з рідною національною культурою. Наприклад, англomanія французьких філософів XVIII ст., на думку Пажо, пояснюється вадами в їхній рідній культурі (брак свободи, толерантності). Позитивний образ Англії виконує роль критика стосовно французької культури. Такі «манії», за іншою культурою, сприяють створенню «марева», хибних ідеалізованих образів. Також іноземна культура може бути «нижчою» стосовно рідної культури (це сприяє підвищенню значущості своєї культури). Як приклад Пажо наводить германофобію французьких письменників кінця XIX ст., для яких зразком був «римський міраж» і які протиставляли німецькому «варварству» «моральну перевагу» римського народу.

Науковець виокремлює іспанофобію французів в епоху Просвітництва, коли іспанська «грубість» і «жорстокість» протиставлялися «доброму смаку» та «м'якій вдачі» французів. Інколи іноземна культура сприймається як «позитивна» і характеризується двостороннім зв'язком. Наприклад, на думку Пажо, галофілія деяких іспанських критиків заснована не лише на

позитивному сприйнятті Франції, а й на визнанні сприятливого впливу французьких поетів на іспанську літературу. Також часто інша культура приймається рідною культурою без будь-якого оціночного процесу (йдеться про об'єднання культур, у яких багатосторонні зв'язки перетворюються на односторонні як, наприклад, панлатинізм, пангерманізм, панславізм) [Pageaux 1983, p. 75-77].

Працювати в цьому руслі продовжив бельгійський компаративіст Гуго Дізеринк (Hugo Dyserinck), який на основі вивчення колективних уявлень про інші етноси та культури, намагався висвітлити основні завдання імагології як компаративної дисципліни [Dyserinck 2003].

Своє трактування національного стереотипу подає Дж. Лірсен у статті «Національна ідентифікація і національний стереотип» («National Identity and National Stereotype») [Лірсен 2011]. Учений стверджує, що дослідження національних образів потрібно вважати «компаративістською справою», адже «воно звернене до міжнаціональних стосунків більше, ніж до різної національної ідентичності» [Лірсен 2011, с. 374]. Автор зазначає, що «національні характеристики – це часто конкретні випадки та поєднання загальних моральних полярностей, а також що наше мислення категоріями — національних характерів зводиться до етнічно-політичного поширення рольових моделей в уявному антропологічному ландшафті» [Лірсен 2011, с. 374]. На думку Дж. Лірсена, саме цей аспект є підґрунтям для майбутніх досліджень у галузі імагології.

Дж. Лірсен виокремлює одинадцять методів для вивчення імагології:

1). У кінцевому результаті досліджень зображень є теорія культурних або національних стереотипів, а не теорія культурних або національних ідентичностей. Імагологія пов'язана з репрезентацією як представлення текстових стратегій і дискурсу.

2). Імагологія не є формою соціології; її мета полягає в тому, щоб розуміти дискурс уявлення, а не суспільство. Водночас зрозуміло, що поточні атрибути, що стосуються конкретної нації, є текстовими тропами, а не

соціологічними або антропологічними даними, тим не менше в певній мірі справедливо зазначити: культурний контекст, в якому ці зображення нашаровуються і звідки вони входять до дискурсивної практики, що не є основою колективного, не кажучи вже про національне чи громадську думку. Текст є більш поширеною моделлю, тобто інтертекстуальною, а не соціологічною проблемою. Щоб побачити літературну традицію (яка в будь-якому випадку ніколи не буває монолітною), так, якби вона була породженою установкою нації і мала б дозволити есенціалізм.

3). Наші джерела мають суб'єктивний характер; їх суб'єктивність не повинна бути проігнорованою або відфільтрованою і її слід брати до уваги під час аналізу. Певні національності вимальовуються в перспективний контекст, який представляє текст або дискурс. Через це дослідники імагології мають особливий інтерес у динаміці між тими зображеннями, які характеризують іншими (гетеро-образи) і тими, що характеризують одну власну, внутрішню ідентичність (самозабезпечення зображення або автозображення). Обидва, як правило, класифікуються в національних термінах, але в обох випадках вчені будуть побоюватися того, щоб бачити в цьому прості відображення емпіричних реальних колективів.

4). Імагологія має певний набір характеристик і атрибутів: тих, що виходять за межі гіпотез, які піддаються перевірці, або тверджень про факти.

5). Перше завдання імагології полягає в тому, щоб встановити інтертекст розглянутої національної репрезентації як образний.

6). Троп також повинен бути контекстуалізований і виникати в тексті. Також необхідним є усвідомлення поетичних та змінних умовностей, нарративних технік для збалансованої оцінки розгортання в тексті даного образу, а не лише бібліометричного сприйняття.

7). Важливою є історична контекстуалізація. Літературні тексти не можуть бути витлумачені у площині вічності естетики. Для реалізації цього релевантними є різноманітні історичні чинники та класова політика.

8). Прагматично-функціональна перспектива повинна відігравати важливу роль у проведених дослідженнях.

9). На основі всіх цих методологічних застережень виникають також додаткові перспективи. У довгостроковій історії вітчизняного кліше можуть зустрічатися деякі змінні константи, а іноді навіть коливання між протилежними оцінками.

10). Галузь зображень представляє одну додаткову перспективу особливої актуальності моделі, яка не тільки вказує на „Інших”, а й на зміст самостійності через історичну пам’ять і культурну пам’ять, які були включені до аналізу.

11). Вивчення національних образів є вже само собою порівняльним методом: воно звертається до міжнаціональних відносин, а не національної ідентичності. Крім того, зразки національної характеристики будуть виділятися найбільш яскраво, коли вивчати їх як багатонаціональне явище [Лірсен 2011, 370-374].

Автор апелює до актуальності провадження досліджень у руслі імагології, наголошуючи на тому, що «ці методи та точки зору й далі визначають специфіку імагології та допоможуть їй збагатити своїми відкриттями широке поле гуманітарних наук та окреслити їх інтерес до конструктивів ідентичності [Лірсен 2011, с. 374].

Розглядаючи фольклорну імагологію, бачимо, що саме вона при всій своїй умовності, чітко та яскраво відтворює характери людей, їхні ціннісні орієнтири, манеру мовлення, міжособистісні взаємини, стереотипи повсякденного поведіння, сформовані в тому чи іншому соціокультурному середовищі. Водночас дослідження в межах імагології вимагають запозичення та залучення відповідних знань, а також методологічної бази з різних сфер науки: історії, етнопсихології, культурології тощо.

Український учений-компаративіст Д. Наливайко доводить, що сучасна методологія дослідження міжнаціональних образів ґрунтується на філософії

взаємин між «Я» та «Іншим», яку імагологія проєктує на сферу міжкультурних процесів [Наливайко 2006, с. 93].

Історія української фольклористики також подає зразки досліджень, що стосуються міжетнічної комунікації. Саме міжкультурні взаємини впродовж століть стали підґрунтям для творення стереотипів і упереджень стосовно інших народів. На цьому зосереджує увагу Георгій Булашев, зазначаючи, що «українські легенди та «побрехеньки» не забули, між іншим, і тих народностей, з якими українцям доводилося і доводиться стикатись на своєму історичному життєвому шляху. Характеристики різних національностей свідчать про глибоку народну спостережливість і, попри всю свою стислість, виблискують мальовничою яскравістю барв, іскристим гумором. У цих легендах і «побрехеньках» найчастіше йдеться про «хохлів» і «кацапів», або ж «москалів», потім – про поляків («ляхів»), татар, євреїв («жидів»), «німців» і циганів. Характеристики різних народностей позбавлені будь-якої упередженості» [Булашев 1992, с. 146].

Міжкультурні та суспільно-політичні процеси стали ґрунтом для формування етностереотипів в усній народній творчості, серед яких чітко простежується образ «німця». Особливо активно цей пласт фольклору почав поширюватися в період політичних та соціальних катаклізмів, таких як Перша і Друга світові війни, хвилі еміграції та заробітчанства. Тому в наш час існує велика кількість різних думок, стереотипів та упереджень стосовно Німеччини та німецького народу, які завдяки соціальному контексту та масовості стали елементами фольклору.

Розглядаючи образ німця, варто звернутися до етимології цього етноніма, адже історично він формувався і досі перебуває під впливом певного семантичного навантаження. Відомий лексикограф і фольклорист першої пол. XIX ст. Павло Білецький-Носенко у своєму відомому словнику дає таке пояснення до слова «німець»: «Всякой иностранец из Европы Западной, который не знает славенских наречий», а до слова «нимота» –

«Немцы. Иностранцы. Немой народ. Сброд презрительных иностранцев» [Білецький-Носенко 1966 с. 245].

Проте митрополит Іларіон подає дещо інше трактування щодо виникнення цього етноніма: «Традиційно-популярне переконання, що слов'яни утворили цей апелятив від старослов'янського прикметника ньмь («ньмы» – «німий»), бо слов'яни не розуміли мови германців і тому думали, що вони взагалі не говорять, бо вони «німі», – показується сумнівним у світлі того факту, що слов'яни не розуміли мови й інших сусідніх народів (греків, римлян, азійських кочовиків), але все ж таки за «німих» не вважали їх. Цей факт змусив декого з дослідників поставити питання, чи слов'янське слово «ньміць», бува, не походить від якогось іншого слова, а не від прикметника «ньмь» («німий»)» [Митрополит Іларіон 1988, с. 284-285].

Як зазначає М. Красиков, багато фактів указують на те, що «народна етимологія» не завжди збігається зі справжньою, проте фольклорні джерела є вирішальним чинником для роз'яснення цієї проблеми, адже апелюють до того, що актуальність семантики слова «німець» як «людини без мови» є беззаперечною. Автор статті зазначає: «Німець» – назва іронічна і метафорична, це людина, яка не розуміє мови народу, серед якого опинилася, і це, як кажуть, його проблема. Ця визначальна риса, а також специфіка (певна подібність) одягу, зовнішності, манер германців, англійців, французів, італійців та представників інших західноєвропейських народів обумовила нівеляцію відмінності між ними в очах народів, які накинули на чужинців своєрідне презирливе прізвисько – німці» [Красиков 2004 с. 126]. Вчений також наводить паремії про німців, прокоментовані Іваном Франком: «Глухий німець. Неглухий, а не розуміє, що до нього говорить Русин»; «Говори до нього, коли він німець! Не розуміє.»; «Німцеві наклени в маму, а він каже: я, я. Він не зрозумів та й такає.»; «Ой, німці, німці, де ваш розум дів сі? Сміялися з Німців, коли вони появилися у нас, та швидко показалося, що їх розум далеко ліпший від нашого»; «Пропає гірш Німця. Чому і як пропає Німець – невідомо» [Франко 1908, с. 450-451].

Останніми десятиліттями українськими та зарубіжними фольклористами було розроблено низку відповідних методів, що підтверджують доцільність використання для інтерпретації усних текстів, відтворених іншими типами культур. Це уможливорює застосування фольклористичних підходів для того, щоб під час аналізу закорінених у людський досвід соціально-культурних практик змогти побачити духовне обличчя сучасних українців. У цьому контексті нам варто звернути увагу передусім на прозові тексти оповідного характеру, розказані у меморатній конвенції. Для того щоб зрозуміти семантику розповіді, не достатньо застосувати підходи, що їх виробила та традиційно використовує фольклористика. Однак, як було зазначено у першому розділі, оскільки ми працюємо з розповідними текстами, доцільно використовувати напрацювання наратології.

Сучасні дослідники народної прози часто акцентують увагу на тому, що наративні тексти стали предметом вивчення багатьох гуманітарних наук. Зокрема, німецький дослідник усної історії Готфрід Корфф у праці «Eine sehr persönliche Rückerinnerung» («Індивідуальний спогад про минуле») стверджує, що, «ставши об'єктом дослідження, усні історії, автобіографічні оповіді стали й вагомим матеріалом для вивчення ряду проблемних питань, відповіді на які шукають фахівці з таких гуманітарних дисциплін, як етнологія, історія, соціологія та ін. Відповідно, працюючи із сюжетними текстами, ці дисципліни сформували свою методологічну базу дослідження. Сюжетні тексти належать не тільки до сфери індивідуального, але й до сфери колективного, в якій синтезувалися загальнокультурна та комунікативна інтенції оповідача» [Korff 2014 p. 294]. Схожої позиції у своєму дослідженні про канадську українськість дотримується Наталія Ханенко-Фрізен, яка наголошує на тому, що наратив не є просто скупченням тексту та інформації, а це структурована за певними принципами репрезентація реальності, в якій остання повторюється у формі оповідання із визначеними вступом, головною частиною та кінцівкою. Усі компоненти такого оповідання, взяті разом чи

окремо, несуть моральне чи ідеологічне навантаження [Ханенко-Фрізен 2011, с. 83]. Дослідниця стверджує, що «нарративні форми чудово надаються як для укладання та популяризації суспільної історії й пропагування колективної долі, так і для укладання індивідуальних спогадів, формуючи ідентичність як авторів репрезентації, так і творців історії» [Ханенко-Фрізен 2011, с. 83].

3.1.2. Амбівалентність образу німця в наративах про Другу світову війну

Текстологічний аналіз, враховуючи семантико-структурний підхід, засвідчив, що фольклорний портрет соціостереотипного образу «німця» як чужого наділений виразними домінантними рисами. Власне, саме збірне поняття «німці», не беручи до уваги темпорально-марковані константи, які були характерні для досліджуваного нами народу в ХХ столітті, в наш час інтерпретується зазвичай у позитивному ключі. Така розбіжність, якщо брати за об'єкт дослідження «іншого / чужого», в діяхронному зрізі пояснюється сферою ідеологій та політики, адже, зазвичай, саме на цьому ґрунті виникають різноманітні конфлікти й упередження, які з часом знаходять своє оприявлення через канали усної комунікації. В. Будний у розвідці «Розгадка чарів Цирцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології» дає чітке роз'яснення того, через які механізми і яким чином відбувається штучне насадження міжетнічного образу: «У ХХ і на початку ХХІ ст. – у добу міжнародного протистояння, розпаду тоталітарних імперій та глобалізації економічного, політичного й культурного життя планети – зміцніло нечисте на руку політичне іміджмейкерство: замовні статті, телефільми, книжки, призначені обілити власну політику, спосіб життя, панівну культуру, і навпаки – принизити та очорнити конкурента або ворога. Фашистська й радянська пропагандистські машини творили образ ворога з багатьох народів (євреї, цигани, кримські татари, чеченці), аби виправдати в очах власного населення і світової думки масові репресії та геноцид»

[Будний 2007, с. 61]. Саме через безпосередній вплив політичних систем ці ідеологічні стереотипи «просякли свідомість звичайного обивателя, його щоденний побут і масову розважальну культуру» [Будний 2007, с. 61].

Досліджуючи інший тип фольклорної розповіді – чарівну казку, – Лідія Дунаєвська редукує Пропівську семиперсонажну систему дійових осіб казки до триперсонажної, виокремлюючи добротворця, злотворця та помічника [Дунаєвська 1997]. У досліджуваних нами наративах німець може виступати в усіх трьох іпостасях. Ці ролі особливо яскраво простежуються в наративах про Другу світову війну.

Тут варто звернути увагу, що образ німця-нелюда у фольклорі вже досить добре досліджений [Кузьменко 2018; Мишанич 2003]. Однак наш матеріал дає змогу інтерпретувати цей образ дещо в іншому ракурсі. Німець, від якого очікують злого, несподівано стає помічником і рятівником для оповідача-українця чи його рідних.

Проте впадає в око й те, що в записаних нами наративах німецькі солдати виступають не тільки злотворцями (ворогами), але й у деяких випадках добротворцями та помічниками, що так чи інакше допомагали у скрутній ситуації. Особливе місце в таких розповідях займає фігура помічника, який виступає однією з обов'язкових структурних одиниць у системі дійових осіб.

Вони [німці] були людьми добримі, завжди нам допомагали. А ми їсти їм давали. А мами мої не було, то сестра Дарка варила їм бараболі, молоко квасне давала, і вони те їли, в хаті були, на землі спали, бо не було де, хата маленька була. А такого злого я нічого не знаю про них, вони були люди добрі, нічого ніхто не витворяв, збитків не робив (МСВ, жінка, 85 років, м. Тернопіль).

Баба наша розказувала, що тримали кухню німецькі солдати і що там готовили їсти. Вони були добримі і ту їжу приносили, і взуття приносили, давали нашим людям, але так поганого нічого не робили, а просто були такі, ну як сказати, щирі-щирі. Якщо могли чимось допомогти, то допомагали. О

то баба наша розказувала, бо вона тут була і вона то вже пам'ятає, як, каже, приносили, взуття приносили, давали. Те, що мали, тим допомагали. (СГВ, жінка, 76 років, с. Конюхи, Тернопільська обл.).

У таких оповідях про «доброго німця» інколи простежується мотив допомоги та порятунку, який представлений детально описаною сценою.

Ну ось, що я вам скажу. Ну вот, коли одного разу тата і мами не було в хаті, прийшли німці, ну вони відразу заходили і відразу там кухар був, відразу бліни пік. Я точно не пам'ятаю, тато з мамою десь пішли до шевця і їх довго в хаті не було. А тим часом заїхали машини і дуже багато, і всі в хату зайшли, в двері «ду-ду-ду» і вже помістилися, і вже під кухнею палять. А мій брат Євген був малий, йому шось 3 чи 4 роки, він з 39-го, і він мав такий автомат дерев'яний і..., а німець: «Но, но, но! Сідай!» каже. Взяв бліна, вони дуже любили мармуляду, і такі пушки великі тої мармеляди були в них. І він...в них якась мука була така, що ті бліни такі великі, він того бліна дав Євгену і мармуляди, і каже: «Сідай і їж!» (ТГІ, жінка, 94 роки, м. Старокостянтинів, Хмельницька обл.).

Мені мама завжди казала, що ті німці не такі погані, як їх малювали, і часто згадувала історію з їхнього села, як старші люди переховували в себе єврея, а до них тоді почали німці заходити. Знаєте, вони були добрими людьми. Так, вони напали, вони вбивали, але точно не всі були такими жорстокими. Не можна так сказати! Так ось: до тих людей німці заходили, і господарі пропонували поїсти, а ті за це платили. Уявляєте, якими справедливими вони були! І одного разу німець помітив того єврея, але нікому не сказав про це. Був людиною! Я не знаю точно, чи то так було насправді, але мама таке розказувала (РАП, жінка, 65 років, м. Збараж, Тернопільська обл.).

Досить часто в досліджуваних автобіографічних наративах уся історія в розповіді про образ «іншого / чужого» будується на зіставленні «німець / росіянин (москаль)». Образ «москаля» в українській фольклористиці ґрунтовно досліджений. Одним із перших, хто звернувся до нього, був

Георгій Булашев. У праці «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях» автор зазначає: «Українці, за звичаєм, називають великоросів «москалями», «лапотниками» і ставляться до них недовірливо, навіть з якимось страхом, вважаючи їх жадібними, брутальними, нещирими, хитрими, ледачими і мстивими. Народ уникає мати будь-яку справу з «москалем», не кажучи вже про те, щоб наймати його на службу. «Москаль» неодмінно обдурить, або ж доведеться з ним сваритися через його лінощі й лукавство, і тоді він накоїть тобі такого, що потім весь вік жалкуватимеш» [Булашев 1992, с. 147].

Дослідник підкреслює типові риси, якими у своїй усній народній словесності український народ упродовж століть наділяв цей етнос: «Називають також великоросів «кацапами»; у них довга борода клином, як у папа. «Москалі» походять від слова «Москва». Називають їх ще «кислопузими, смердючими москалями»: «вони все квас та сирівець (незаварний хлібний квас) п'ють, так що й саме череву в них скисло». У деяких місцевостях, розташованих уздовж залізниці, їх звать, нарешті, «хамською і дерев'яною душею» за те, що вони під час будівництва залізниці кривдили навколишніх пастухів, однімали в тих хліб. Їх вважають хитрими й дуже обережними: «москаль хоч і знає дорогу, та все ж розпитує». «У москаля душа – як повстанка: він і Бога не боїться». Склалася навіть ось така приказка: «Боже мій, Боже мій! А ми – Твої, а чиї ж то москалі?» [Булашев 1992, с. 147-148].

В останні десятиліття найкращі фольклорні ілюстрації образу «москаля» у своїх працях представили О. Кузьменко (2018), Р. Лихоград (2012), С. П'ятаченко (2007), Н. Мельник (2016, 2017), О. Яблонська (2018) та інші.

Слушною є думка О. Кузьменко про те, що фольклорний портрет соціостереотипного образу москаля у творах має виразні домінуючі риси. Їх характеризує низка стійких фольклорних тропів, які функціонують одночасно в різних жанрових моделях [Кузьменко 2018, с. 349]. Як приклад,

фольклористка подає уривки з пісень, зафіксованих наприкінці Другої світової війни, у котрих ідеться про *німця* та *москаля*:

«Ой сину, ти мій сину,
Німак відібрав торбину,
Шурнув мене в самий кут
Й каже: солонина «гут».

***

«Ой, які ж ті більшовики
Добрі поміж нами:
Забирають хліба тонни,
Нам лишають грами.
Загрібають хліба тонни:
Жита і пшениці
Нам по світу двісті грамів,
Як ліків в аптиці» [Кузьменко 2018, с. 359].

В усних оповідях наших респондентів наявні конотації ворога-москаля як *«того, що все забирає»*. Схожий мотив присутній і в творах усної словесності про Голодомор, де більшовицько-комуністична репресивна система забирала худобу та житло і таким чином спричинила тотальний голод. Німці ж тут змальовуються як ті, котрі, навпаки, допомагали. Наведемо кілька прикладів:

Як тобі сказати? На час війни ті німці до людей відносилися дуже добре, ліпше чим росіяни, вони ліпші були. Ну як сказати, знаєш, я не нацист, но по розказу батьків, вони розказували, що за німців було в нас ліпше. Вони, по-перше, школу запускали, релігію, не відбирали їдло, яке люди тримали, наоборот: помагати – помагали, давали продукти. А во, як казали, коли приходили москалі: свині забирали, коней забирали, зерно забирали – всьо забирали, тому люди, можна сказати, бідували дуже сильно, дуже сильно бідували люди! Наприклад, моя мама розказувала і дідो мені розказував, шо вони мали коні, – то рускі забрали коні, так і не віддали, німці прийшли і

подарили коня: ради того, каже, щоб вижили діти. Таке було. Я це точно знаю! (ТЮМ, чоловік, 53 роки, с. Качанівка, Тернопільська обл.).

Старожили колись розповідали, що коли приходили німці, то якщо вони взяли щось у господарстві, наприклад, яйце чи курку, чи якусь там поживність, щось таке в господині, то вони завжди платили їй. Тобто насправді це трошки міф, що німці погано ставилися до селян. Кажуть, що вони шанували людську працю і поважали їх, вони платили живими грішми, якщо брали якісь продукти харчування (ПГМ, жінка, 44 роки, с. Качанівка, Тернопільська обл.).

Респонденти омовлюють те, що вагомий вплив на суспільну думку щодо конструювання образу «німця-фашиста» здійснила саме радянська тоталітарна система, і підкреслюють певну невідповідність між «поганими німцями» й «добрими росіянами».

Якщо ж стосується німців, то їм приділялась велика увага через їхню «ненависть». Багато людей були частково під впливом пропаганди СРСР і принаймні в таких наративах могли згадувати про Вермахт («німці вторглися в 4-5 ранку», «СРСР переміг фашизм»). Все ж, більшість з особистих історій, які мені довелося чути, значно більша ненависть була саме до радянських солдат. Одну історію пам'ятаю дуже добре – як прадідусь розповідав, що коли німецькі солдати були в його селі, то, на велике здивування для всіх, не поводили себе жорстоко – вони могли пропустити дітей та жінок першими до обіду, коли їх замінили совети – залишили всі свої речі (взяли лише амуніцію, зброю та частину документів) і тікали. Радянські ж солдати, прийшовши на Святвечір, забрали навіть те, що було на столі (СОД, жінка, 57 років, с. Липки, Житомирська обл.).

В нас жив офіцер німецький, то я ж кажу, що він не знущався, не робив підлість, ні щось поганого. Бачите, то воно і суперечить тим поглядам, тій думці, що вона є, що німці такі були геть фашистами, якимись такими, що гнобили. Вони нормально ставилися до наших людей, іменно в нашому селі (ДВП, 71 рік, с. Качанівка, Тернопільська обл.).

Схоже протиставлення німецьких військових, які турбувалися про населення, і росіян, які свідомо наражають на небезпеку цивільне населення під час сучасної російсько-української війни.

Я вам навіть ще більше скажу, ось я чула від своєї бабусі ще, у нас, коли почали наступати наші уже, радянська армія, вони почали наступати із-за Дніпра, гнати німців. Коли вони в сорок четвертому році наступали сюди, то вони почали бити звідти, виганяти якби німців, і вони почали бомбити. І німці всіх поселили на середню вулицю, тому що в нас село таке як з гори, вони всіх людей поселили на одну вулицю, щоб якщо міни будуть летіти, то вони будуть швидше там, де вище. Німці думали, щоб цивільне населення не розбомбили, щоб не страждали люди, вони їх поселили в безпечніші місця. Ось про що я завжди думаю: це ж так і треба, війна повинна бути між військовими, військові проти військових, так, я так думаю, но не з народом воювати, не з простим народом. В нас от зараз в селі жінка вийшла з дітками у двір, там шось уже роздумують чи там щось копати, чи робити в городі, то вони напустили на них дрона і кинули на них бомбу, ну не бомбу, снаряд, і всіх 3-х убило на смерть. Ну це що війна? Це навіть війною вже не зवेश, це вже дикість і просто Середньовіччя якесь, що просто аби тільки їм вбивати, аби кров побачити, всьо, ну це ж нелюди такі, звірі (ТНІ, 70 років, жінка, м. Херсон, Херсонська обл.).

Проте не завжди в зібраних автобіографічних наративах «німець» постає рятівником і «добрим» героєм. Тут ми можемо говорити про певну амбівалентність цього образу, представленого меморатами про Другу світову війну. У затранскрибованих оповідях ми часто зустрічаємо поняття «ворог» і його абстрактно-атрибутивну конотацію «ворожість».

*Колись бабуся розказувала, що була дитиною і були німецькі солдати, люди дуже боялися, бо ж всі знали, що вони наші **вороги і вороже** ставились до них. Наше містечко Городенка - це було колись єврейське містечко, тут була синагога євреїв і вони мусіли переховуватися. Бабуся розповідала, як у їхніх сусідів в хаті сховався чоловік із єврейським хлопчиком, і одного разу*

прийшли німці, вони завжди проштрикували таким гострим предметом сіно, стодолу, і за переховування єврея німці могли розстріляти всю сім'ю. Всі дуже були налякані. В тій хаті була новонароджена дитинка, декілька місяців, і та старша бабуся тієї дитини здогадалася і почала її щипати, щоб дитина голосно плакала, і німці не робили обшуку, швидше пішли. Таких випадків було багато, у моєї бабусі навіть декілька тижнів на горищі переховувався один чоловік єврей, звичайно, що були різні (КВЮ, жінка, 40 років, с. Котиківка, Івано-Франківська обл.).

Найяскравіше образ ворога-німця передається сценами, в яких респондент показує його жорстокість. До цього часто додається власне судження щодо причин і справедливості такої жорстокості. У наступному пасажі з наративного інтерв'ю показано, як оповідач засуджує німця за жорстокі дії і водночас намагається зрозуміти його людяність:

Мій тесть розповідав, що в сусідньому будинку квартирували німецькі офіцери. І вони любили комфорт, вони любили, як і українці: поїсти, попити, але вони... І був такий випадок, що син господаря вкрав якусь дрібничку, то вони сина господаря дуже відшмагали, дуже сильно відшмагали. Це було надто завелике покарання, як для цього вчинку. І недалеко жила сім'я, яка мала п'ятеро дітей. Їм важко було, і вони допомагали цій сім'ї продуктами, консервами. Просто вони були, з одного боку, і якісь надто жорстокі, і з іншого - вони були якісь такі людяні (ГІБ, чоловік, 60 років, с. Дибще, Тернопільська обл.).

Часто омовленою темою в усних наративах є тема примусових робіт на теренах Третього Рейху. Героями здебільшого є дівчата, крізь призму життя яких трансформуються різні аспекти цієї теми, зокрема, як скарги на нестерпну каторжну працю, туга за рідними тощо.

Коли почалася війна і коли німці відступали, то вони забирали багато наших українців в полон, в табори на роботи. Можу сказати так. І почула від свого я батька, що забрали його брата і сестру, якій було чотирнадцять років і вона попала до одного якогось фермера. Він володів фермою, і ту

дівчинку маленьку в чотирнадцять років заставили доїти корови. Ну, на мій розсуд, вони були, можу сказати, жорстокими і не знали жалості. Вона пізніше розказувала, що на неї часто кричали і інколи били. Вона так і не повернулася. Потім з Німеччини вона переїхала в Бельгію, з Бельгії - в Штати. І так проживала доти, коли вже дали дозвіл на переїзд до України. Вона за такій великій час - 50 років, провідала свого брата (МБП, жінка, 69 років, с. Поплави, Тернопільська обл.).

Переказуючи важкий життєвий досвід своїх рідних під час Другої світової війни, респонденти підкреслюють емоційність таких оповідей та небажання відтворювати їх часто, як це показано в наступному прикладі.

Моя бабця і дід по батьковій лінії були вивезені в концлагери. Але коли я їх питався про той період життя, вони згадували неохоче. Розказували тільки, що їх везли такими залізними вагонами, де з всіх сторін дув вітер. В голоді, в холоді. І що вони не надіялися, що вони повернуться живими. По приїзду (Бог дав, що вони вижили) односельці нормально їх сприйняли. До них досить непогано відносилися. Далі вони вступили в колгоспи. Працювали також тяжко. І так все життя. Ну згадувати той період вони не любили. І розказувати про це не любили (ШНМ, жінка, 45 років, м. Тернопіль).

3.1.3. Образ «німця» та його трансформація з другої половини ХХ століття до сьогодні

Саме такої негативної стереотипії зазнав образ «німця» у другій половині ХХ століття. Таке упереджене ставлення формувалося під безпосереднім впливом радянської ідеології. Якщо в Німеччині у післявоєнний час проходить глибоке переосмислення минулого досвіду і загальнонаціональне каяття за ту шкоду, якої фашистська ідеологія завдала іншим народам, то у радянській ідеологічній системі не спостерігалось

жодного жалю за зруйновані особисті долі не одного покоління, знищення чи виселення цілих народів.

Радянська ідеологічна машина у післявоєнні роки впевнено просуває образ німця-ворога. Зокрема, наступні приклади це ілюструють:

Коли я була малою, то знала, що німці погані, що вони завдавали шкоди і страждань нашому народу. У фільмах і в книжках німці були жорстокими, через це я навіть боялась, щоб вони знову до нас не прийшли. Тепер я вже розумію, чому це так було. Але ви лише подивіться, який парадокс: моя бабуся і мама про них (німців) говорила краще, ніж про москалів. Навіть на війні вони ставились до простого населення дуже добре, а москалі все від нас забирали. <...> Коли я згодом опинилась в Німеччині, все для мене змінилось. Найбільше запам'яталися, напевно, та сама родина, у котрій я жила. Це були не ті німці, про яких я колись наслухалась (сміється). Родина дуже ввічлива, дуже до мене добре ставилася. На запитання «Чому, кажуть, що там усе не так?» я не знаю, що відповісти. Ось не так і все! В них свої традиції, свої якісь обов'язки, але я можу сказати, що діти більш такі спокійніші, вони ніколи не кричали, завжди слухали мене (ЖЛВ, жінка, 55 років, м. Тернопіль).

Як бачимо, оповідачка говорить про стереотипи й упередження стосовно «німців» та про подолання цих стереотипів. Цей наратив побудований на протиставленні: було одне уявлення, але при особистому контакті з німецькою родиною ці стереотипи руйнуються. Звернемо увагу на ще один пасаж: бабуся оповідачки не мала негативного налаштування щодо німецьких солдатів, навпаки, негативного забарвлення набуває образ москаля.

Дещо схожу історію простежуємо в наступному автобіографічному наративі:

<...> Так, колись всюди говорили, що німці погані, такі були часи. Ми так були виховані, і навіть в школі цього вчилися. А вдома (що мені завжди було дивно) дідусь розповідав про німців тільки хороше. Дуже добре

пам'ятаю історію про те, як німці прийшли на наше подвір'я і захотіли взяти собі корову. Бабця впала на коліна і почала просити цього не робити, бо в хаті троє маленьких дітей, не виживуть без молока. Німці послухались, не взяли. А потім навіть ще декілька разів приходили і давали німецький шоколад. Гладили по голові мою маму, бо та вже ходила в школу і вивчила декілька німецьких слів. Ось таке то було (КВМ, жінка, 62 роки, м. Тернопіль).

Варто згадати, що свого часу широким розголосом у науковому світі відзначилася теорія подвійності конструювання національних образів британців Е. Гобсбаума і Б. Андерсона. Суть цієї теорії полягає в тому, що національні образи мають двоїстий характер: переважно вони конструюються «зверху», і все ж неможливо їх досягнути, якщо не підійти до них «знизу», з погляду переконань, забобонів, потреб простої людини [Гобсбаум 1998, с. 20].

Розглянемо, як конструюється образ німця, німецької родини, німецького міста, промислового та культурного ландшафту Німеччини з погляду пересічного українця, які саме особливості омовлюються, а отже, стають основою для формування стереотипізації.

Загалом образ німця, німецької родини формується як досить позитивний. Оповідачі неодноразово підкреслюють чистоту і порядок, які панують у німецьких оселях.

У Німеччині я не була. Але мій чоловік працює далекобійником і часто бував у Німеччині по роботі. Він завжди із захопленням розповідав про цю країну. Казав, що там дуже акуратно, чисто. Що скрізь порядок. Декілька днів він навіть проживав у родині. Його приймали дуже гостинно. І він має позитивні спогади про їхню дружню сім'ю. Казав, що рідко де зустрінеш таких людей (КОВ, жінка, 35 років, м. Дубно, Рівненська обл.).

Цікавими є свідчення про повсякдення німців від людей, які працювали в Німеччині. Зокрема, зазначають інший, «ранковий» спосіб життя, властивий місцевим жителям.

Там зовсім не такий побут, життя. От там німці встають дуже рано. Вони встають в чотири години ранку. І вже всі німці в шість годин на роботі. І там вже після п'ятої години вечора ну життя немає. Вже всі двері закриті, вікна закриті і німці сплять, все (МЛВ, жінка, 60 років, с. Гуща, Волинська обл.).

Оповідачка звертає увагу на скромність, навіть певний аскетизм німецьких осель. Дивується наша співрозмовниця і скромності німецького частування.

<...> Німкеня, звалась баба Гельтруда. Ну я ходила до неї в гості. Я їй хліб носила той, що оставався в нас, не хочеться ж викидати. А в неї були кури. І от я з нею подружилася і носила їй хліб. І вона запросила мене до себе в гості. Ну, яке там було угощення — кава, батон, пряніки. І хочу сказати, що в німців зовсім, от в хаті, не така постава, як в нас. Там нічого немає лишнього. Ковролін на всю підлогу, диванчик, телевізор і така невеличка шафа. Всьо. Те, що вони мають, але все дуже чисто... (СЛВ, жінка, 65 років, с. Гніздичне, Тернопільська обл.).

Поміркованість у всьому, відсутність життя напоказ, для когось, а не для себе – ще одна характерна риса типового німця.

Власниця, на яку я працювала, мала два своїх ресторани. Вона жила при ресторані на другому поверсі. Їй було абсолютно байдуже на якість матеріально дороге: в неї не було дорожчих машин так, як в нас. Якщо в нас ти власник ресторану, значить мусиш їздити на останній моделі джипа якогось там. В неї звичайний фольцватен був, вона ним возила працівників, і мене також додому підвозила. <...> Для них це нормально, хоча я часто бачила (сміється), як їде якась дуже-дуже класна машина, а там за кермом пенсіонер, старенький дідусь, який є поціновувачем таких речей. Молодь їздить на простих машинах, в них інше ставлення до того. Це в нас голодні люди на отаке, а для них - це нормальні речі, і вони не женуться за плазмами, дорогими телефонами і так далі (ПОМ, жінка, 45 років, м. Тернопіль).

Ще однією рисою «типового німця», яку підкреслюють наші оповідачі, є чесність і порядність стосовно майна інших людей.

<...> І люди інші, зовсім інші: менталітет, культура. Ну я можу багато що сказати. Перший випадок: жінка пішла в магазин, купила там дещо і виходить. Тут за нею вибігає німкеня і щось говорить, а та не розуміє мови, тільки бачить, що та простягає гаманець. Перше - чесні люди. <...>І їдеш ранком по трасі. Бачиш, магазин. Привозили молоко чи інші продукти. Магазин ще закритий, хоч ранком вже рух. Продукти привозять, продукти під дверима поставили, накладну положили і все. І ніхто того не зачіпає. То вже менталітет. Порівняти? Не хочу говорити, але в нас трохи не так воно все (БГВ, жінка, 56 років, с. Загір'я, Тернопільська обл.).

Досить часто фраза «типовий німець» стає зрозумілою співрозмовникам і не потребує додаткових тлумачень [Будний 2007, с. 53]. Це пояснюється тим, що респонденти, створюючи у своїй уяві певний етнічний образ «іншого», «чужого», звертаються до стереотипізації – процесу формування стійкого уявлення або образу будь-яких людей, подій, явищ. Ось до яких висновків доходить С. П'ятаченко: «Національна ментальність передбачає нормативно-оціночний бік свідомості, яка виробляє національні духовно-ціннісні орієнтири в життєдіяльності етносу. Деякі із цих орієнтирів набувають вигляду стійких формул – стереотипів. Український фольклор у сукупності різножанрових творів формує певні стереотипи сприйняття представників інших етносів, що має значну цінність для самоусвідомлення українцями власної національної самобутності» [П'ятаченко 2007, с. 236].

В українській фольклористиці тема національної ментальності та стереотипізації інших етносів вивчена ґрунтовно, адже через історичні події наш народ взаємодіяв із різними національностями, що, своєю чергою, привело до великої кількості зразків усної народної словесності, де фігурує саме образ «іншого / чужого», представлений через зображення різних

національностей та етносів, як-от: росіянина (москаля), єврея, цигана та ін. Звернімося до аналізу цих праць.

У дослідженні «Національний менталітет в умовах трансформації сучасного українського суспільства» Х. Кук подає, на наш погляд, вдалу дефініцію національного менталітету, зазначаючи, що це «сукупність історично сформованих установок і рис характеру народу, цінностей, стереотипів і архетипів, які мають специфіку поведінкового прояву <....>. Національний менталітет проявляється як сукупність внутрішніх настанов, нахилів народу щодо характеру їх діяльності, мислення, відчуття та сприйняття світу саме тільки йому притаманним чином. Національний менталітет має конкретно-історичний характер, відповідає певним періодам розвитку суспільства, визначає стереотипні уявлення до навколишнього світу та забезпечує можливість адаптації до нього людини» [Кук 2012, с. 8–9].

Саме спільне історичне минуле, зумовлене політичними і соціальними змінами, відіграє важливу роль у конструюванні певних стереотипів та уявлень щодо німецького народу. Тут варто зазначити проблему національного розуміння, до якої звернувся Г. Гачев у праці «Національні образи світу». Її автор розглядає у площині парадоксу: «З одного боку, народи світу максимально наближаються один до одного за способом життя, побутом, виробництвом, культурою, а з іншого – загострюється національна чутливість. Дивно? Але вже з історії розвитку національних почуттів видно, що справа не у різкості відмінностей, а в частоті контактів: <...> якщо вони жодного разу не зустрічалися, то й не знають про інших і про свої особливості. Але навіть близнюки в родині – як різко різні індивідуальності відчуваються. Так що єдиний діалектичний процес асиміляції-дисиміляції народів та національних культур відбувається і в наш час» [Мельник 2016, с. 206].

Уривок з наступного інтерв'ю демонструє, як змінилися стереотипи у сприйнятті «німця» впродовж кінця XX – початку XXI століття від людини,

яка чогось не розуміє, до максимально позитивної якісної характеристики, яку сьогодні надають автомобілям німецьких марок.

У дитинстві для мене слово «німець» асоціювалося з Німеччиною, мовою, культурою та історією цієї країни - це само собою. Цікавим фактом ще було те, що наші люди неодноразово використовували їх національність наче як "образу" по відношенню один до одного. Якщо тебе називали німцем, це означало, що ти чогось не розумієш. Як зараз пояснюють старші покоління, це все почалось через їхню мову. Адже при Другій світовій війні, коли на території України були німецькі солдати і творили тут безчинства, у наших народів був мовний бар'єр, через який в будь-якому випадку їм було тяжко порозумітися, знайти якусь спільну мову. Відтоді, коли людина чогось не розуміла чи вдавала вигляд, її прозивали «німець». Зараз же це слово більше асоціюється з німецькими автомобілями, які вважаються досить надійними та якісними (КСЕ, жінка, 38 років, м. Миколаїв).

Наступне інтерв'ю також демонструє динаміку в сприйнятті образу німця від нейтрально-негативного, сформованого ідеологізованими радянськими кінофільмами про війну, до захопленого сприйняття емпатичності мешканців Німеччини, їхньої відкритості та людяності.

Моє ставлення до німців спочатку було якимось таким нейтральним, бо ж майже нічого про них не знала, тільки децю з воєнних фільмів, але коли приїхала в Німеччину була вражена, особливо коли поїхала перший раз. Я не знала досконало німецької мови, але тим не менш вони мені завжди допомагали, тому я не можу сказати чогось поганого про них, завжди відгукувались, завжди були позитивно налаштовані. Наприклад, коли ти поїдеш в сусідню Польщу, то деколи є таке презирливе ставлення, а в них - ні. Вони ніколи поганого не говорили, мовляв, ви там з України приїхали сюди і так далі. Завжди класно йшли на контакт і нічого поганого в нашу сторону не говорили (НУМ, жінка, 28 років, с. Гримайлів, Тернопільська обл.).

Для такого роду стереотипізації характерною для респондентів є ідеалізація представників іншого етносу. За нашими спостереженнями,

значну увагу в зібраному матеріалі приділено рисам характеру, на основі яких вибудовується образ «іншого», «чужого». З погляду структури це одна з найбільш поширених сцен (за термінологією Ж. Женетта) у наративах про Німеччину. Однією з типових рис німецького характеру, на думку українців, є дисциплінованість, працьовитість та відповідальність:

З розповідей старших людей, які побували в Німеччині, зрозуміла, що німці взагалі дуже дисципліновані і вони привчають до дисципліни своїх дітей. Німці культурні і ввічливі люди. (ТСМ, жінка, 25 років, с. Залізці, Тернопільська обл.).

Я знаю, що в Німеччині все гарно виглядає на вулицях. Німці всі працьовиті, організовані, надзвичайно толерантні, акуратні і відповідальні. І цьому вони привчають своїх малих дітей. (ДЛС, жінка, 45 років, с. Межигори, Львівська обл.).

Досвід проживання в Німеччині дозволяє нашому респондентові вибудувати розлогий наратив, побудований на протиставленні «ми» – «вони». Характерно, що наведений нижче приклад не має однозначної якісної характеристики в категорії «добре» / «погано». У наративі послідовно перелічуються риси, які видаються відмінними від звичного для нас укладу.

Німці більш замкнуті та стримані, не обговорюється сімейне життя, дім, роботу, заробітки. Українці ж, навпаки, дуже люблять ці теми обговорювати. Німці доносять один на одного, якщо хтось порушив якесь правило чи закон, і це заохочується в суспільстві. Українці вважали це ганебним. Німці приязні до всіх, не показують своє незадоволення чи те, що людина не подобається. Кожен будинок встановлює свої правила стосовно побуту по дому, яких обов'язково всі дотримуються. Є визначена тиха година протягом дня, коли заборонено шуміти в себе вдома чи на подвір'ї. Українцям це дико. Пунктуальні, взагалі неприйнятно запізнитись на зустріч чи щось зробити невчасно. Економлять, і це вважається чесною. Українці частіше економних вважають жадними. Не прийнято хвалитись дорогими речами, це ознака дурного тону. Українці, навпаки, люблять хвалитись (і

паркан має бути вищий ніж у сусіда, і будинок має бути на поверх більший і машина дорожча і т.п.) Не прийнято дарувати дорогі подарунки на день народження, дуже цінуються вироби, зроблені своїми руками. Не прийнято прийти в гості без попередньої домовленості навіть до близьких друзів чи батьків. Обов'язково про це завчасно домовляються. Запросити в гості не означає, що буде застілля. Може бути просто спілкування. Українці, якщо запрошують в гості, то столи мають бути заповнені. В нас хлопець, якщо зустрічається з дівчиною, то всюди і завжди платить за неї (ресторани, транспорт, поїздки і т.п.). В Німеччині такого немає, кожен платить за себе (ФМС, жінка, 35 років, м. Городенка, Івано-Франківська обл.).

Ще однією німецькою рисою, яку вирізняють наші співвітчизники, є ввічливість, позитивне налаштування та відкритість до світу.

Коли ти будеш іти по вулиці, навіть якщо ти не розмовляєш - ну ось я німецькою не спілкуюся - але навіть якщо я йду одна, або дідуся везу (бо він на візку, він не ходить сам), то люди просто так вітаються, усміхаються і немає такої, знаєш, озлобленості. Якщо ти до когось привітаєшся, то тобі обов'язково у відповідь усміхнуться і скажуть: «Hallo!», «Guten Morgen!», «Gute Nacht!». Люди якісь такі добріші, немає такої озлобленості. Я це завжди помічала! (ПОЛ, жінка, 49 років, м. Бремен, Німеччина).

Як бачимо, більшість пасажів із розшифрованих нами інтерв'ю містять антоніміїні структури, які презентовані протиставленням структурних уявлень про наш світ – «ми і вони», «тут і там». Ґрунтуючись на цих релевантних механізмах наративізації досвіду, які, власне, і відповідають за зміст оповіді, ми можемо дослідити це протиставлення. Досить часто в такій позиції зіставлення респонденти наголошують на ціннісних орієнтаціях особистості, інколи вдавшись до гіперболізації.

Наведемо приклади із розшифрованих інтерв'ю:

Запам'яталась мені їхня доброта і ввічливість, вони завжди були готові тобі допомогти в будь-чому, навіть тоді, коли ти з ними не зміг порозумітися, вони не лишили тебе в біді, а знаходили шляхи вирішення

проблеми і одразу ж йшли на контакт. Ментально ми максимально відрізняємось один від одного (НУМ, жінка, 38 років, с. Глібів, Тернопільська обл.).

Ну, я натрапила, можна сказати, на дуже добрих людей, вони допомагали в роботі, коли мені потрібно було. Завжди, коли я щось питала, мені люб'язно відповідали. У нас таке не часто зустрінеш. Здавалося, що вони готові все для тебе зробити. Наприклад, мені дуже важко було з мовою перші дні, то вони ніколи не злились, а розуміли з пів слова і ставились до цієї ситуації дуже лояльно (КНП, жінка, 27 років, с. Великий Говилів, Тернопільська обл.).

Що найбільше притаманно німцям, то це законопослушність, реалістичне оцінювання ситуації. Я вважаю, що це люди добрі, вони працьовиті, не байдужі до чужого болю. Вони люблять життя і цінують свій час. Також німецький характер суто патріотичний, послідовний і якийсь такий, я б сказала, раціональний (ПАА, жінка, 28 років, с. Старий Олексинець, Тернопільська обл.).

Наприкінці XIX – на початку XX ст. швидкого розвитку набула «класична» антропогеографія, що виникла на межі антропології і географії. Зокрема, американський дослідник Карл Зауер, узявши за основу напрацювання німецьких та французьких вчених, розробив теорію культурного ландшафту. На його думку, природний ландшафт перетворюється культурою, породжуючи ландшафт культурний [Посохов 2016, с. 30].

Доволі перспективною в дослідженні образів «іншого / чужого» стала методика Беньяміна Шенка, яка ґрунтувалася на побудові так званих «ментальних карт». У розумінні дослідника ментальна карта – це «створене людиною зображення частини навколишнього простору» [Шенк 2001, с. 42]. Те чи інше суспільство, група або індивід, використовуючи певну семантику і конотації, характеризують навколишні території, надають своє розуміння

соціального й культурного простору і таким чином конструюють ментальні карти [Посохов 2016, с. 30].

Характеризуючи міста і містечка сучасної Німеччини, оповідачі найперше звертають увагу на естетичну привабливість, чистоту, ошатність вулиць, будинків, громадських установ. Підтверджують це наведені нижче пасажі з розшифрованих нами наративних інтер'ю.

Там все не так, як в нас, бо там і будова, і чистота всюди, німці то є німці, всюди в них чисто, може, і не всюди, ось як в селі, бо мене водила по місті, бо жила там і я дивилася тільки там. Але всюди гарно. І магазини, і лікарні, і всюди, де вона мене водила, мені дуже сподобалося (СБЙ, жінка, 20 років, с. Велика Плавуча, Тернопільська обл.).

Це інтерв'ю містить ще один цікавий момент. Досить часто у побутовому спілкуванні вживається типове мовне кліше: «німці – то є німці». Це своєрідне узагальнення, яке покликане підкреслити цілісність описуваного об'єкта «німці», а також те, що йому притаманний ряд специфічних рис.

Типовим і часто повторюваним мотивом зібраних наративних інтерв'ю є висока естетика та функціональність простору німецьких міст і містечок.

Мені запам'яталася архітектура і менталітет німців. Там надзвичайно красиві міста, які оздоблені різними будинками: трьохповерховими, чотирьохповерховими; вони аж надто привабливі. Споруди виглядають дуже пишно і розкішно. Все якось так наче дихає історією і це просто заворожує (ДІМ, жінка, 43 роки, с. Старий Скалат, Тернопільська обл.).

У наступному інтерв'ю архітектура столиці Німеччини виявляється суголосною особливостям німецького характеру:

Зранку в Берліні я відчувала себе досить дивно, ніби дивилась фільм зі сторони. У нас в Тернополі люди не звикли кудись поспішати, усі досить розслаблені. Проте в Берліні зранку німці вже спішать на роботу в ідеальних костюмчиках, діти їдуть на навчання, студенти в університети. У них ніби

життя за розкладом, а ти в цьому потоці ніби дивишся на все в сповільненому режимі і не можеш зрозуміти, куди вони так поспішають. А я любила зупинятись і просто дивитись на все, особливо – на будинки! Монументальний стиль переважає в архітектурі Німеччини, такий якийсь величний і холодний, я б сказала, та і німці трохи такі самі – холодні та строгі. Хоча звісно не всі (ЛЛЮ, жінка, 26 років, м. Тернопіль).

Увагу наших співрозмовників привертає те, що Німеччина є високоіндустріалізованою країною, де всюди панує лад, використовуються енергозберезувальні технології:

Ну там дійсно дуже багато того, що відрізняється від нашого. Тільки ми перетнули кордон, то перше, що буквально впадає в очі, – дуже рівні дороги, дуже: все так чистенько, гарненько, пострижено. І от що я хочу сказати: коли ми їхали Польщею, то я звернула увагу, що більшість пейзажів були зеленими, а от в Німеччині перше, що запам'яталось, – там дуже багато пшеничних полів. В Україні теж є багато, але в нас воно якось так в очі не впадає, а от там, то... ну, можливо, це лише мені так запам'яталось, але саме це так врізалось в пам'ять. Ще там було дуже багато джерел енергії – оці вітряки великі, сонячні батареї – вони там просто так посеред поля стоять і так їх дуже там багато. Ще мені дуже запам'яталися німецькі міста. Я була поблизу Берліна, і от ви знаєте, це дійсно дуже гарне місто: багато архітектури такої дуже красивої, помпезної, великі широкі вулички, але є місця, де не дуже там чисто – це в основному там, де збирається молодь (БНТ, жінка, 53 роки, с. Бочаниця, Гощанський р-н, Рівненська обл.).

Оповідючи про Німеччину, мешканці України звертають увагу на повсякдення людини, на невеличкі деталі, які передусім впадають у вічі, дивують, формують стереотипний образ. Саме потреби людини, предмети побуту, які ми зустрічаємо в розповідях, дуже часто стають тим елементом, що «робить їх іншими від нас».

Перше, що здивувало, - це навіть не дороги, бо багато хто казав завжди, що в Німеччині і в цілому в Європі набагато кращі, ніж у нас в Україні. Найбільше здивувало те, що в них на всіх домах, на всіх вікнах є засуви такі, як в нас на магазинах, що просто не штори або жалюзі, вони опускають ці засуви ззовні з дому і так дуже гарно виглядають (ДОВ, жінка, 56 років, м. Тернопіль).

Вони дуже люблять красу, щоб усе навколо дому було гарне: гарні дерева, гарні квіти, щоб гарно всередині було. Оці сердечка німці біля штор вішають. От вони собі так висять, я не бачила, щоб в нас вішали от на карнизах, на штори ось такі штуки. Вазончики, що мені дуже сподобалось, ростуть в таких великих горщиках, і в них дуже багато різних рослин насаджено (ПОМ, жінка, 47 років, м. Тернопіль).

Як бачимо, знову акцентується увага на естетичній привабливості будинку, обійстя, повсякденного побуту.

Наступні приклади цікаві не лише черговим свідченням краси і чистоти в Німеччині. Оповідачка звертає увагу на соціальні практики сортування сміття, що є обов'язковими в усіх федеральних землях цієї країни. Таким чином, предметом захоплення є не лише краса, а й соціальні норми та менталітет громадян.

Найперше хочу звернути увагу, що Німеччина є надзвичайно чистою країною. Мене здивувала чистота на вулицях. Там зустрічала сміттєві баки, які розділяються на різні відділи. Наприклад, скло, пластик і папір. Дуже добре, що люди привикли викидати сміття по різних відділах. На мою думку, це дуже класно і дуже добре впливає на екологію країни. Тому хотілося б, щоб у нашій країні також люди відносилися до цього з відповідальністю. Адже це як-не-як впливає на нашу екологію (НАС, жінка, 25 років, с. Ясенівці, Львівська обл.).

Наступне інтерв'ю засвідчує, що німецький спосіб мислення видається чимось надзвичайним, отриманим чи не від народження:

Найбільше що мене вразило і це досі для мене є чимось неймовірним, це їхній менталітет, я не можу пояснити, як це у них склалось, чи то виховання, чи то на генетичному рівні закладено, а саме єдність народу в баченні соціального добробуту, дотримання чітких правил поведінки, єдність цього народу в плані мислення мені найбільше сподобалось (БАВ, чоловік, 33 роки, с. Кобиловолоки, Тернопільська обл.).

Ще одна особливість німецького менталітету – любов до порядку, дотримання встановлених правил, а також існуючий суспільний договір ніколи не порушувати ці правила.

Також доволі кричуща відмінність – це те, що німці дуже правильні, якщо так можна виразитись. У них є чіткий звід правил, яких потрібно дотримуватися, а якщо щось порушується, навіть саме дрібне, то це зводиться до катастрофи. Навіть до такої речі, як перехід на червоне світло, дуже гостро ставляться. В нас, наприклад, люди притримали б думку при собі, якби помітили, що хтось біжить на червоний, навіть по пустій дорозі. Та в Німеччині, коли я мав необачність піти на червоне світло, то на мене закричало одразу дві людини: «rot Gänger, tod Gänger». Дослівно українською це означає: «Хто переходить через червоне – може померти» (СМА, 21 р., м. Краків, Польща).

Як слушно робить висновок сучасна дослідниця фольклору О. Кузьменко, конотація «чужого» в усній народній творчості сприймається через ознаку «негативного», наділеного шкідливими магічними діями, дивного, нерозумного, аморального [Кузьменко 2018, с. 349]. Проте в усних наративах про Німеччину та німців стосовно цього твердження ми простежуємо певну амбівалентність, яка з'являється в сюжетній лінії «ми / вони». За нашими спостереженнями, в розглянутому співвідношенні образ «чужого» наділений позитивними конотаціями. Це ще раз підтверджує тезу про те, що така стереотипізація допомагає в самоусвідомленні українцями власної національної ідентичності:

Я вважаю, що українці і німці надзвичайно різні: українці вважають, що головне - це гроші, мати достаток, а німці – навпаки: навіть коли вони бідні, можуть відчувати себе багатими, і навіть не зважаючи на гроші, вони будуть добиватися всього своїми власними силами (ДІМ, жінка, 43 роки, с. Старий Скалат, Тернопільська обл.).

Наступний уривок характеризує мешканців Німеччини у ставленні до роботи. Наш співрозмовник відзначає такі риси, як точність, пунктуальність, цінування власного часу, а також така особливість, як утримування балансу між життям і роботою (work life balance). Про важливість збереження такого балансу українці почали говорити лише останнім часом:

<...> Як ми гуляли, то бачили, що люди дуже привітні. До кожної людини кожен вітається. Вони бачили зразу, що ми не знаємо їхньої мови і навіть мовою жестів вони старалися нам пояснити. Також коли ми були на роботі, то помітили, що німці відповідально відносилися до своєї роботи, не «халтурили», знали, за що вони роблять. Також коли приїжджали ми на роботу, то помітили, що німці ніколи не запізнюються на неї, завжди вчасно приїжджають. Ну, я думаю, що це в більшості залежить від людини. В нас українці можуть бути хорошими, в них - німці. Все залежить від людини. Також помітив, що німці серйозно ставляться до часу, вони його не витрачають просто так, а цінують. Було помітно, що вони мають свою певну норму і не хочуть переробляти. Казали, що всіх грошей не зароблять, а наші люди відрізняються тим, що вони б робили-робили, адже головне - заробляти гроші! Тому ми не цінуємо наш час. (НВВ, чоловік, 28 років, с.Чижів, Львівська обл.).

На нашу думку, наведений приклад є певною ідеалізацією німців, приписування їм як етносу лише позитивних рис.

Наші респонденти відзначають також високий рівень соціальних гарантій у Німеччині, зокрема високоякісну і безкоштовну медицину. Однак необхідність узгоджувати термін візиту до лікаря видається дещо дивним.

Є звичайно багато відмінностей з нашою країною, але тепер я знаю, що є й щось схоже. Відмінності можна одразу ж побачити в медицині, там ти не підеш на огляд до лікаря просто так, потрібно обов'язково назначити «термін», і часом буває важко цей «термін» отримати. В Україні з цим питанням легше, але все покриває страховка, і не потрібно нічого додатково платити. Дуже дорога стоматологія (ЛВП, чоловік, 53 роки, м. Тернопіль).

Наступні приклади ілюструють риси характеру «типового німця» в рецепції українців, зокрема ощадливість, чесність, порядність:

Мені здається, я б не змогла так жити, як німці. Для мене вони є дуже ощадливими та економними людьми. Вони дотримуються принципу "збереження на різне", тобто ретельно вивчають ціни, шукають знижки та акції, і загалом – не пускають гроші на вітер. Німці часто віддають перевагу якісним та довговічним товарам, але при цьому не переплачують за непотрібні речі. <...> Знаєте, від них я багато чого навчилась. Вони також дуже цінують якість послуг та сервісу, тому заощаджені кошти можуть бути витрачені на якісне обслуговування. Як на мене, такий підхід допомагає німцям зберігати якусь фінансову стабільність (БАВ, жінка, 33 роки, с. Кобиловолоки, Тернопільська обл.).

Німці дуже педантичні, акуратні, дуже економні. Чітко дотримуються законів і не ухиляються від відповідальності. <...> Ну спільне, напевно, те, що... наші люди дуже працелюбні, і вони працелюбні. А відмінне — гостинність. Українці дуже гостинні. У нас як гості, то, як кажуть, столи мають ломитися. А у німців, коли пригостили чаєм, то вже дуже добре (КОВ, жінка, 35 років, м. Дубно, Рівненська обл.).

Німці володіють чесністю. Вони добиваються все самі. В нас, в Україні, батьки більше допомагають дітям. Там вони дітям менше допомагають. Діти стараються самі собі допомагати. Вони дуже чесні. Там можна залишити велосипед посеред вулиці, і ніхто його не візьме. Або ж забула сумочку на зупинці, то прийдеш, і та сумочка так буде стояти. Вони чесні і порядні (МЛГ, жінка, 19 років, м. Дубно, Рівненська обл.).

Подив і схвалення українців викликають окремі соціальні практики, що стосуються реальної рівноправності між чоловіком і жінкою в сім'ї, особливо щодо виховання дітей.

Також там більш розвинені феміністичні погляди, в цій країні не буде дивно, якщо мама працюватиме, а тато сидітиме, наприклад, з трьома дітьми (ЛВП, чоловік, 53 роки, м. Тернопіль).

Наші респонденти відзначають і звичку дотримуватись особистих кордонів:

Стосунки між людьми зовсім інші, там існує більше поваги один до одного (ніхто без прохання не буде давати тобі якісь поради тощо) (ЛВП, чоловік, 53 роки, м. Тернопіль).

За нашими спостереженнями, значну увагу респонденти приділяють рисам характеру, на основі яких вибудовується образ «іншого», «чужого», він надто ідеалізується у співвідношенні «ми – вони». У наративах більшості наших оповідачів, на думку яких ми ніколи не зможемо стати «такими, як вони», зустрічаємо такі характеристики:

Німці — це нація акуратна, серйозна та дисциплінована. Вони намагаються дотримуватися правил, люблять порядок, серйозно підходять до всіх питань і іноді навіть надмірно педантичні. З приводу відкритості — все залежить від людини. В основному, німці досить відкриті і доброзичливі (ШВВ, чоловік, 32 роки, с. Старий Олексинець, Тернопільська обл.).

На мою думку, до суто німецьких рис характеру належать працьовитість, старанність, пунктуальність, заощадливість, організованість, німці досить серйозні, вони мають прагнення до впорядкованості та відповідальності. За кордоном німців легко впізнають — це досить акуратний світлий одяг, впевненість у кожному русі, до того ж, їх завжди виказує мова — різка, наче вони спілкуються один з одним, так би мовити, наказом. Крім того, їхня любов до машин і різного роду механізмів, пристрась до мандрювань теж зумовлена тим самим порядком. <...> На скільки мені відомо, то німці живуть по правилам, по законам, а ось щодо

українців, то їм це не дуже притаманне. Нам ніколи такими не стати. Німці відповідальніші, на мою думку, ніж українці (ГЄІ, чоловік, 35 років, с. Старий Олексинець, Тернопільська обл.).

Ще однією позитивною рисою, характерною для «типового німця», є неприйняття обману. Ця німецька чеснота виявляється важливою у протиставленні її типовій українській поведінці.

Німці ненавидять брехні, краще сказати правду, якою б вона не була. В нашій країні на це не звертається така значна увага: збрехав то збрехав (ЛВП, чоловік, 53 роки, м. Тернопіль).

Наступний запис цікавий тим, що є свідченням позитивного сприйняття Німеччини і німецького населення, не зважаючи на радянську пропаганду, що культивувала негативне сприйняття німця. Оповідачка відзначає привітність німців, їхнє бажання допомогти, відзначає їхню акуратність та пунктуальність. Загальний висновок полягає в тому, що німецька культура значно перевищує українську.

У 1989 році я поїхала по туристичній півці в Німеччину, тому що там служив син мій. Були в Берліні, були ще в одному місті, я вже не пам'ятаю, Лейпциг, здається. Берлін – гарне місто, тільки там мало була, тому що одразу поїхала до сина. В Німеччині мені сподобалося те, що там люди чесні і точні. Там така толерантність, один другого не випереджує, хоч і мови часто не знаєш, але вони все одно, от скажеш одне слово, наприклад, «...» - поїзд, пояснюєш, говориш на нашій мові, тоді пару слів на німецькій, вони пояснять тобі, стараються навіть мімікою підказати. І взагалі Німеччина гарна країна, тільки що було ГДР, не було як тепер, що Німеччина з'єднана. Цікава держава була і взагалі, подивитися є на що, культура набагато вища, ніж у нас (ГОМ, жінка, 73 роки, м. Збараж, Тернопільська обл.).

Загальний стереотип щодо німецької культури як вищої, досконалішої, порівняно з українською, зберігся у наш час. Від таксиста в Тернополі мені

довелося почути, що «німці – то культура вище мура». Цей стереотипний клішований вислів цілком характеризує ставлення до німецької культури.

Проте не завжди позитивний образ домінує у досліджуваних наративах. Великого значення наші респонденти надають такій категорії, як менталітет. У їхньому розумінні менталітет гранично зближений із поведінкою та загальними рисами характеру, які в сукупності набувають вигляду стійких формул – стереотипів. Така стереотипізація вибудовує лінію «свій – чужий», де ментальна відчуженість переростає у негативний образ, характерними ознаками якого є закритість, відстороненість, строгість та надмірна дисциплінованість.

*Одна дівчина поїхала в Австрію, там закінчила навчання і там залишилася. Каже, що там непогано, але німці такий народ, який рахує себе вищою расою. Ця дівчина розказувала, що на роботі як працівники вони можуть про щось поговорити, то вони ніколи нікого **не пускають в своє особисте життя**, суто офіційні стосунки на роботі, а комусь **відкрити душу - то в них такого нема**. Вона розповідала, що вони настільки **закриті**, а тим паче для іноземців. **Особисте – то для них така табуована тема, закрита від інших**. (ГОМ, жінка, 73 роки, м. Збараж, Тернопільська обл.).*

*Пригадую, які вони в роботі: ніколи від них не почувеш зайвого, важко з ними жартувати, завжди думаєш, **щоб не перейти межу особистісного**. І мене часто дратувала та їхня **дисципліна та закритість**. Два слова скажуть – і йдуть, а тобі потім приходиться ще перепитуватись по сто раз (ББІ, чоловік, 65 років, с. Кобиловолоки, Тернопільська обл.).*

Як бачимо, якщо частина наших оповідачів відзначають німецьку пунктуальність, дисциплінованість, дотримання правил як позитивні риси, то для інших це неприйнятно, оскільки суттєво відрізняється від власної картини світу та прийнятних поведінкових норм.

Наступний пасаж висвітлює ще одну важливу тему – це типові розмови, які прийнято вести в Україні та Німеччині. Не прийнято

обговорювати зарплату, приватне життя. Для української жінки такі поведінкові особливості є ознакою холодності та байдужості.

У німців є дуже багато, я б назвала, заборонених тем, про які не варто говорити. Наприклад, в нас часто цікавляться, хто скільки заробляє на роботі. Я навіть не можу собі уявити, щоб я це запитала в німця. Це настільки приватна річ! В перші місяці мого перебування в Мюнхені для мене німці були надто якимись холодними і мовчазними. На роботі ми спілкувались тільки на робочі теми. Можу сказати, що ніхто з них не цікавився моїм життям, а саме, чи є в мене сім'я, діти і так далі. Є у них якась така скритість і в деякій мірі навіть байдужість (ПГМ, жінка, 44 роки, с. Качанівка, Тернопільська обл.).

На те, що українки протиставляють себе німецьким жінкам, які демонструють холодність, певну байдужість стосовно власних новонароджених дітей, вказує О. Лабащук [Лабащук 2013, с.175].

Отже, значне місце в наративах про Німеччину належить розповідям про «німця», образ якого є однією з найбільш виразних етико-естетичних домінант не тільки в історичній пам'яті, але й у сучасному наративі. Він входить у ядро структури семантичного поля «чужий», для якого характерна виразна стереотипізація, темпорально марковані константи, що в наш час зазвичай інтерпретуються в позитивному ключі, та сюжетна лінія «ми / вони», в якій респонденти, створюючи ментальну характеристику, вдаються до протиставлення, значною мірою ідеалізуючи образ «іншого», «чужого».

3.2. Мотив «далекої землі» в усних оповідях українських емігрантів про Німеччину

Досліджуючи фольклор української еміграції кінця ХХ – початку ХХІ століття, ми звернули увагу на те, що усна народна творчість цього періоду представлена передусім розвідками про українські народні пісні та народну поезію. У передмові до видання «Будь здорова, землеце. Українські народні пісні про еміграцію» українська фольклористка Софія Грица зазначає, що ця творчість є справжнім духовним надбанням, яка «виникла на тернистій стежі вимушеної розлуки з рідним краєм, домівкою і зустрічі з чужиною, куди їхали люди з вірою на поліпшення своєї долі та долі своїх дітей. [...]. Цей шлях був непротим, міражним, оповитим невідомістю майбуття, зданим на ласку фортуни» [Грица 1991, с. 3]. Авторка акцентує увагу на тому, що саме в таких піснях розкривається цілий спектр сюжетів, образів та подій, які відображають певну опозицію до традиційних канонів та сюжетів і вони є «драматичною епопеєю про шукачів міражного «земного раю», сповнену надій, тривог, щасливих несподіванок або й розчарувань» [Грица 1991, с. 8].

Цю думку підтверджує у своїй праці сучасна українська фольклористка О. Гінда, додаючи, що «...еміграція була новим і вкрай драматичним явищем для українського селянина. У життя народу входили нові й доти незнані реалії, а у фольклорну пам'ять – нові теми та нові сюжети, які віддзеркалювали ці події [Гінда 2015, с. 136].

Одним із таких нових жанрів, які набули поширення в період хвиль української еміграції, стали оповіді про «далекі землі». Порівнюючи з народними піснями та поезією, цей пласт усної народної творчості досі перебував поза увагою вчених. Тут хіба що можна виокремити фольклорні записи Д. Яворницького, П. Дзяковича, Г. Надхіна, Я. Новицького, здійснені ще у другій половині ХІХ ст. Усі вони представлені окремими сюжетами легенд та переказів про Запорізьку Січ.

Фольклорний мотив про далекі землі, де «течуть молочні й медові ріки», здавна притаманний фольклорній традиції. Він присутній в усній народній творчості багатьох народів і є найбільш універсальною формою такого типу легенд [Tschistow 1998, p. 21]. Варто зауважити, що в європейських країнах цей тип легенд особливого поширення зазнав в епоху Великих географічних відкриттів, коли мандрівникам відкрилися неймовірні багатства Індії, Китаю і Японії, а пізніше, після експедицій Колумба і Веспуччі, в усній традиції стали відтворюватися перекази про справжні природні скарби Північної та Південної Америки.

Георгій Булашев у своїй праці «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування» зазначає, що «перекази про найдавніше зіткнення народів спричинили розширення й видозміну легенд. Чужоземні вороги доісторичної доби залишили в пам'яті народу невиразний – і до того ж похмурий – образ і перейшли в його поезію у виглядів велетів» [Булашев 1992, с. 26]. Це говорить про певну трансформацію, викривлення образу, які трапляються з плином часу через певні історичні події.

Відомий український фольклорист, історик та етнограф Я. Новицький присвятив немало своїх досліджень висвітленню образу «далеких земель» на прикладі Запорізької Січі, яка у фольклорі стала символом місця, де життя заможне та щасливе [Новицький 2007]. Цю думку розвиває І. Павленко, зазначаючи, що «саме акцентування багатства та значної кількості незаселеної та необроблюваної землі, мінімалізація праці на ній частково спровокувало масову міграцію на ці землі» [Павленко 2005, с. 51]. Згодом, після скасування Катериною II гетьманства, народна пам'ять про часи козаччини структурується в мотив «втраченого раю» – місця, де можна щасливо проживати у повній гармонії з природою, та набуває ознак ідеалізованості.

Декілька століть тому Запорізька Січ була для українців уособленням багатого та щасливого життя. Сьогодні однією з таких «далеких земель» є

Німеччина, яка з-поміж країн Євросоюзу посідає одне з перших місць за кількістю емігрантів та впродовж десятиліть, з часів падіння Берлінської стіни, завдяки своїй потужній економіці й широкому ринку праці стала «другим домом» для багатьох українців, створюючи таким чином не тільки трудову спільноту, а й даючи поштовх до творення усної традиції, яка викристалізувалася на уявленнях про чужу й далеку землю, на основі побаченого та почутого від інших.

Дослідниця фольклору українських емігрантів Т. Цимбал стверджує, що міфи, у яких домінує образ далекої країни певної історичної епохи, створюють символ, характерною особливістю якого є відсутність зв'язку з реальністю. Однак міф повинен залишатися емоційним, метафоричним відображенням реальності [Цимбал 2015, с. 193].

Окремі свідчення наших оповідачів доводять, що рецепція Німеччини позначена високим рівнем символічності. Розуміючи, що фольклорні тексти буквально пронизані значною кількістю символів, ми хочемо довести, що досліджувані тексти також не позбавлені цієї риси. На підтвердження наведемо слова польської фольклористки В. Кравчик-Василівської: «Фольклор як окрема частина символічної культури характеризується тим, що виявляє стан свідомості людей та їх фактичне ставлення до явищ і культурно-соціальних проблем» [Kravchuk-Wasilewska 1995, с. 99]. Звісно, символи сучасного автобіографічного наративу мають мало спільного з традиційною фольклорною символікою, однак вони формують певні стереотипні візії, що дозволяють говорити про міфологізацію простору.

Наведені приклади підтверджують цю думку.

Там зовсім все не так, бо там чистота всюди. Німецький народ - то є німецький, абсолютно в них чисто. Мені хотіли показати місто, бо я там мешкала, і мусіла орієнтуватись. Всюди настільки гарно: і магазини, і лікарні, і всюди, де мене водили, мені дуже сподобалося. Мені здалося, що цю всю красу не люди створили! (СБЙ, жінка, 52 роки, с. Велика Плавуча, Тернопільська обл.)

Раз мені казав знайомий, якщо в Німеччині встати зранку і вийти в шарпетках, то ти їх не забрудниш, бо в них дорожня служба дорогу з милом миє. Не знаю, на скільки це правда, а наскільки міф, але таке я чув. (МБС, чоловік, 45 років, м. Шумськ, Тернопільська обл.).

В моїй пам'яті завжди будуть красиві ландшафти, хороші дороги, смачні булочки. І найголовніше: знайомство з чудовими людьми. Для мене спочатку німці були, наче люди з іншої планети (ЛВП, чоловік, 53 роки, м. Тернопіль).

Звернімо увагу, що, на думку наших респондентів, німецька краса й ідеальна чистота не може бути створена людьми. Вона досягається за рахунок якогось неймовірного пильнування і догляду, завдяки чому на вулицях німецьких міст чистіше, ніж у хаті.

Якщо розглядати соціально-утопічні легенди, то простежується мотив утопічних відносин серед населення і між населенням та владою. На це звертали свою увагу фольклористи, зазначаючи, що в народній свідомості існує думка, що в такій ідеальній країні панують й ідеальні соціальні відносини [Tschistow 1998, p. 36]. Тут варто наголосити на тому, що в досліджуваних нами наративах чітко виокремлюється атрибутів гармонії та достатку.

Ну та в кожного народу щось своє є. Як приїхали, то зразу будинки великі в очі кинулися, видно було, що люди живуть багато, в достатку. Роботи багато всякої є, можна було заробити, а не так, як в нас. Порядок всюди, коло хатів прибрано так, охайно. Листя як з дерев нападає, то зразу підмітають, щоб чисто було. (МСМ, жінка, 49 років, м. Тернопіль).

Ну насамперед, що здивувало – це німецька пунктуальність на кожному кроці, точність, педантичність їхня, порядок у всьому. Починаючи від вулиць, будівель до відносин з людьми. Ще вихованість, толерантність. Але вражало, що вони люди спокійні, майже без емоцій. Тобто емоції можуть тримати при собі (ББІ, чоловік, 39 років, с. Кобиловолоки, Тернопільська обл.).

Деякі респонденти, які побували в Німеччині або ж наслухалися про неї з інших уст, підкреслюють матеріальну складову зацікавленості цією країною. Саме тут чітко простежується досліджуваний нами мотив «далеких земель», що зазвичай виникає в наративах тих респондентів, які в період четвертої хвилі української еміграції були змушені податися за кордон в пошуку кращої долі та матеріального забезпечення:

Особисто мені здається, що Німеччині просто пощастило, що вона не є сусідом Росії; в неї таке геополітичне розташування більш сприятливе. І звичайно, вони багато працюють, тому досягають всього, чого хочуть. Загалом живуть багато, мають гарні місця роботи, а ще - допомагають іноземцям. Думаю, що Україні треба ще років сорок гарненько попрацювати, і тоді, можливо, і в нас буде такий рівень життя, як в Німеччині (ЗВБ, жінка, 24 роки, м. Тернопіль).

Заробітна плата в Німеччині дає людині достойний рівень життя. Наприклад, навчання, лікування та страхова медицина, якісне харчування, відпочинок, різні культурні та спортивні заходи. А заробітну плату в Україні, особливо пенсію можна охарактеризувати так: «Не відмовляйте собі ні в чому: ні в воді, ні в хлібі... (БОЛ, жінка, 48 років, м. Вільц, Люксембург).

Наступний приклад підтверджує «правило Гомера»: що далі живе народ, то більше він ідеалізується. Найближчі сусіди, як правило, викликають нарікання, а дальші – захоплення і схвалення.

Моя тітка, мамина сестра, працює в Німеччині. Вона там, в Німеччині, по сьогоднішній день, приблизно 6-7 років. Розказувала, що працювала до того пару років в Польщі, і там було таке ставлення до неї, як до людини, яка приїхала працювати зовсім інакше. Тобто якесь таке. Не має якоїсь такої, на жаль, щирості... чи як то сказати? Вона розказувала, що в Польщі люди більш такі трошки віддалені. Тобто ви є робоча сила, то йдіть робіть, а в Німеччині більш такі толерантні, якщо ти хворієш, то тобі навіть можуть дати вихідний, що в Польщі практично цього немає. Тобто

так розповідала моя тітка. Не знаю, на скільки це правда, але вона так розповідала (ЗВБ, жінка, 24 роки, м. Тернопіль).

Цікавим є те, що респонденти дуже часто ототожнюють Німеччину з таким собі образом «райського саду». Тут варто було б нам розглянути цей мотив докладніше.

Образ райського саду здавна посідав чільне місце в символічній системі етнічної спільноти. Викристалізувавшись на ґрунті біблійних текстів, символіка райського саду простежується у багатьох проявах матеріальної і нематеріальної культури.

В історії культури образ раю виконував низку певних функцій, найчастіше виступаючи у ролі такого собі практичного посібника, особливо в епоху Відродження, інспіруючи до великих географічних відкриттів. Це підтверджує вислів, який здавна побутує в усній традиції багатьох народів: від фінікійців до португальців — усі великі географічні відкриття були нав'язані міфом райської країни [Tschistov 1998, p. 36]. Проте слід зазначити, що рай – це насамперед архетип суспільної, колективної свідомості, адже в процесі дослідження різних образів раю можна виокремити тісний зв'язок між економічними та географічними умовами життя того чи іншого народу.

Як зазначає Дж. Флемінг, «Бедуїн, перебуваючи серед оази, бачить себе на небі, повному дерев і зелені, серед джерел і струмків; у єгипетській міфології сад Осіріса був для стародавніх єгиптян нічим іншим як уособленням полів долини Нілу; індіанці, для яких найбільшим лихом під час збору урожаю кукурудзи були посухи, вважали, що мертві, покидаючи цей світ, віддаляються в глиб води, і приписували їм здатність перетворюватись на хмари, повні дощу» [Fleming 1969, p. 36]. Рай, таким чином, виконував функцію гармонізації суспільної взаємодії, відносин людини з природою, створюючи образи прекрасного та світлого, яке чекає на людину.

Антропологічний підхід дає можливість стверджувати, що рай також є архетипом свідомості, але тут ідеться радше про індивідуальну свідомість чи свідомість взагалі, для якої характерна певна психологічна інтенція та

особливе метафізичне відчуття. Саме виходячи зі специфіки цієї інтенції, румунський філософ і дослідник міфології М. Еліаде пропонує розглядати і соціальну функцію раю. Насамперед, вона виявляється в можливості знайти певну точку опори в непостійному та невизначеному світі, вийти за межі хаосу, страху і тривоги. Це реалізується не лише завдяки вірі про щасливе позаземне життя. Міф про райський сад виконує важливі соціальні функції тут і зараз: від ідеального земного порядку до реалізації звичайної людської потреби у безпеці та в нормальній життєдіяльності [Еліаде 2016, с. 244].

Найповніше міфологема раю у наративах про Німеччину втілилась у символічному образі райського саду. Слід підкреслити, що топос саду має певну низку характерних для нього маркерів. Своє визначення цього терміна подає Т. Динниченко, зазначаючи, що це «значуща семіотична, культурно-типологічна одиниця, яка постає в тексті у вигляді художнього образу з просторовими характеристиками опозитивного типу» [Динниченко 2019, с. 69]. Подану вище опозицію ми можемо простежити в записаних та розшифрованих нами усних наративах про Німеччину.

*Наприклад, Дрезден за часів Другої світової війни були повністю зруйнували, і на даний час там стрімкими темпами йде реставрація всіх зруйнованих будівель і взагалі заново почалося будівництво. Не місто, а просто **райський сад!** Вони залишають все у первинному стані, тобто як воно було. Вони не намагаються будувати щось нове. А у нас, наприклад, візьмемо м. Івано-Франківськ, то там взагалі зараз не дбають про архітектурні пам'ятки. Замість старих, які б добре було реставрувати, або відкрити якийсь музей, вони їх руйнують і будують нові 9-поверхові будинки. (ДОВ, жінка, 42 роки, м. Івано-Франківськ).*

Мені запам'яталася архітектура і менталітет німців. Там надзвичайно красиві міста, які оздоблені різними будинками: трьохповерховими, чотирьохповерховими; вони аж надто привабливі. Споруди виглядають дуже пишно і розкішно...

«Якщо ти хочеш добре мати,

Не зважай на все, що є!

Подивись на німців

І подивись на своє». (ДІМ, жінка, 43 роки, с. Старий Скалат, Тернопільська обл.).

Наступний наратив цікавий як приклад «життя на лоні природи», тобто ідеального життя, що знову відсилає нас до міфологеми «райського саду», а також використанням універсальної формули протиставлення: *«там усе не так, як у нас»*.

Дуже запам'яталася мені гарна альпійська природа. Розмальовані будиночки, близькість природи і людини. Чому кажуть, що там усе не так, як у нас? - Всюди дуже чисто та організовано максимально просто і зручно для людей. Дуже велика кількість пенсіонерів, що мандрують по світу і це справді здивувало мене, тому що у нас таке рідко побачиш. Пенсіонери мандрують, можливо, більше, ніж молодь. В горах всі піші маршрути чітко і зрозуміло промарковані, ніколи не загубишся (СОЛ, жінка, 20 років, м. Байройт, Німеччина).

Рай, будучи міфологічним синонімом «золотого віку», в соціокультурному аспекті є втіленням мрії про досконале суспільство [Fleming 1969, p. 86]. В усній народній творчості цей мотив набув поширення за часів існування Запорозжя, «де всі рівні та незалежні, багаті та щасливі, заможні та войовничі, коріняться як в об'єктивних причинах – особливому суспільному положенні козацтва, так і в чинниках суб'єктивних – бажанні запорожців створити власний ідеальний образ серед селян та інших суспільних верств» [Павленко 2005, с. 51].

Сучасна наука характеризується тим, що посилюється зацікавленість до дослідження принципово інших, порівняно зі звичайним людським виміром, просторів та уявлень про них у різних епохах і культурах. Вивчення образу раю / саду залишається актуальним у світлі наукових концепцій ХХ – ХХІ століття. Так, у працях французького теоретика культури й історії Мішеля Фуко знаходимо термін «гетеротопії» (фактично реалізовані утопії) місця,

які, на відміну від утопій, існують реально та які часто постають у двох виглядах: у зменшеному (як, наприклад, громадські інститути) та у збільшеному (інші території, держави, краї), але при цьому міфологізовані, що водночас включають у себе і заперечують усі інші реальні топоси (наприклад, музей, кладовище, в'язниця, ярмарок тощо). У межах своєї концепції М. Фуко розглядає сад як найдавнішу в людській культурі гетеротопію, «інший простір»: «Сад є мінімальною частинкою світу, а крім того, світом у його масштабності» [Foucault 1982, p. 19]. Сад має здатність поєднувати в єдиному місці кілька просторів, які самі собою несумісні; це мікрокосмос, що виражає певну символічну досконалість світу.

У нашому дослідженні таким суспільством постає Німеччина, набуваючи завдяки колективній думці респондентів утопічних ознак:

Спершу хочу звернути увагу, що Німеччина є надзвичайно чистою країною. Мене здивувала чистота на вулицях... Ціни зовсім інші в Німеччині, якість продуктів, навіть ставлення тих самих продавців до клієнтів зовсім інше: краще, приємніше. Розкажую вам зі свого досвіду... <...> Привітність людей вразила мене. Ідучи по вулиці, на тебе ніхто не подивиться косо, вони завжди усміхаються. На мою думку, типовими рисами характеру німців є дисциплінованість, охайність, точність, економність. Всі рішення вони приймають неспішно. Можу додати ще працьовитість. За кордоном німців легко впізнають по тому, що в них акуратний стиль одягу, впевненість у кожному русі (НАС, жінка, 52 роки, с. Ясенівці, Львівська обл.).

Німці взагалі дуже законослухняні, вони поважають владу і ніколи не роблять те, що не є по закону. Вони не женуться за модою, не надають значення одягу, вони скромні дуже. В них немає такої пихи. Звісно, молоді сім'ї вже більше слідкують за модою, а ось ці, що старші, то вони дуже прості, дуже довірливі. В них закон працює на них. Німці, якщо не праві, то вони завжди визнають свої помилки, попросять вибачення. Вони дуже пунктуальні і в них все має бути ідеально, тому така і ідеальна країна (БРГ, жінка, 48 років, с. Українка, Рівненська обл.).

Наведений нижче уривок характеризує «типового німця» як досконалу людину: ідеально чесний, ідеально відповідальний, ідеально пунктуальний:

Перше, наприклад у нас, можемо ми спізнитися, можемо ми не прийти, якщо домовилися про якусь зустріч, і можем навіть без всякого вибачення, от не прийшов і все, а ти будеш чекати, а там такого немає. Там на першому плані йде, по-перше, така відповідальність, і секунда в секунду, там не запізнюються і люди чесні, навіть от в готелі там покладеш речі, поставиш цінники, приходять, забирають, а на тому місці лежать гроші, і ніхто їх не вчепить. В нас так немає (БОС, жінка, 52 роки, м. Штутгарт, Німеччина).

Наступний приклад яскраво ілюструє образ Німеччини як країни, наділеної ідеалізованими, а інколи – утопічними ознаками.

<...> Ще я помітила таку одну рису, ну не знаю, мені здається, це класна риса. Німці – економні люди. Ми – українці – дуже любимо поїсти. В нас, наприклад, свято якесь починається - то всьо, столи ломляться від їжі, всьо, давайте ще більше їдла. Там, наприклад, я помітила, що там такого нема, там просто всьо якось так органічно, організовано. Навіть звичайний вихідний день наш і їхній ну дуже відрізняється від всього. Ну є багато таких ще рис, можна сказати, що німці є чесними людьми. Навіть якщо якась така дрібничка станеться, вони не будуть мовчати, візьмуть всю провину на себе, тобто вони люблять, коли людина відповідає за свої вчинки. В мене на роботі таке було, сталося щось з пральною машинкою, я спочатку зразу звернулася до старшої робітниці, вона сказала, що не переживати. Я думаю, що в нас вичислили б з зарплати гроші, ще б платили за ту пральну машинку. Ще мені сподобалося звертання німців, наприклад, вони не кажуть ««ей», ходи сюда», чи ще шось. Навіть на роботі, якщо ти простий робітник, а вони зразу - «пані» чи «пане». Німці дуже уважні, дуже делікатні та дуже справедливі (МЛВ, жінка, 60 років, м. Дубно, Рівненська обл.).

Наступна картинка «ідеальної країни» використовує ще одну формулу: «зовсім інший світ». Типовий для фольклорної традиції мотив іншого світу отримує в наступному уривку цілком реалістичне трактування, яке, водночас, не позбавлене міфологізації.

Ну я ж казала, що вони дуже порядні, вони дуже такий ретельний народ, чистота в містах настільки відрізняється від наших, що то дійсно просто варте поваги і варто то побачити та взяти приклад від них. Наприклад, коли я перетнула границю нашу українську, коли я побачила ті всі кущі, сміття, а коли перетнула кордон (коли їхала в Німеччину), то побачила просто зовсім інший світ. Лісопосадки не засмічені, все настільки чисто, що просто я не могла намілуватися. Думала, Боже, будь ласка, дайте мені їхати чотири дні, а не один. Наприклад, села дуже в них охайні: охайний вигляд, будинки під лінійочку, все чистеньке, світле (МЛВ, жінка, 60 років, м. Дубно, Рівненська обл.).

Досить часто наші респонденти підкреслюють абсолютну гармонію між суспільством і природою, переповідаючи історії з життя про побут та умови проживання. З погляду структурної організації записаних нами наративів — це одна з найбільш розгорнутих сцен (термін Ж. Женетта). Щодо семантики складається враження, що оповідач хоче переповісти найменші, найдрібніші деталі всього того, що він зміг побачити.

Там, на подвір'ї, в нас жили зайчики, звичайні дикі зайчики. Не дай Бог було їх вчепити. Ми жили в приватному будинку собі, самі українці, і ми так зранку відкриваєм віконечко, а в нас під дверима сидить зайчик. Там жила ціла сім'я, вони повсюди бігали. Там не так, як в нас, що всі йдуть на охоту і вистрілюють диких тварин, зайців там не можна чіпати. Ну з цим там все дуже строго (СОІ, жінка, 53 роки, м. Чортків, Тернопільська обл.).

Образ Едему, де всі істоти живуть в гармонії між собою, де на лоні первозданної природи ходять звірі та люди — такою постає Німеччина у сприйнятті нашої оповідачки.

Мені було дивним те, наскільки там (в Німеччині) людина живе в якійсь гармонії з природою. В лісах на кожному кроці висить нагадування про те, що тут не можна стріляти, чи, наприклад, в озері ловити рибу. Нам в цьому плані ще треба рости, щоб бути такими свідомими щодо дикої природи, якими є німці. Бувало, йдеш собі лісом, а там сидить якась тваринка під деревом і, знаєш, таке враження, наче не тікає з переляку, а просто собі бігає. <...> Я думаю, вони звикли до людей, для них люди добрі (БВО, чоловік, 30 років, м. Львів, Львівська обл.).

Отже, спостереження за текстами розповідей, де простежується мотив «далекої землі», засвідчують, що для українця німецька земля постає не тільки уособленням заможного життя та великих можливостей. Але і як країна зі своїми ціннісними орієнтирами, системою поглядів на життя та власною своєрідною ментальністю, які сукупно створюють ґрунт для формування фольклорного образу, що трансформується у свідомості цілого народу. Як бачимо, в розглянутих нами наративних текстах про Німеччину образ райського саду набуває просторової характеристики, яка часто реалізується через опозицію, та в соціокультурному аспекті є втіленням мрії про досконале суспільство, таким чином набуваючи утопічних ознак, найпоширенішими серед яких є ідеалізація суспільства загалом та життя в гармонії з природою зокрема.

Висновки до розділу 3

Характеризуючи наративи українців про Німеччину, доцільно звернутися до напрацювань імагології, яка користується постулатом К. Г. Юнга про те, що образ ніколи не тотожний об'єкту, лише відображає його суттєві риси. Імагологія, як наука міждисциплінарна, використовує фольклорні, літературні твори, мовні явища тощо. Об'єктом нашого дослідження стали усні автобіографічні тексти, здатні відображати не лише індивідуальне бачення та особисту систему цінностей, а й стереотипи

національної свідомості. Уявлення про «чуже» характеризує не тільки образ іншого, але й сам суб'єкт. Стійкі, емоційно насичені стереотипи про чужого часто, проте не завжди, набувають негативного відтінку. Імагологічний підхід дозволяє виробити загальну модель щодо сприйняття іншої культури, мови, нації.

Поділ на «своїх» та «чужих» належить до універсальних бінарних опозицій, що відображають світогляд людини міфологічної епохи. Як доводять дослідження К. Леві-Стросса, бінарні опозиції є базовою моделлю, яка формує картину світу не лише для первісної людини, а й зберігається до нашого часу.

Щодо суб'єктивного сприйняття нацією іншого народу, доцільно користуватися «правилом Геродота» та «правилом Гомера», запропонованого Цветаном Тодоровим. Згідно з цими правилами, німецький народ, який не є безпосереднім сусідом українців, набуває характеристик кращого, найбільш привабливого, наділеного усілякими чеснотами.

Для нашого дослідження важливим виявилися підходи, запропоновані літературознавцями Д. Пажо, Г. Дізеринком, Дж. Лірсеном, Д. Наливайком. У фольклористиці вперше на уявлення українців про інші народи звернув увагу Г. Булашев, який опублікував розлогі матеріали на цю тему. Саме фольклорна імагологія здатна відтворити ціннісні характеристики, сформовані у певному соціокультурному середовищі стосовно іншого етносу.

Досліджуючи стереотипію щодо національного характеру німців, ми спираємося на праці українських та зарубіжних дослідників, зокрема В. Будного, Г. Гачева, Х. Кука, С. П'ятаченка.

Як засвідчує наш матеріал, образ Німеччини загалом інтерпретується в позитивному ключі, однак образ німця впродовж другої половини ХХ – ХХІ століття зазнав певної динаміки. Радянська ідеологічна машина творить образ німця-ворога, фашиста, завойовника, нелюда. Наприкінці ХХ століття

із припиненням трансляції російських наративів на території незалежної України такі негативні конотації починають зникати.

В оповідях сучасних українців є численні свідчення, що дають змогу нам побачити певну стереотипію у формуванні образу німця. Найчастіше наші оповідачі відзначають такі риси характеру, як акуратність, точність, пунктуальність, ощадливість, дотримання порядку, любов до чистоти, дисциплінованість, непорушне дотримання правил і законів, повага до приватної власності. Такі складові німецького характеру приписують і автомобілям німецьких марок. А за допомогою метонімічного перенесення ці автомобілі також отримують назву «німець».

Щодо емоційної складової німецького характеру, знаходимо амбівалентні судження: з одного боку, наші респонденти зазначають відкритість і готовність допомогти, надати підтримку, з іншого – певну закритість, табу на втручання в особисте життя, емоційну холодність. Увагу наших оповідачів привертають відмінності у німецькому способі життя. Це розміреність, уміння усе планувати і передбачати, поміркованість у гостинності. Серед несподіваних рис зазначимо поміркованість у праці, намагання дотримуватися балансу між життям і роботою, уміння виставити особисті кордони. У протиставленні ми/вони люди зазвичай наділені позитивними характеристиками.

Істотним видається протиставлення образу німця та москаля (росіянина). Всупереч радянській пропаганді, яка конструювала образ німця-нелюда, німця-фашиста і возвеличувала радянського воїна-визволителя, в народній пам'яті залишився позитивний образ німця, який допомагав селянським сім'ям виживати за часів лихоліття, ніколи не забирав останнє, платив за продукти, а російський солдат забирав у селянської сім'ї усе до крихти, відбирав худобу, знищував реманент, прирікаючи сім'ю на голод. Такі самі порівняння є у свідченнях очевидців Другої світової війни та сучасної російсько-української війни.

Оповіді про «далекі землі» почали записуватись українськими фольклористами Д. Яворницьким, П. Дзяковичем, Г. Надхіним, Я. Новицьким у другій половині ХІХ ст. Вагомі здобутки у цій царині належать Г. Булашеву. Топосом «далекої землі» для українців того часу була Запорізька Січ.

В оповідях наших респондентів знаходимо значну частину матеріалів, де описується Німеччина та її культурний ландшафт. Конструювання образу Німеччини позначено високим рівнем символічності. Описуючи типові німецькі міста й містечка, наші оповідачі відзначають надзвичайну красу, чистоту, привабливість вулиць, будинків, громадських закладів. Типовим є детальний опис природи Німеччини, оповідачі зауважують про велику кількість квітів і дерев на німецьких вулицях, біля будинків. У записаних інтерв'ю згадується про звірів і пташок біля людських осель, про те, що вони зовсім не бояться людей. Такі пасажі допомагають співвіднести цей матеріал із топосом райського саду, де людина перебуває в одвічній гармонії з природою.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Українська держава нині впевнено прямує до європейської інтеграції, тому проблема міжетнічної комунікації, етнічної стереотипії щодо інших народів Європи, властивих сучасним українцям, є ваговою науковою проблемою. Фольклорна творчість завжди була відображенням духовного життя нації, отже, може слугувати благодатним матеріалом для таких досліджень. Видом фольклору, який сьогодні активно побутує і динамічно розвивається, є усна проза, подана у меморатній конвенції.

Автобіографічні наративи про Німеччину є складовою частиною усної народної традиції, яка десятиліттями формувалася під впливом різних суспільно-політичних подій, таких як Перша і Друга світові війни, хвилі еміграції та заробітчанства. Через наслідки російсько-української війни, починаючи від 2022 року і до сьогодні, Німеччина стала місцем прихистку для понад мільйона українців. Усі ці події дали поштовх до появи великої кількості різних думок, стереотипів та упереджень стосовно Німеччини і німецького народу.

Релевантними для дослідження стали напрацювання вчених у сфері наратології, в якій у другій половині ХХ століття відбулося зміщення зацікавлення наративом із структурно-семантичної парадигми до прагматичної, а сам наратив стали розуміти, як продукт комунікативної діяльності. Спираючись на індивідуальний досвід людини і оприявлення її емоцій, бажань, уявлень, стереотипів, наратив стає важливою формою для конструювання власного життєвого досвіду.

Аналіз фіксації та дослідження фольклору про Німеччину в період Першої та Другої світових війн, післявоєнного і сучасного періоду показав, що в першій половині ХХ століття методика збору й опрацювання матеріалу здійснювалася під впливом не тільки професійних фольклористів, таких як

Володимир Гнатюк і Осип Назарук, а й простого народу, який у період Першої світової війни активно долучався до збору фольклорного матеріалу.

У 40 – 50 роках минулого століття з'являються окремі видання про досвід контактів із німцями за часів Другої світової війни. Особливого розголосу своїми публікаціями набували газети і журнали, до редакцій яких надсилали листи, часто навіть із фронту. Під впливом комуністичної влади створюється і поширюється в публікаціях образ німця-фашиста, який зазіхнув на чужу територію, а Червона армія та дії її керівників подаються у позитивному ключі. Це свідчить про штучність чи замовний характер багатьох таких «записів», які в сучасній фольклористиці атрибуують терміном «фейкlor». Тема оstarбайтерства того періоду найяскравіше представлена творчістю примусово вивезених людей у вигляді «невольничої пісенності», листів, надісланих рідним, та щоденникових записів.

З 1990-х років уможлиблюється глибоке й різнобічне осмислення фольклору «про світові війни», особливої актуальності набуває тема примусово вивезених робітників на терени Третього Рейху, яка впродовж подальших трьох десятиліть завдяки системній і клопіткій праці істориків та фольклористів стає широким дослідницьким полем для аналізу впливів війни як на особисте життя людини, так і на цілі покоління українців.

Завдяки методу структурованого інтерв'ю було проведено польові дослідження, уведено в науковий обіг новий і маловідомий матеріал, що є релевантним для дисертаційної роботи. Емпіричною базою дослідження стали 161 структуроване наративне інтерв'ю. Більша частина матеріалу була записана та розшифрована впродовж останніх трьох років. Респондентами стали жителі не тільки більшості регіонів України, а й українці, які на час запису інтерв'ю проживали в різних федеративних землях Німеччини і на території Польщі.

Усні автобіографічні наративи віддзеркалюють досвід людей, які перебували в Німеччині з різною метою (робота, навчання, туризм тощо), або

чули про Німеччину з розповідей родичів і знайомих, рівномірно представляють досвід різних вікових груп, чоловіків і жінок.

Корпус досліджуваного матеріалу представлений хронікатами, у яких відображена система уявлень українців про Німеччину, та меморатами, що становлять більшість автобіографічних наративів. Активно омовлюється та стає частиною автобіографічного дискурсу досвід перебування в Німеччині та комунікативна взаємодія з представниками німецького етносу, а це, своєю чергою, можна вважати непересічною подією в житті людини, розповіді про яку відповідають п'яти критеріям подієвості. Оповіді респондентів, які мають досвід трудової міграції, навчання, туризму, а також досвід перебування в Німеччині як примусово вивезених робітників, характеризуються фабульністю, яка зазвичай представлена образом «далеких земель» та людей, які їх населяють.

Автобіографічні наративи, присвячені розповідям про «німців» періоду Другої світової війни, будуються за такими моделями: невиправдані очікування про німців-ворогів, які демонструють гуманне ставлення до місцевого населення, історії про чудовий порятунок, історії-протиставлення шляхетності німецьких солдатів та дикунства і жорстокості радянського «воїна-визволителя». Типовими сценами в канві оповіді є опис Німеччини, зокрема, картин природи, німецьких міст і містечок. Респонденти докладно зупиняються на характеристиці типових рис представників німецького народу, зазначають відмінність від українців. Увагу оповідачів привертають звичаї та побутові практики мешканців.

Серед особливостей оповідей, з погляду наратології, важливим є те, що деякі епізоди представлені розгорнуто, а деякі – викладені стисло, у вигляді резюме. Паузи у згаданих наративах можуть бути наративними, дескриптивними і медитативними та містять додаткову інформацію. Наративна фігура еліпсису є найскладнішою для трактування, адже вона пов'язана з неомовленим. Наші респонденти ніколи не говорять про труднощі і перешкоди, з якими вони стикнулися в Німеччині, що пов'язано з

використанням фабули про «далекі землі» та топосом «райського саду», де всі живуть щасливо. Оскільки більшість респондентів перебували в Німеччині, зібраний матеріал представлений переважно гомодієгетичними нарративами. Гетеродієгетичний тип простежується у розповідях про Другу світову війну. Особливостями презентації нарації є відмінність чоловічого / жіночого тексту, використання мовленнєвих форм, типових для фольклорної розповіді.

Фольклорний портрет соціостереотипного образу «німця» визначається інтерпретацією зазвичай у позитивному ключі. Дуже часто фраза «типовий німець» стає зрозумілою співрозмовникам і не потребує додаткових тлумачень, при цьому респонденти звертаються до стереотипізації образу. Вагому роль у конструюванні певного образу відіграють «ментальні карти», за якими група або індивід, використовуючи певну семантику і конотації, характеризують навколишні території, надаючи своє розуміння соціального й культурного простору.

Показано, що конотація «чужого» в усній народній творчості зазвичай сприймається через ознаку «негативного», то в досліджуваних нарративах простежується переважно ідеалізований образ «німця» і німецької землі. Винятками є певні сцени з нарративів про події під час Другої світової війни. З початком російсько-української війни в таких оповідях простежується протиставлення хорошого німця і поганого росіянина, що відобразилось у зібраному корпусі розшифрованих інтерв'ю. Досвід Другої світової війни сформував два протилежні уявлення про німців. З одного боку, це військові, які доброзичливо поведуться з українцями, добрі «бауери», у яких працюють українці, з іншого – це вороги, які завдають страждань цивільному населенню України.

З'ясовано, що в оповідях про Німеччину простежується мотив про «далекі землі», що омовлюється в усній народній творчості багатьох народів і є найбільш універсальною формою такого типу легенд. Для респондентів однією з таких «далеких земель» є Німеччина, у розповідях про неї

використовують фольклорно-міфологічний мотив «райського саду», підкреслюють абсолютну гармонію у співвідношенні «людина/природа» й утопічні відносини серед населення, де також виокремлюють атрибутив гармонії та достатку. Досить часто в позиції зіставлення «*ми і вони*», «*тут і там*» підкреслено ціннісні орієнтири оповідача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Азарх, І., 2012. Деякі аспекти побутування сільського населення на окупованій німцями території. *Сторінки воєнної історії України*: Зб. наук. ст. Київ: Ін-т історії України НАН України. 15, с. 51–70.
- Азарх, І., 2013. Повсякденне життя сільського населення Чернігівщини 1941–1943 рр. (за матеріалами Державного архіву Чернігівської області). *Сторінки воєнної історії України*: Зб. наук. ст. Київ: Ін-т історії України НАН України. 16, с. 47–56.
- Анцибор, Д., 2015. *Парадигма оніричного фольклору*. Автореферат дис. на зд. наук. ст. канд. філол. н. Київ. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Барт, Р., 2001. Від твору до тексту. В: Зубрицька, М., ред. 2001. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Переклад з французької Юрка Гудзя. 2-е вид., доповнене. Львів: Літопис. с. 491–496.
- Бехта, І., 2010. *Оповідний дискурс в англomовній художній прозі : типологія та динаміка мовленнєвих форм*. Дис. на зд. наук. ст. д-ра філол. наук. Львів. Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Білецький-Носенко, П., 1966. *Словник української мови*. Підготував до видання В. В. Німчук. Київ: Наукова думка.
- Богданова, Ю., 2013. *Сучасний міський фольклор: специфіка наративу*. URL: http://www.confcontact.com/2013-rol-ukrainovedeniya/1_bogdanova.htm
[Дата звернення: 22.01.2024]
- Бріцина, О. та Головаха, І., 2004. *Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині: Тексти та розвідки*. Київ: б. в.
- Бріцина, О., 2006. *Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства*: монографія. Київ: ІМФе ім. М. Т. Рильського.
- Бріцина, О., 2010. ХХ сторіччя в усній історії українців (нотатки до питання про історизм фольклору). В: Грінченко, Г. Г. та Ханенко-Фрізен Н.,

- ред., 2010. *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело. Зб. наук. статей.* Харків: ПП «Торгсін плюс».
- Будний, В. 2007. Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в оновлені літературної етноімагології. *Слово і час.* 3, с. 52–63.
- Булашев, Г., 1992. *Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування.* Київ: Довіра.
- Варданян, М., 2018. *Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі : монографія.* Кривий Ріг: Видавництво «Діонат».
- Вишницька, Ю., 2014. Міфологема «Острів» як одна з домінант міфосценарію «Віднайденого/Втраченого Раю». *Актуальні питання філологічних наук: наукові дискусії: Міжнародна науково-практична конференція, 14–15 листопада 2014 р. м. Одеса.* Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень». с. 85–88
- Вільчинська, Т. і Вільчинський, О., 2022. Лінгвалізація концепту БІЖЕНЕЦЬ у тернопільській регіональній пресі. *Образ: науковий журнал.* Сумський державний університет; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. Суми; Київ. Вип. 1 (38). с. 20-28.
- Вільчинська, Т. і Вільчинський, О., 2022. Семантико-когнітивна природа концептуалізованого поняття переселеної особи в медіатексті (на прикладі газети «Вільне життя плюс»). *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації.* 50. с. 159-165.
- Вільчинська, Т., Бачинська, Г. і Вербовецька, О., 2023. Концепт «війна» в українській паремійній картині світу. *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди / гол. ред. О. В. Халіман.* Харків. 58. с. 3-16.

- Вільчинська, Т., Бачинська, Г. та Вербовецька, О., 2022. Лексикографічні фразеологічні виміри прози Б. Лепкого і Б. Харчука. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство): зб. наук. праць.* Дрогобич, 17. с. 17-22.
- Воропай, О., 1966. *Ясир: листи, оповідання і народна творчість у німецькій неволі.* Лондон: Українська видавнича спілка.
- Воропай, О., 1993. *Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис: у 2 т.* Київ: Оберіг.
- Гальчак, С., 2003. «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця : Книга-Вега.
- Геринович, В., 1916. Сучасні легенди. *Вістник СВУ.* 14 Трав., с. 321– 322.
- Геродот, 1993. *Історії в дев'яти книгах.* Переклад з давньогрецької А. Білецького. Київ : Наукова думка.
- Гінда, О., 2015. *Поетична творчість української трудової спільноти в Італії початку ХХІ століття в контексті фольклорної традиції : монографія.* Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
- Гнатюк, В., 1916. Війна і народна поезія. В: *Календарик для українських січових стрільців і жовнірів-українців на 1917 р.* Відень: Український Жіночий Комітет помочи для ранених. с. 68–84.
- Гнатюк, В., 2000. *Нарис української міфології.* Львів: Ін-т народознавства НАНУ.
- Грица, С., 1991. Українські народні пісні про еміграцію. В: Грица, С. Й., упорядк., 1991. *Буд здрава, землице. Українські народні пісні про еміграцію.* Київ: Музична Україна. с. 3–24.
- Грищенко, І., 2011. Дослідження української казки «Жидівська війна» у науковому доробку Івана Франка. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 55. с. 123–129.

- Грінченко, Г. Г., авт.-упоряд., ред., 2004. *Невигадане. Усні історії остарбайтерів*. Харків: Видавничий Дім «Райдер».
- Грінченко, Г., 2008. «Раскинулись рельсы далёко...»: фольклор примусових робітників нацистської Німеччини у публікаціях радянської доби. *Вісник Харківського національного університету. Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*, 11, с. 103–132.
- Гром'як, Р. Т., Ковалів, Ю. І., та Теремко, В. І., 2007. *Літературознавчий словник-довідник*. 2-ге вид., випр., допов. Київ: ВЦ «Академія».
- Давидюк, В., 2014. *Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів*. 3-тє вид., виправл., доп. і перероб. Луцьк: ПВД «Твердиня».
- Давидюк, Л., 2017. Наративний дискурс усних неказкових оповідань. *Science and Education a New Dimension. Philology*. V(39), 143, с. 16–19.
- Дей, І., 1983. *Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича*. Київ: Наукова думка.
- Динниченко, Т., 2019. Інтертекстуальний перегук повісті А. Жіда «Ізабель» і п'єси А. Чехова «Вишневий сад». *Літературний процес*. 19, с. 68–73.
- Дмитренко, В., 2020. Джерела дослідження повсякденної культури українських остарбайтерів. *Література та культура Полісся*. 99, 13, с. 227–237.
- Драгоманов, М., 1970. *Літературно-публіцистичні праці: у 2 т.* Київ: Наук. думка.
- Дунаєвська, Л. Ф., 1997. *Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій*. Київ: ВПЦ «Київський університет».
- Еліаде, М., 2016. *Трактат з історії релігій*. Переклад з французької Олексія Панича. Київ: Дух і Літера.
- Сгорова, А., 2013. Теоретико-методологічні засади «наративного повороту». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов*. 10, с. 92–95.

- Завадська, В., 2018. Про особливості збирання та публікації українського фольклору напередодні та під час Другої світової війни. *Український смисл*. 2018, с. 244-253.
- Іваннікова, Л., 2014. Фольклоризація усної історії як механізм збереження історичної пам'яті народу. В: Дмитренко, М. К., 2014. *Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування: Колективна монографія*. Київ: ПАЛИВОДА А. В. с. 58–68.
- Ларіон, (Огієнко. І.; митрополит), 1988. *Етимологічно-семантичний словник української мови: у 4 т. Т. 3*. Вінніпег: Волинь.
- Йолкіна, Л., 2016. Бінарна опозиція «свій» — «чужий» у малій прозі Володимира Леонтовича. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. с. 116–119.
- Капленко, О., 2005. *Наративні структури в українській авангардній прозі 20-х років ХХ століття*. Автореферат дис. на зд. наук. ст. канд. філол. н. Київ. Київський національний університет імені Тараса Шевченка
- Карбан, А., 2016. Фольклор великого голодомору: історіографія дослідження. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство»*. 44, с. 35–41.
- Карбан, А., 2017. *Динаміка епічної традиції в народній прозі про голодомор 1932–1933 рр.* Автореферат дис. на зд. наук. ст. канд. філол. н. Київ. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Касьянов, Г. В., упоряд., наук. ред., 2008. *Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації*. Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 15-16 грудня 2005 року. Київ: Інститут історії України.
- Качкан, В., 2002. Українські письменники – генератори ідей зУНР (Політологізм Осипа Назарука). В: Качкан, В., 2002. *Хай святиться*

ім'я твоє: Історія української літератури і культури в персоналіях (XIX–XX ст.). Книга 5. Львів: б. в. с. 204–212.

- Кирчів, Р., 2008. Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти). *Іван Франко: Дух, наука, думка, воля: матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка. 27 вересня – 1 жовтня 2006 року, Львів. Т. 1.* Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка. с. 881–898.
- Кирчів, Р., 2010. *Двадцять століття в українському фольклорі.* Львів: Інститут народознавства НАН України. 536.
- Ковалів, Ю. І., авт.-уклад., 2007. *Літературознавча енциклопедія: у 2 т.* Київ: ВЦ «Академія». Т. 1.
- Коваль-Фучило, І., 2023. Оповіді про досвід біженства: методика запису, перспективи аналізу». В: Маховська, С., ред., упоряд., 2023. *Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи: Зб. матеріалів круглого столу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2023 р.)* Київ: ТОВ «Юрка Любченка», с. 81–91.
- Колесса, Ф., ред., 1945. *Фольклор Вітчизняної війни.* Львів: Львівський обласний Будинок народної творчості.
- Константінова, В. і Лиман, І., 2014. «Альбом пісень» остарбайтерів. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 41, с. 188–196.
- Косович, О., 2020. Особливості французької лінгвокультури на матеріалі фразеологічних одиниць, які репрезентують лексичний концепт *le vin* («вино»). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 70, с. 200–207.
- Косович, О., 2020. *Французька мова у просторі франкофонії: монографія.* Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В.
- Косович, О., 2021. «Корона-словотворчість» мови в умовах пандемії – 2020. *Вчені Записки Таврійського національного університету імені В. І.*

Вернадського. Сер. Філологія. Журналістика. Київ : Гельветика. 71, с. 30-37.

Кравченко, А. і Батурін, С., 2005. Українські невільники третього рейху. Львів: Кальварія.

Красиков, М., 2004. «Я не чоловік, а Німець». *Фольклорні матеріали. Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр.* 17., с. 126–132.

Крушельницька, О., 2016. *Опозиція «свій / чужий» в сучасній масовій літературі України та США (на матеріалі романів І. Карпи та Л. Вайсбергер).* Автореферат дис. на зд. наук. ст. канд. філол. н. Бердянськ. Бердянський державний педагогічний університет.

Кузеля, З., 1994. Народна духовна культура: [Народні звичаї, народна мистецька творчість]. В: Кубійович, В., і Кузеля, З., ред., 1994. *Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні.* Київ: б. в. с. 228–239.

Кузьменко, О., 2021. Творчість «остарбайтерів» як форма досвіду й культурна практика: зміна наукової візії фольклориста. *Категорія «зміни» у соціальних і гуманітарних дослідженнях: матеріали V міжнародного Тернопільського методологічного колоквиуму, Тернопіль, 26–27 березня 2021 року.* Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. с. 34–39.

Кузьменко, О., 2009. *Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність: монографія.* Львів: ІН НАН України.

Кузьменко, О., 2012. *Епізод як структурна домінанта фольклорних наративів про Першу світову війну.* URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2012-2/14.pdf>. [Дата звернення: 22.01.2024]

Кузьменко, О., 2018. *Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження: монографія.* Львів: Інститут народознавства НАН України.

Кузьменко, О., 2023. Науковець як суб'єкт та об'єкт польового дослідження: до питання про метод автоетнографії у час війни, В: Маховська, С.,

- ред., упоряд., 2023. *Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи: Зб. матеріалів круглого столу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2023 р.)* Київ: ТОВ «Юрка Любченка», с. 60–71.
- Кук, Х., 2012. Національний менталітет в умовах трансформації сучасного українського суспільства. Автореферат дис. на зд. наук. ст. канд. філософ. н. Одеса. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського.
- Курята, Ю., 2010. Міф на перетині психологічних та філологічних наук. *Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць*. XII, 4, с. 225–232.
- Кухарєва, Н., 2009. Спогади остарбайтерів як важливе джерело вивчення теми війни. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. 19, с. 40–57.
- Кушнірова, Т., 2018. *Наративні стратегії у романних формах кінця ХХ – початку ХХІ століття*. Полтава: Видавництво «Сімон».
- Лабашук, О., 2013. *Натальний наратив і усна традиція: синтактика, семантика, прагматика: монографія*. Тернопіль: Підручники і посібники.
- Лабашук, О., 2019. Перспективи застосування методики наративного інтерв'ю для сучасних фольклористичних досліджень. *Studia Methodologica*. 48, с. 41–50.
- Лапан, Т., 2009. Особливості спогадів жителів Західної України про рабську та примусову працю в нацистській Німеччині. *Сторінки воєнної історії: Збірник наукових статей*. 12, с. 73–86.
- Легасова, Л. і Шевченко, М., 2006. Колекція документів Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» з проблеми дослідження історії української остарбайтерів. В: Смолій, В. А., ред., Пастушенко, Т. В. і Шевченко М. Ю., упоряд., 2006. *«То була неволя...». Спогади і листи остарбайтерів*. Київ: б. в.

- Лисак, Н., 2011. Національна ідентичність та національні образи в літературі: розходження і точки дотику. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Філологія. Літературознавство. 156, с. 76–80.
- Лірсен, Дж., 2011. Імагологія: історія і метод. В: Наливайко Д. С., відп. ред., 2011. *Літературна компаративістика. Вип. IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми*. Київ: ВД «Стилос». II, с. 362–376.
- Лобода, А., 1927. 3 пісень на Україні про світову війну 1914–1918 рр. *Етнографічний вісник*. 4, с. 3–7.
- Мацевко-Бекерська, Л., 2008. *Українська мала проза кінця XIX – початку XX століть у дзеркалі наратології: монографія*. Львів: Сплайн.
- Мельник, Н., 2016. Традиційний фольклорний образ москаля: соціально-психологічні параметри. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 15, с. 204–213.
- Мицюк, М. і Наумовська, О., 2021. Морально-ціннісні ідеали українців: від фольклору до масмедіа. *Мова. Література. Фольклор*. 1. с. 275–281.
- Мишанич, С., 1986а. Усні хроніки народного життя. В: Мишанич С. В., упоряд., 1986. *Народні оповідання*. Київ: Дніпро. с. 5–16.
- Мишанич, С., 1986б. *Усні народні оповідання. Питання поетики*. Київ: Наукова думка.
- Мишанич, С., 2003б. *Фольклористичні та літературознавчі праці: у 2 т. Т 2*. Донецьк: ДонНУ.
- Мишанич, С., 2003а. *Фольклористичні та літературознавчі праці: у 2 т. Т 1*. Донецьк: ДонНУ.
- Міжнародна громадська організація «Міжнародний фонд «Взаєморозуміння і толерантність»», 2013. *Жива пам'ять: книга пам'яті про окуповане*

місто Дніпропетровськ у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Дніпропетровськ: Пороги.

- Моренець, В., 2002. Образ «іншого» – від первинного нарцисизму до аргументу ідеологічної риторики. *Наукові записки НаУКМА*. 20–21: *Теорія та історія культури*, с. 10–16.
- Мушинка, М., 2012. *Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства*. 2-ге вид., доп. та переробл. Тернопіль: Навчальна книга Богдан.
- Наливайко, Д., 2006. Літературознавча імагологія: предмет і стратегії. В: Наливайко, Д., 2006. *Теорія літератури й компаративістика*. Київ. Видавничий дім «Києво -Могиллянська академія». с. 91–103.
- Наумовська, О., 2023. «Мене ваші і шаблі й піки не візьмуть, позагинаються!»: концепт перемога в українській чарівній казці: *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 34, с. 90-94.
- Нестеренко, Л., 2015. Остарбайтери Срібнянщини: вербування, життя в неволі та після повернення додому. В: Нестеренко, Л.О. та Потій, Н.М., уклад. 2015. *Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції «Вигнання нацистських окупантів з України: пам'ять та уроки історії для сьогодення»*. Чернігів: ЧОШПО імені К.Д.Ушинського. с. 69–76.
- Нестеренко, Л., 2016. Епістолярій остарбайтерів як джерело вивчення повсякденного життя українців на території Третього Рейху в роки Другої світової війни (на прикладі Срібнянського району Чернігівської області). *Сіверянський літопис*. 4, с. 116–136.
- Новицький, Я., 2007. *Твори: у 5 т.* Головний ред. П. Сохань. Запоріжжя: Тандем.
- Номис, М., уклад., 1993. *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Київ: Либідь.

- Ортега-і-Гассет, Х., 1994. *Вибрані твори*. Переклад з іспанської В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. Київ: Основи.
- П'ятаченко, С., 2007. Іноетнічні образи та стереотипи їх сприйняття в українському фольклорі. *Матеріали до української етнології*. 6(X), с. 235–241.
- Павленко, І., 2005. До питання про соціально-утопічні мотиви в українському фольклорі (на матеріалі легенд та переказів про Запоріжжя). *Культура народів Причорномор'я*. 69, с. 51–54.
- Павленко, І., 2009. *Динаміка функціонування усної епічної традиції (на матеріалі Нижньої Наддніпряниці)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України.
- Пажо, Д. А., 2011. Від культурних кліше до імажинарного. В: Наливайко Д. С., відп. ред., 2011. *Літературна компаративістика. Вип. IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми*. Київ: ВД «Стилос». II, с. 396–430.
- Папуша, І. 2013. *Modus ropens. Нариси з наратології*. Тернопіль : Крок.
- Папуша, І., 2007. Міжнародна наратологія: проблеми дефініції. *Studia methodologica*. 19, с. 31–37.
- Пастух, Н. 2023. Усталені оповідні механізми для вираження досвіду війни Росії в Україні». В: Маховська, С., ред., упоряд., 2023. *Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи: Зб. матеріалів круглого столу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2023 р.)* Київ: ТОВ «Юрка Любченка», с. 77–80.
- Пастушенко, Т., 2009. *Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953)*. Київ: Інститут історії України.
- Пилипчук, С., 1912. Іван Франко – дослідник неказкової фольклорної прози. *Народознавчі зошити*. 4(106), с. 622–633.

- Побірченко, Н. і Кравченко, О., уклад., 2009. Пантелеймон Куліш : етнограф, фольклорист, літературний критик (збірка першоджерел). Умань : ПП Жовтий.
- Попович, М., 2005. *Червоне століття*. Київ: «АртЕк».
- [Пронкевич, О., Харчук, Р., Матусяк, А. та Неборак, В.], 2009. Чотири монологи про книжку Тамари Гундорової «Кітч і література»: О. Пронкевич, Р. Харчук, А. Матусяк, В. Неборак. В: Панченко, В., ред., 2009. *ЛітАкцент*. 2. Київ: Темпора. с. 44–57.
- Посохо, С., 2016. «Свої», «чужі», «інші»: проблеми та перспективи імагології. *Харківський історіографічний вісник*. 15, с. 28–41.
- Рильський, М. Т., відп. ред., 1955. *Українська народна поетична творчість. Радянський період*. Київ: Радянська школа.
- Рильський, М. Т., відп. ред., 1958. *Українська народна поетична творчість: у 2 т. Т. I. Дожовтневий період*. Київ: Радянська школа.
- Романюк, М., упоряд. і відп. ред., 2020. *Українські націоналісти в боротьбі проти нацизму: збройне протистояння, спротив у німецьких тюрмах і концтаборах, діяльність на еміграції. Документи та матеріали..* Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.
- Салига, Т. Ю., упоряд. 1992. *Стрілецька Голгофа: спроба антології*. Львів: Каменяр.
- Семашко, Т., 2019. «Межі дихотомії «свій – чужий» в аспекті етнічної стереотипізації». *Наукові записки ТНПУ. Серія Мовознавство*. II, 24. с. 237–242.
- Сиваченко, М., 1990. *Сторінки історії української літератури і фольклористики*. Київ: Наукова думка.
- Симонідес, Д., 2007. Меморат і фабулат у сучасній фольклористиці. *Народна творчість та етнографія*. 1, с. 120–125.
- Сілецький, Ю., 2009. *Етнічні гетеростереотипи у традиційному світогляді українців*. Дис. на зд. наук. ст. канд. іст. н. Львів.

- Сірук, В., 2003. *Наративні структури в українській новелістиці 80-90-х років ХХ століття (типологія та внутрішньотекстові моделі)*. Дис. на зд. наук. ст. канд. філолог. н. Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.
- Слободян, Н., 2022а. Структурні та семантичні особливості оповідей про Німеччину та німців (на матеріалі наративних інтерв'ю). *Народознавчі зошити*. 2 (164), с. 391–400.
- Слободян, Н., 2022б. Образ «Чужого» в усних наративах про Німеччину. *Мова. Література. Фольклор*. 2, с. 117–123.
- Слободян, Н., 2023. Мотив «далекої землі» в усних оповідях українських емігрантів про Німеччину. *Закарпатські філологічні студії*. 30, с. 309–314.
- Сміт, Е. Д., 1994. *Національна ідентичність*. Переклад з англійської П. Тарашука. Київ: Основи.
- Ставицька, Я., 2018. *Усний снотлумачний наратив: контекстно-функціональний аспект*. Дис. на зд. наук. ст. канд. філол. наук. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.
- Стельмах, М., 1965. Велика Вітчизняна війна в народних піснях. В: Рильський, М. Т., ред., 1965. *Українська народна поетична творчість*. Київ: Радянська школа. с. 345–349.
- Стоколос-Ворончук, О., 2004. Етнотипи та їх художні стереотипи в українському анекдоті (на матеріалі видань ХІХ ст.). Автореф. дис. на зд. наук. ст. к. філол. н. Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка.
- Суріна, Г., 2016. Функціонування міфу і наративу в сучасній масовій свідомості. *Грані*. 3, с. 6–10.
- Таланчук, О., 1998. *Українознавство. Усна народна творчість*. К.: Либідь.
- Тодоров, Ц., 2006. *Поняття літератури та інші есе*. Переклад з французької Є. Марічева. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

- Трачук, К., 2023. *Концепт багатства в українському фольклорі*. Дис. На зд. наук. ст. д-ра філософії. Тернопіль. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.
- Українські народні казки*, 1996. Київ: Перун, Ірпінь: б. в.
- Франко І., зібрав, упоряд. 1907. *Галицько-руські народні приповідки: у 3 т. Т. 2. Вип. 1.* Львів.
- Франко І., зібрав, упоряд. 1908. *Галицько-руські народні приповідки: у 3 т. Т. 2. Вип. 2.* Львів.
- Франко І., зібрав, упоряд. 1909. *Галицько-руські народні приповідки у 3 т. Т. 3. Вип. 1.* Львів.
- Франко, І., 1982. *Bel parlar gentile*. В: Франко, І., 1982. *Зібрання творів у 50 т. Т. 37.* Київ: Наукова думка. с. 8–20.
- Халюк, Л., 2012. Усне народне оповідання в сучасній фольклористиці. *Матеріали до української етнології*. 11, с. 43–50.
- Халюк, Л., 2013. *Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості*. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ.
- Ханенко-Фрізен, Н., 2011. *Інший світ або етнічність у дії: канадська українськість кінця двадцятого століття*. Київ: Смолоскип.
- Храмова, В., 1992. До проблеми української ментальності: Замість передмови. В: Храмова, В., відп. ред., 1992. *Українська душа*. Київ: Фенікс. с. 3–36.
- Цимбал, Т., 2015. Фольклор як віддзеркалення українського діаспорального буття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : *Історичні науки*. 23, с. 192–196.
- Чорі, Ю., 2000. *Жива історія: (сюжетно-тематичний огляд народних легенд, переказів та оповідей)*. Мукачево: МПП «Елара».
- Чорнописький, М., уклад. і ред., 2008. *Українська фольклористика: словник-довідник*. Тернопіль: Підручники і посібники.

- Шевченко, А., 1996. Етнічний стереотип. В: Римаренко, Ю., упоряд., 1996. *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. Київ: Генеза, Довіра. с. 55–56.
- Шевченко, Ф., ред., 1947. *Листи з фашистської каторги. Збірник листів радянських громадян, які були вигнані на каторжні роботи до фашистської Німеччини*. Київ: Укрполітвидав.
- Шепель, Ю. і Панченко О., 2021. Щодо моделювання лексичного значення дихотомії «свій / чужий» з урахуванням наявності фразеологізму. *Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges: conference proceedings, April 23–24, 2021. Vol. 2. Czestochowa: «Baltija Publishing»*. с. 227-230.
- Шепель, Ю., 2021. Щодо опису дихотомії «свій – чужий» із позиції структури мовної свідомості. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. с. 249–255.
- Brockmeier, J., 1983. Autobiography, narrative and the Freudian conception of life history. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*. p. 175–200.
- Bürger, Ch., 1970. Die soziale Form der volkstümlicher Erzählformen — Sage und Märchen. *kritisches Lesen — Märchen, Sage, Fabel, Volksbuch*. Stuttgart. 22-56.
- Bürger, Ch., 1971, Die soziale Funktion volkstümlicher Erzählformen — Sage und Märchen. In: *Projekt Deutschunterricht I. Kritisches Lesen — Märchen, Sage, Fabel, Volksbuch. Hrsg. Von Heinz Ide*. Stuttgart: Metzler. p. 25–56.
- Burkhard, H., 1951. *Zur Psychologie der Erlebnissage*. Saarbrücken: Juris-Verlag.
- Dyserinck H., 2003. Imagology and the Problem of Ethnic Identity. *Intercultural Studies: Scholarly Review of the IAIS*. 1, p. 285–294.
- Dyserinck, H., 1977. *Komparatistik. Eine Einführung*. Bonn: Bouvier.
- Fleming, J., 1969. *The Roman de la Rose. A Study in Allegory and Iconography*. Princeton: Princeton University Press.

- Foucault, M., 1982. Space, Knowledge and Power (Espace, savoir et pouvoir; entretien avec P. Rabinow; trad. F. Durand-Bogaert). *Skyline*. mars, p. 16–20.
- Franzosi, R., 1998. Narrative Analysis – Or Why (And How) Sociologists Should be Interested in Narrative. *Annual Review of Sociology*. 24, p. 517–554.
- Genette, G., 1990. *Narrative Discourse*. Cornell: University Press.
- Hajduk-Nijakowska, Ja., 1989. Opowiadania ludowe. In: Simonides, D., red., 1989. *Folklor Górnego Śląska*. Katowice. s. 335–416.
- Hobsbawm, E., 1998. *On history*. London: Abacus.
- Honko, L., 1968. Genre Analysis in Folkloristics and Comparative Religion. *Temenos*. 3, p. 48–66.
- Jovchelovitch, S. and Bauer, M., 2000. *Narrative interviewing*. London: LSE Research Online. URL: <https://eprints.lse.ac.uk/2633/1/Narrativeinterviewing.pdf> (зата звернення: 7.06.2023).
- Kim, J.-H., 2016. *Understanding Narrative Inquiry: The Crafting and Analysis of Stories as Research*. Thousand Oaks: SAGE.
- Korff, G., 2014. Orte seiner EKW. Eine sehr persönliche Rückerinnerung. In: *Utz Jeggle: Das Fremde im Eigenen. Beiträge zur Anthropologie des Alltags*, hg. von Bernhard Tschofen u. a. Tübingen. p. 293–310.
- Kravchyk-Wasilewska, V., 1995. W obronie folkloru, chyli dialog między tradycją i współczesnością. In: Simonides, D., red. 1995. *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*. Opole : Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej. s. 99–104.
- Kückelhaus, M., 2022. *Narrative aus linguistischer Perspektive. Eine diskus- und korpusanalytische Untersuchung zu sprachlichen Merkmalen und salienten Sprachgebrauchsmustern*. Heidelberg: Universitätsbibliothek Heidelberg.

- Kuzmenko, O., 2022. Russians in Ukrainian Folklore from the 20th and Early 21st Centuries: The Dynamics of the Images and Contexts. *Tautosakos darbai*. 64, p. 15–56.
- Labashchuk, O., Harasym, T., Reshetukha, T., Majbroda, K. and Verbovetska, O. (2023). Ukrainian Narratives about the Outbreak of the War: The Main Themes, Structure and Composition. *Tautosakos darbai*. 66, p. 13–28.
- Labov, W. and Waletzky, J., 1997. Oral Versions of Personal Experience: Three Decades of Narrative Analysis. *Special Volume of a Journal of Narrative and Life History*. 7, p. 1–4.
- Lévi-Strauss, C., 1963. *Structural Anthropology*. New York: Basic Books.
- Lyotard, J.-F., 1983. *The Postmodern Condition*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Makhovska, S. 2023. Scientific Business Card of the Oral History Project ‘Humanitarian Aspects of the Russian-Ukrainian War: Historical and Cultural Vision and Modern Survival Strategies’. In: Маховська, С., ред., упоряд., 2023. *Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи: Зб. матеріалів круглого столу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2023 р.)* Київ: ТОВ «Юрка Любченка», p. 13–19.
- Martínez, M., 2009. Erzählen im Journalismus. In : Klein, Ch. And Martínez, M., 2009. *Wirklichkeitserzählungen. Felder, Formen und Funktionen nicht-literarischen Erzählens*. Stuttgart : Metzler. P. 179–191.
- Nunning, A., 2003. Narratology or Narratologies? Naking Stock of Recent Development, Critique and Modest Proposals for Future Usages of the Term In: Kindt, T. and Muller, H.-H., 2003. *What is Narratology: Questions and Answers Regarding the Status of a Theory*. Berlin: Walter de Gruyter. p. 239–275.
- Pageaux, D.-H., 1983. L’imagerie culturelle: de la littérature comparée à l’anthropologie culturelle. In: *Synthesis*. Bucarest. p. 79 – 88.
- Petzoldt, L., 2002. *Einführung in die Sagenforschung*. Stuttgart: UTB.

- Prince, G., 1989. *A Dictionary of Narratology*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Rusen, J., 2010. Narrativity and Objectivity in Historical Studies. URL: www.ruf.rice.edu/~culture/papers/Rusen.html [Дата звернення: 7.06.2023].
- Schenda, R., 1988. Sagenerzähler und Sagensammler der Schweiz. In: Schenda, R., Hrsg., Doornkaat, H. T., Red. 1988. *Studien zur Produktion volkstümlicher Geschichte und Geschichten vom 16. bis zum frühen 20. Jahrhundert*. Bern – Stuttgart.
- Schmid, W. 2008. *Elemente der Narratologie*. 2. Aufl. (de Gruyter Studienbuch). Berlin–New York.
- Schütze, F., 1983. Narrative Repraesentation kollektiver Schicksalsbetroffenheit. In: *Erzaehlforschung*. Stuttgart: J. B. Metzler. p. 568–590.
- Simonides, D., 1969. *Współczesna śląska proza ludowa*. Opole : Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu.
- Simonides, D., 1995. Przyszłość folklorystyki. Marzenia czy potrzeba naukowa? In: Simonides, D., red., 1995. *Folklorystyka: dylematy i perspektywy*. Opole: Uniwersytet opolski ; Instytut Filologii Polskiej. s. 20–21.
- Sydow, C., 1948. Kategorien der Prosavolksdichtung. In: Sydow, C., 1948. *Selected papers on folklore*. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger. p. 60–88.
- Tschistow, K., 1998. Der gute Zar und das ferne Land. *Russische sozial-utopische Volkslegenden des 17.-19 Jahrhunderts*. München: Verlag Wasmann.
- Ward, D., 1991. On the Genre Morphology of Legendry: Belief Story Versus Belief Legend. *Western Folklore*. 50(3), p. 296–303.
- Wolgemuth, J. R. and Agosto, V. Narrative Research. URL: https://www.researchgate.net/publication/333336986_Narrative_Research [Дата звернення: 29.05.2023].

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета-запитальник

1. Назвіть, будь ласка, Ваше прізвище, ім'я, дату та місце народження, теперішнє місце проживання.
2. Чи бували Ви в Німеччині? Якщо так, то скільки часу і коли? Розкажіть, як це було.
3. Що запам'яталося? Чому кажуть, що там усе не так, як у нас?
4. Чи траплялися у Вашому житті ситуації, або, можливо, Ви чули історії від інших, коли німці поводитися не так, як би повелися українці? Чим вони відрізняються від нас?
5. Що для вас було незвичним? У чому воно проявлялося?
6. Які асоціації викликало у Вас в дитинстві слово «німець»?
7. Чи є у Вас члени сім'ї, родичі, або ж знайомі, які були свідками Другої світової війни? Якщо так, які історії Ви від них чули?
8. Якщо німецькі солдати розміщувалися в приватних будинках, то яким був їхній побут? Які історії про це Ви чули?
9. Чи чули Ви історії про те, як німці ставилися до нашого населення?
10. Чи розповідали Вам історії про те, як змінювалося з часом ставлення Ваших родичів та знайомих до німців та Німеччини?
11. Чи хтось із Ваших родичів, знайомих їздив на навчання чи на роботу в Німеччину? Що вони розповідають про це?
12. Чи знаєте Ви історії про те, як німці-роботодавці поводитися зі своїми працівниками-українцями?
13. Що, на Вашу думку, є спільне та відмінне в німців та українців?
14. Чи чули Ви які-небудь приказки та прислів'я про німців та Німеччину?
15. Можливо, пам'ятаєте якісь гуморески, або ж анекдоти про німців?

Додаток Б**СПИСОК ІНФОРМАНТІВ**

1. ААП. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1996. Місце проживання: с. Гніздичне, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2019 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 01.06.2021.
2. АП. Стаття: жіноча. Рік народження: 1993. Місце проживання: с. Гніздичне, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: жовтень 2019 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 22.05.2021.
3. АКВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: м. Франкенталь, Німеччина. Період перебування в Німеччині: з 2019 р. Мета перебування: постійне місце проживання. Дата запису: 25.09.2023.
4. АМВ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1990. Місце проживання: м. Львів. Період перебування в Німеччині: 2019 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 21.12.2022.
5. АОЛ. Стаття: жіноча. Рік народження: 2000. Місце проживання: с. Варваринці, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2018 р. Мета: туризм. Дата запису: 11.04.2022.
6. АСП. Стаття: чоловік. Рік народження: 1970. Місце проживання: с. Костянець, Рівненська обл. Період перебування в Німеччині: 2010 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 25.11.2021.
7. АСП. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1997. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2017 р. Мета перебування: навчання. Дата запису: 30.05.2021.
8. БАВ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1992. Місце проживання: с. Кобиловолоки, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2016-2019 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 03.09.2023.
9. ББІ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1959. Місце проживання: с. Кобиловолоки, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 1987-1988 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 05.06.2022.
10. БВМ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1947. Місце проживання: с. Влащинці, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 07.05.2021.
11. БВН. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: с. Чорний Ліс, Львівська обл. Період перебування в Німеччині: 2020 р. Мета перебування: навчання. Дата запису: 29.12.2021.

12. БВО. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1994. Місце проживання: м. Львів. Період перебування в Німеччині: 2015-2016 рр. Мета перебування: навчання. Дата запису: 22.11.2021.
13. БГВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1964. Місце проживання: с. Загір'я, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2006-2008 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 05.03.2022.
14. БДВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 2001. Місце проживання: м. Бінц, Німеччина. Період перебування в Німеччині: з 2019 р. Мета перебування: роботу. Дата запису: 06.09.2021.
15. БМВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1968. Місце проживання: с. Глушків, Івано-Франківська обл. Період перебування в Німеччині: 2015-2017 рр. Мета: робота. Дата запису: 27.05.2021.
16. БМС. Стаття: жіноча. Рік народження: 1954. Місце проживання: м. Здолбунів, Рівненська обл. Період перебування в Німеччині: 1967 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 25.04.2021.
17. БНВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: м. Біспінген, Німеччина. Період перебування в Німеччині: з 2014 р. Мета перебування: постійне місце проживання. Дата запису: 25.09.2023.
18. БНТ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1972. Місце проживання: с. Бочаниця, Рівненська обл. Період перебування в Німеччині: 2016. Мета перебування: робота. Дата запису: 25.03.2022.
19. БОІ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1985. Місце проживання: м. Берлін, Німеччина. Період перебування в Німеччині: з 2001 р. Мета перебування: постійне місце проживання. Дата запису: 09.04.2021.
20. БОП. Стаття: жіноча. Рік народження: 2001. Місце проживання: с. Туради, Львівська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 14.06.2022.
21. БОС. Стаття: жіноча. Рік народження: 1971. Місце проживання: м. Штутгарт, Німеччина. Період перебування в Німеччині: з 2004 р. Мета перебування: постійне місце проживання. Дата запису: 30.10.2021.
22. БПР. Стаття: жіноча. Рік народження: 2004. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2022 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 29.1.2023.
23. БРГ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1974. Місце проживання: с. Українка, Рівненська обл. Період перебування в Німеччині: 2019-2020 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 23.03.2021.

24. БСО. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2017 р. Мета перебування: навчання. Дата запису: 02.09.2023.
25. БТМ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1947. Місце проживання: с. Конюхи, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 29.09.2021.
26. БЮМ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1960. Місце проживання: с. Котиківка, Івано-Франківська обл. Період перебування в Німеччині: не був. Дата запису: 21.05.2022.
27. ВАВ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1966. Місце проживання: с. Кобиліволоки, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 1985-1987 рр. Мета перебування: військова служба. Дата запису: 08.03.2021.
28. ВВФ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1969. Місце проживання: м. Львів. Період перебування в Німеччині: 2003-2005 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 20.12.2022.
29. ВЄГ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1958. Місце проживання: с. Верховина, Івано-Франківська обл. Період перебування в Німеччині: 1976-1977 р. Мета перебування: проходження військової служби. Дата запису: 16.01.2022.
30. ВОМ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1962. Місце проживання: с. Пишківці, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 21.09.2021.
31. ВРА. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1993. Місце проживання: м. Шумськ, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2019 р. Мета: туризм. Дата запису: 19.04.2022.
32. ВСД. Стаття: жіноча. Рік народження: 1952. Місце проживання: с. Тейсарів, Львівська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 30.04.2021.
33. ГАЮ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1999. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2019 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 13.11.2022.
34. ГВР. Стаття: жіноча. Рік народження: 1977. Місце проживання: м. Чортків, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2014-2015 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 20.09.2023.
35. ГЄІ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1989. Місце проживання: с. Старий Олексинець, Тернопільська обл. Тернопіль. Період

перебування в Німеччині: 2019 рр. Мета перебування: туризм. Дата запису: 29.09.2022.

36. ГБ. Стать: чоловіча. Рік народження: 1957. Місце проживання: с. Дибше, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не був. Дата запису: 07.05.2021.
37. ГЮ. Стать: жіноча. Рік народження: 1978. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2017-2018 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 10.11.2022.
38. ГОЛ. Стать: чоловіча. Рік народження: 1990. Місце проживання: с. Нова Брикуля, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2015-2017 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 22.12.2022.
39. ГОМ. Стать: жіноча. Рік народження: 1951. Місце проживання: м. Збараж, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 1989 р. Мета перебування: відвідини родичів. Дата запису: 26.05.2021.
40. ДАН. Стать: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: м. Гамбург, Німеччина. Період перебування в Німеччині: з 2020 р. Мета перебування: навчання. Дата запису: 29.11.2023.
41. ДББ. Стать: чоловіча. Рік народження: 1957. Місце проживання: с. Дибше, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не був. Дата запису: 14.05.2021.
42. ДВП. Стать: чоловіча. Рік народження: 1953. Місце проживання: с. Качанівка, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не був. Дата запису: 21.07.2022.
43. ДІМ. Стать: жіноча. Рік народження: 1953. Місце проживання: с. Старий Скалат, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2003 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 25.12.2021.
44. ДЛС. Стать: жіноча. Рік народження: 1983. Місце проживання: с. Межигори, Львівська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 03.05.2021.
45. ДМБ. Стать: жіноча. Рік народження: 1998. Місце проживання: м. Здолбунів, Рівненська обл. Період перебування в Німеччині: 2015. Мета перебування: туризм. Дата запису: 07.04.2021.
46. ДМЙ. Стать: чоловіча. Рік народження: 1940. Місце проживання: с. Межигори, Львівська обл. Період перебування в Німеччині: 1944-1945 рр. Мета перебування: примусове вивезення. Дата запису: 27.05.2023.

47. ДМО. Стаття: жіноча. Рік народження: 2001. Місце проживання: м. Бамберг, Німеччина. Період перебування в Німеччині: з 2019 р. Мета перебування: навчання та робота. Дата запису: 03.06.2021.
48. ДОВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1999. Місце проживання: с. Нагоряни, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2018 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 09.07.2021.
49. ДОД. Стаття: жіноча. Рік народження: 1971. Місце проживання: с. Кобиловолоки, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2015-2017 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 03.03.2021.
50. ДОІ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 2002. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2019 р. Мета: туризм. Дата запису: 25.04.2022.
51. ДСЯ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1946. Місце проживання: с. Нова Брикуля, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не був. Дата запису: 22.10.2022.
52. ДТБ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1955. Місце проживання: м. Дубно, Рівненська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 25.09.2021.
53. ДТІ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1971. Місце проживання: с. Поздимир, Львівська обл. Період перебування в Німеччині: 1997. Мета перебування: робота. Дата запису: 04.05.2021.
54. ЖЛВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1990. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2018-2020 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 25.11.2021.
55. ЗВБ. Стаття: жіноча. Рік народження: 2001. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2018 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 26.01.2022.
56. ЗПЛ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1995. Місце проживання: с. Варваринці, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2017 р. Мета: робота. Дата запису: 11.07.2021.
57. ЗСР. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2019 р. Мета: навчання. Дата запису: 28.03.2021.
58. ІВС. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1998. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2018-2019 рр. Мета перебування: навчання. Дата запису: 09.09.2023.

59. ПВ. Стать: жіноча. Рік народження: 1945. Місце проживання: м. Івано-Франківськ. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 27.11.2022.
60. ІСВ. Стать: жіноча. Рік народження: 1955. Місце проживання: с. Стегниківці, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 30.05.2023.
61. КАВ. Стать: жіноча. Рік народження: 2001. Місце проживання: м. Червоноград. Період перебування в Німеччині: з 2019 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 21.04.2021.
62. КВВ. Стать: чоловіча. Рік народження: 2002. Місце проживання: с. Лозова, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2018 р. Мета: туризм. Дата запису: 13.04.2022.
63. КВЙ. Стать: жіноча. Рік народження: 1976. Місце проживання: с. Тейсарів, Львівська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 30.07.2021.
64. КВС. Стать: чоловіча. Рік народження: 1968. Місце проживання: с. Палашівка, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 1999-2002 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 15.10.2020.
65. КВЮ. Стать: жіноча. Рік народження: 1983. Місце проживання: с. Котиківка, Івано-Франківська обл. Період перебування в Німеччині: 2019 р. Мета: туризм. Дата запису: 15.05.2022.
66. КГМ. Стать: чоловіча. Рік народження: 1954. Місце проживання: м. Франкфурт-на-Майні, Німеччина. Період перебування в Німеччині: з 1993 р. Мета перебування: постійне місце проживання. Дата запису: 14.04.2021.
67. КСЕ. Стать: жіноча. Рік народження: 1986. Місце проживання: м. Миколаїв. Період перебування в Німеччині: 2016-2019 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 05.07.2023.
68. КЛМ. Стать: жіноча. Рік народження: 1929. Місце проживання: с. Базаринці, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 25.03.2021.
69. КМВ. Стать: чоловіча. Рік народження: 1962. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2004. Мета перебування: туризм. Дата запису: 05.09.2021.
70. КНД. Стать: жіноча. Рік народження: 1936. Місце проживання: с. Конюхи, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 30.09.2021.

71. КОВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1978. Місце проживання: м. Дубно, Рівненська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 25.05.2021.
72. КОЛ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1930. Місце проживання: с. Соснів, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 14.05.2021.
73. КОС. Стаття: жіноча. Рік народження: 1983. Місце проживання: с. Межигори, Львівська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 01.05.2021.
74. КСВ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1998. Місце проживання: Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2017 р. Мета перебування: навчання. Дата запису: 16.05.2022.
75. КСІ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1975. Місце проживання: с. Палашівка, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2001 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 30.10.2020.
76. КЮВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 01.10.2021.
77. КЮО. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: с. Лозова, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2019. Мета перебування: навчання. Дата запису: 07.05.2022.
78. КЮІ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1993. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2018-2019 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 25.01.2022.
79. КЯП. Стаття: жіноча. Рік народження: 1929. Місце проживання: с. Конюхи, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 29.09.2021.
80. ЛВМ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1978. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2015-2020 рр., періодично. Мета перебування: робота. Дата запису: 02.06.2021.
81. ЛВО. Стаття: жіноча. Рік народження: 1961. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 29.04.2021.
82. ЛВП. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1970. Місце проживання: Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 1988-1989 р. Мета перебування: проходження військової служби. Дата запису: 16.05.2021.

83. ЛЛО. Стаття: жіноча. Рік народження: 1998. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2019-2020 рр. Мета перебування: навчання. Дата запису: 22.04.2023.
84. ЛНБ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1973. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 09.05.2021.
85. МАО. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1980. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2019 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 01.02.2022.
86. МБП. Стаття: жіноча. Рік народження: 1955. Місце проживання: с. Поплави, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 20.05.2021.
87. МВА. Стаття: жіноча. Рік народження: 1979. Місце проживання: с. Устечко, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2019-2020 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 05.07.2023.
88. МЛВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1964. Місце проживання: м. Дубно, Рівненська обл. Період перебування в Німеччині: 1989-1992 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 25.11.2021.
89. МЛГ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1952. Місце проживання: м. Дубно, Рівненська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 25.10.2021.
90. ММВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1940. Місце проживання: с. Конюхи, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 20.09.2021.
91. ММІ. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2019 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 05.09.2021.
92. МОВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1983. Місце проживання: м. Волочиськ, Хмельницька обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 05.05.2021.
93. МОІ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1960. Місце проживання: м. Дубно, Рівненська обл. Період перебування в Німеччині: 1989-1992 рр. Мета перебування: військова служба. Дата запису: 25.11.2021.
94. МСВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1939. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 29.04.2021.

95. МХС. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2018. Мета перебування: туризм. Дата запису: 05.05.2021.
96. МЮР. Стаття: жіноча. Рік народження: 2002. Місце проживання: м. Мюнхен, Німеччина. Період перебування в Німеччині: з 2019 р. Мета перебування: постійне місце проживання. Дата запису: 25.04.2023.
97. НАС. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: с. Ясенівці, Львівська обл. Період перебування в Німеччині: 2020 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 30.03.2021.
98. НБП. Стаття: жіноча. Рік народження: 1936. Місце проживання: с. Буцнів, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 29.06.2022.
99. НВВ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1997. Місце проживання: с. Чижів, Львівська обл. Період перебування в Німеччині: червень-жовтень 2019 р. Мета: робота. Дата запису: 19.04.2021.
100. НОВ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1995. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2019 рр. Мета перебування: навчання. Дата запису: 22.08.2022.
101. ОІБ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1939. Місце проживання: с. Буданів, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не був. Дата запису: 01.05.2021.
102. ОМЙ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1976. Місце проживання: с. Устечко, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2009-2013 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 20.04.2022.
103. ПАБ. Стаття: жіноча. Рік народження: 2000. Місце проживання: с. Козова, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2018 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 13.11.2021.
104. ПАВ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 2004. Місце проживання: м. Волочиськ, Хмельницька обл. Період перебування в Німеччині: 2019 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 07.05.2021.
105. ПГМ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1980. Місце проживання: с. Качанівка, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 21.09.2020.
106. ПІВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1993. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2021 р. Мета: робота. Дата запису: 15.06.2021.

107. ПОЛ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1979. Місце проживання: м. Франкфурт-на-Майні, Німеччина. Період перебування в Німеччині: з 1993 р. Мета перебування: постійне місце проживання. Дата запису: 14.04.2021.
108. ПОМ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1995. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: травень-жовтень 2019 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 29.04.2021.
109. РАП. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1959. Місце проживання: м. Збараж, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не був. Дата запису: 27.09.2022.
110. РІБ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1941. Місце проживання: с. Буданів, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не був. Дата запису: 01.05.2021.
111. РНВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1990. Місце проживання: м. Гусятин, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2014 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 20.01.2021.
112. РРВ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1977. Місце проживання: с. Городниця, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2019 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 14.12.2021.
113. РЯТ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1956. Місце проживання: с. Городниця, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 29.12.2022.
114. САВ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1991. Місце проживання: с. Фітьків, Івано-Франківська обл. Період перебування в Німеччині: 2015 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 15.04.2021.
115. СВВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 27.05.2023.
116. СВВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2019. Мета перебування: туризм. Дата запису: 20.05.2021.
117. СВВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: с. Насташка, Київська обл. Період перебування в Німеччині: 2019 р. Мета: туризм. Дата запису: 15.04.2021.
118. СВВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2018 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 03.09.2021.

119. СВМ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1976. Місце проживання: с. Медова, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не був. Дата запису: 08.12.2021.
120. СГВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1948. Місце проживання: с. Конюхи, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 22.09.2021.
121. СГЙ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1977. Місце проживання: с. Качанівка, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 25.09.2020.
122. СГС. Стаття: жіноча. Рік народження: 1942. Місце проживання: с. Конюхи, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 29.10.2021.
123. СІІ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 2003. Місце проживання: м. Почаїв, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2020 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 01.09.2021.
124. СІВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1959. Місце проживання: с. Гніздичне, Тернопільської обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 20.05.2021.
125. СІВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1974. Місце проживання: м. Чортків, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2018-2020 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 20.09.2021.
126. СМА. Стаття: чоловіча. Рік народження: 2003. Місце проживання: м. Краків, Польща. Період перебування в Німеччині: 2019 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 24.11.2023.
127. СНВ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1996. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2015-2019 рр. Мета перебування: навчання. Дата запису: 22.09.2021.
128. СОД. Стаття: жіноча. Рік народження: 1966. Місце проживання: м. Київ. Період перебування в Німеччині: 2009 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 29.04.2022.
129. СОЄ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1980. Місце проживання: с. Пишківці, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2020. Мета перебування: робота. Дата запису: 21.09.2023.
130. СОІ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1970. Місце проживання: с. Палашівка, Тернопільської обл. Період перебування в Німеччині: червень–липень 2002 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 20.10.20.

131. СОЛ. Стаття: жіноча. Рік народження: 2004. Місце проживання: м. Байройт, Німеччина. Період перебування в Німеччині: з 2022 р. Мета перебування: навчання. Дата запису: 09.11.2023.
132. СОЮ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1986. Місце проживання: Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2015 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 05.09.2023.
133. ССС. Стаття: жіноча. Рік народження: 1998. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2013 р. Мета перебування: відвідини родичів. Дата запису: 25.05.2021.
134. ССС. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1995. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2028 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 18.01.2021.
135. СЯВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1935. Місце проживання: м. Чортків, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2014-2015 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 20.09.2023.
136. ТГІ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1930. Місце проживання: м. Старокостянтинів, Хмельницька обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 21.05.2022.
137. ТГО. Стаття: жіноча. Рік народження: 1954. Місце проживання: с. Батьків. Львівська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 27.05.2021.
138. ТМЄ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1952. Місце проживання: м. Жидачів, Львівська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 02.05.2022.
139. ТМІ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1979. Місце проживання: м. Заліщики, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2013 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 25.11.2021.
140. ТРА. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1959. Місце проживання: с. Верховина, Івано-Франківська обл. Період перебування в Німеччині: 1977-1978 р. Мета перебування: проходження військової служби. Дата запису: 17.01.2022.
141. ТРР. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1994. Місце проживання: м. Вроцлав, Польща. Період перебування в Німеччині: періодично з 2018 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 25.09.2023.
142. ТЮМ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1971. Місце проживання: с. Качанівка, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не був. Дата запису: 21.07.2022.

143. ФМС. Стаття: жіноча. Рік народження: 1988. Місце проживання: м. Городенка, Івано-Франківська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 15.05..2021.
144. ФТС. Стаття: жіноча. Рік народження: 2003. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2019 р. Мета перебування: туризм. Дата запису: 05.08.2021.
145. ХСМ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1930. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 1944-1945 р. Мета перебування: примусове вивезення. Дата запису: 13.09.2022.
146. ЦЛВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1988. Місце проживання: м. Збараж, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2007-2013 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 25.03.2022.
147. ЦНВ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1963. Місце проживання: с. Котиківка, Івано-Франківська обл. Період перебування в Німеччині: 2020 р. Мета: туризм. Дата запису: 28.05.2021.
148. ЧОБ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1956. Місце проживання: с. Соснів, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 07.05.2021.
149. ШАІ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1978. Місце проживання: с. Козова, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: 2018 р. Мета: туризм. Дата запису: 25.04.2021.
150. ШАО. Стаття: жіноча. Рік народження: 1995. Місце проживання: с. Гніздичне, Тернопільської обл. Період перебування в Німеччині: жовтень – грудень 2020р. Мета перебування: навчання. Дата запису: 20.05.2021.
151. ШВВ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1992. Місце проживання: с. Чепелі, Львівська обл. Період перебування в Німеччині: 2015-2020 рр. Мета перебування: робота. Дата запису: 03.11.2021.
152. ШГБ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1973. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 29.04.2021.
153. ШДІ. Стаття: жіноча. Рік народження: 1936. Місце проживання: м. Бережани, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 21.05.2022.
154. ШІМ. Стаття: чоловіча. Рік народження: 1952. Місце проживання: с. Кальне, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не був. Дата запису: 02.05.2022.

155. ШМТ. Стать: жіноча. Рік народження: 1955. Місце проживання: с. Гніздичне, Тернопільської обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 20.05.2021.
156. ШНМ. Стать: жіноча. Рік народження: 1979. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 30.05.2022.
157. ШОН. Стать: жіноча. Рік народження: 1978. Місце проживання: с. Малий Ходачків, Тернопільська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 01.06.2021.
158. ШОС. Стать: жіноча. Рік народження: 1990. Місце проживання: м. Збараж, Тернопільської обл. Період перебування в Німеччині: літо 2020 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 25.05.2021.
159. ШРН. Стать: жіноча. Рік народження: 1940. Місце проживання: м. Жидачів, Львівська обл. Період перебування в Німеччині: не була. Дата запису: 02.05.2021.
160. ЩВО. Стать: жіноча. Рік народження: 2002. Місце проживання: м. Мюнхен, Німеччина. Період перебування в Німеччині: з 2021 р. Мета перебування: навчання. Дата запису: 23.11.2022.
161. ЯАР. Стать: жіноча. Рік народження: 1989. Місце проживання: м. Тернопіль. Період перебування в Німеччині: 2021 р. Мета перебування: робота. Дата запису: 23.10.2022.